

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет

На правах рукопису

БАРАНЕЦЬКА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

УДК 336.143(477) : 336.02

**ФІСКАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Спеціальність 21.04.01 – економічна безпека держави

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Мартинюк Володимир Петрович
доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	13
1.1. Категоріальний апарат та місце фіскальної безпеки в системі національної безпеки держави	13
1.2. Чинники, загрози та індикатори фіскальної безпеки держави	31
1.3. Зарубіжний досвід забезпечення фіскальної безпеки держави та заходи щодо її підтримки.....	49
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СУЧАСНОГО РІВНЯ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	70
2.1. Аналіз показників фіскальної сфери в умовах фінансово-економічної нестабільності	70
2.2. Інтегральна оцінка рівня фіскальної безпеки України.....	96
2.3. Аналіз взаємозв'язків між фіскальною безпекою держави та складовими фінансової безпеки.....	112
Висновки до розділу 2.....	141
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	144
3.1. Моделювання та аналіз взаємовпливу макроекономічних та фіскальних показників.....	144
3.2. Обґрунтування залежності між фіскальним потенціалом та фіскальною безпекою держави.....	156
3.3. Стратегічні напрями забезпечення фіскальної безпеки держави у контексті слідування національним інтересам України	176
Висновки до розділу 3.....	192
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВРП – валовий регіональний продукт

ЕКБ – економічна безпека

МВФ – Міжнародний валютний фонд

НБУ – Національний банк України

НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень

НІУ – національні інтереси України

ОВДП – облігації внутрішньої державної позики

ПДВ – податок на додану вартість

ПФУ – Пенсійний фонд України

ФБД – фіскальна безпека держави

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність наукового дослідження обраної теми обумовлена необхідністю конкретизації можливих шляхів ліквідації фінансових дисбалансів через дослідження проблем фіскальної сфери та шляхів забезпечення фіскальної безпеки України в умовах складних геополітичних і фінансових потрясінь. З позиції безпекознавства, фіскальна безпека держави (ФБД) передбачає забезпеченість держави необхідними фінансовими ресурсами та ефективність їх використання з метою сприяння зростанню реального сектора економіки, формування належного рівня соціального захисту населення, підвищення рівня добробуту нації, забезпечення фінансової стійкості та стабільності. Саме тому забезпечення ФБД на високому рівні слід розглядати як один із ключових векторів реалізації стратегічних пріоритетів у фінансово-економічній сфері.

Своєчасний моніторинг рівня ФБД дозволяє відстежити можливі негативні фінансові явища та потенційні загрози, які сприяють посиленню депресивних економічних тенденцій, виявити джерела витоку існуючих загроз з метою оперативного та своєчасного реагування на них, реалізувати необхідні заходи щодо покращення функціонування фіскального сектору, що позитивно впливатиме на розвиток фінансової системи держави загалом.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що дисертаційна робота, в якій здійснено наукове обґрунтування теоретичних, методологічних та практичних аспектів забезпечення ФБД, є своєчасною й актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблематики забезпечення ФБД засноване на провідних ідеях, висновках і узагальненнях у сфері функціонування та забезпечення національної безпеки та її структурних елементів вітчизняними і зарубіжними вченими-економістами. Зокрема, значний внесок у розвиток сучасної теорії національної, економічної та фінансової безпеки зробили Л. Абалкін, О. Барановський, В. Бегма, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, М. Єрмошенко, Я. Жаліло,

О. Косевцов, Б. Кузін, О. Куклін, Д. Львов, О. Ляшенко, Я. Малик, В. Мартинюк, А. Мокій, В. Мунтіян, І. Недін, П. Пашко, А. Сухоруков, О. Татаркін, Ю. Харазішвілі та ін. Теоретичні та практичні аспекти реалізації фіскальної політики розкриті у наукових працях Л. Аведяна, Л. Бабич, В. Базилевича, Ю. Іванова, О. Кириленко, А. Крисоватого, Т. Куценко, І. Луніної, В. Мельника, Ц. Огня, А. Соколовської, В. Федосова, О. Шарова, К. Швабія, С. Юрія, Ф. Ярошенка та ін.

Вагому роль у розкритті сутності ФБД відіграли наукові напрацювання зарубіжних вчених: Ш. Бланкарта, І. Джубека, С. Кожея, Й. Кукулки, Д. Олвея, Дж. Стігліца, В. Фехлера, у яких відображено теоретичні засади безпеки та проблеми фінансів.

Вищезгадані праці слугували основою для формування авторського бачення сутності ФБД, дозволили поглибити знання стосовно потенційних чинників і загроз ФБД, сприяли конкретизації індикаторів для здійснення інтегральної оцінки рівня фіскальної безпеки України. Разом з тим, попри існування численних досліджень теоретичного, методологічного та практичного аспектів функціонування фіскальної сфери й обґрунтування шляхів використання фіскальних важелів для забезпечення економічної безпеки (ЕКБ) України, у сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій думці існує недостатньо напрацювань щодо концептуальних засад ФБД та шляхів її забезпечення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у рамках науково-дослідних робіт кафедри фінансово-економічної безпеки і кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення у розробці таких тем: “Фіскально-податкове адміністрування: прагматика, проблематика та перспективи розвитку” – номер державної реєстрації 0101U005699; “Стратегічні орієнтири формування і реалізації фіскальної політики України” – номер державної реєстрації 0106U000521; “Управління митною системою держави в інтересах підвищення конкурентоспроможності національної економіки” – номер

державної реєстрації 0109U000047; “Економічна злочинність в Україні: форми, прояви та способи попередження” – номер державної реєстрації 0114U000571. Роль автора дисертаційного дослідження у виконанні вищеперелічених тем полягає у розробці теоретико-методологічних засад підвищення рівня ФБД, методики її оцінки, дослідженні потенційних можливостей покращення стану фіскальної безпеки України.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є наукове обґрунтування сутності поняття “фіскальна безпека держави”, визначення концептуальних і методичних підходів до оцінки її рівня та обґрунтування рекомендацій щодо стратегічних напрямів забезпечення ФБД у контексті слідування національним економічним інтересам України.

Для досягнення визначеної мети ставилися такі наукові завдання:

- обґрунтувати сутність поняття “фіскальна безпека держави”, розкрити її теоретико-методологічні основи;
- визначити чинники, загрози й індикатори ФБД;
- дослідити зарубіжний досвід забезпечення ФБД та заходи щодо її підтримки;
- проаналізувати показники фіскальної сфери задля систематизації числових даних індикаторів ФБД та встановити їхні порогові значення;
- здійснити інтегральну оцінку рівня фіскальної безпеки України;
- з’ясувати взаємозв’язки між ФБД та іншими складовими фінансової безпеки;
- виконати моделювання та проаналізувати взаємозв’язки макроекономічних і фіскальних показників;
- обґрунтувати залежність між фіскальним потенціалом і ФБД;
- встановити проблеми та запропонувати стратегічні напрями зміцнення фіскальної безпеки України відповідно до національних економічних інтересів.

Об’єктом дослідження є фінансова складова економічної безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні засади забезпечення ФБД у контексті зміцнення фінансової безпеки України.

Методи дослідження. У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і специфічні економіко-математичні методи. Зокрема, при обґрунтуванні сутності поняття “фіскальна безпека держави”, з’ясуванні її складових та місця в ієрархічній структурі національної безпеки держави, конкретизації понятійно-категоріального апарату, ідентифікації чинників, загроз, систематизації індикаторів застосовано методи наукового абстрагування, спостереження, узагальнення, системного аналізу, індукції і дедукції. При дослідженні зарубіжного досвіду забезпечення ФБД та заходів щодо її підтримки використано історичний і логічний методи. Методи головних компонент, аналізу, групування, порівняння використовувалися для обґрунтування інтегрального показника фіскальної безпеки України та встановлення взаємозв’язків і взаємовпливу між ФБД та іншими складовими фінансової безпеки. Для визначення порогових значень індикаторів ФБД застосовано методи: функціональних залежностей, макроекономічного моделювання, експертних оцінок, законодавчий. Експеримент, економіко-математичне моделювання та метод оптимізації використано для відображення взаємовпливу макроекономічних і фіскальних показників, прогнозування та діагностики стану соціально-економічного розвитку України. Для обґрунтування залежності між фіскальним потенціалом та ФБД було використано методи диференціального дослідження функції на монотонність, метод побудови функції розподілу на основі статистичних даних і метод визначення числових характеристик випадкової величини за її функцією розподілу. Методи діалектичного й наукового пізнання, вимірювання, порівняльних характеристик застосовано для ідентифікації проблем функціонування фіскальної сфери та конкретизації можливих напрямків підвищення рівня ФБД.

Методологічною базою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, теорії державних фінансів та національної безпеки, а також

праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем економічної та фінансової безпеки й реалізації фіскальної політики.

Інформаційною основою дослідження є Конституція України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, законодавчі акти з питань фінансового регулювання, звіти й аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України, Національного банку України, Рахункової палати України, Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень, Національного інституту стратегічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження. Дисертаційна робота є одним із перших у вітчизняній економічній науці комплексним дослідженням, присвяченим проблемам забезпечення та зміцнення ФБД. Авторське узагальнення поглядів трактування сутності поняття ФБД, її елементів, а також встановлення взаємозв'язків із іншими складовими фінансової безпеки дають змогу стверджувати про обґрунтування концептуальних засад ФБД.

Отримані у процесі дослідження наукові результати, які характеризують наукову новизну, є особистим внеском автора й полягають у наступному:

вперше:

- науково обґрунтовано концептуальні засади ФБД, а саме: визначення поняття “фіскальна безпека держави” як здатність суб’єкта (держави, регіону) забезпечити запланований рівень фінансових надходжень до бюджетів держави з метою здійснення необхідних державних витрат і гарантування економічного суверенітету держави, її макроекономічної стабільності та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку; запропоновано складові ФБД і конкретизовано її місце в загальній ієрархії національної безпеки; виявлено взаємозв’язки між фіскальною та іншими структурними елементами фінансової безпеки, що сприяло усесторонньому пізнанню сутності явища ФБД та розвитку теорії безпекознавства;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат науки про економічну безпеку держави шляхом його доповнення та авторським трактуванням змісту дефініцій: чинники і загрози ФБД, національні інтереси у сфері ФБД, елементи системи ФБД, механізм забезпечення ФБД, моніторинг ФБД, фіскальна сфера, фіскальний потенціал, що дозволило комплексно дослідити ФБД як самостійну складову фінансової безпеки держави;
- науково-методичні підходи до оцінки рівня ЕКБ держави за допомогою виокремлення індикаторів, що характеризують фіскальну складову й дозволяють визначити динаміку інтегрального індексу ФБД. На відміну від існуючих підходів, розрахунок інтегрального показника ЕКБ держави запропоновано доповнити наступними індикаторами: відношення обсягу податкового боргу до ВВП, рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету, рівень тінізації доходів Зведеного бюджету до ВВП, рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, рівень боргового навантаження на бюджет. Це сприяє вдосконаленню методики оцінки рівня економічної безпеки держави та її окремих складових шляхом більшого акцентування уваги на публічних фінансах;
- теоретико-методичні засади дослідження взаємозв'язків і взаємовпливу між ФБД та іншими складовими фінансової безпеки. На відміну від існуючих наукових напрацювань, автором обґрунтовано й аналітично підтверджено гіпотезу про існування тісного взаємозв'язку та залежності між складовими фінансової безпеки, у тому числі ФБД. Зокрема, розраховано кумулятивний вплив індикаторів фіскальної безпеки України на рівень фінансової безпеки. Такі напрацювання дозволили зробити висновки про взаємозалежність усіх елементів фінансової безпеки та їх безпосередній вплив на її загальний рівень;
- наукові підходи щодо обґрунтування впливу фіскального потенціалу на фінансовий стан держави. На відміну від наявних наукових здобутків, дослідження взаємозалежності між фіскальним потенціалом і ФБД здійснено через призму безпекознавства з використанням методів диференціального

дослідження функції на монотонність, побудови функції розподілу на основі статистичних даних і визначення числових характеристик випадкової величини за її функцією розподілу. Це дозволило, з одного боку, розглянути питання визначення майбутнього рівня ФБД на основі даних про базовий рівень ФБД та планової зміни використання фіскального потенціалу, а з іншого – з'ясувати, на скільки потрібно змінити використання фіскального потенціалу, щоб досягти запланованого рівня ФБД;

набули подальшого розвитку:

- наукові напрацювання щодо ідентифікації проблем фіскальної сфери і забезпечення фіскальної безпеки України на прийнятному рівні та конкретизації можливих напрямів зміцнення ФБД на основі результатів аналізу фіскальних показників, а також вивчення зарубіжного досвіду забезпечення ФБД. Це дозволило виявити потенційні, необхідні та пріоритетні для впровадження у вітчизняну практику державного управління заходи, які сприятимуть врегулюванню та стабілізації фінансової ситуації в країні, а також уможливлять досягнення позитивних тенденцій зміни рівня фіскальної безпеки України. Зокрема, висловлено думку і аналітично доведено масштабність додаткового наповнення державної казни за рахунок використання нанотехнологій, біотехнологій та ІТ-технологій;

- підходи щодо визначення вагових коефіцієнтів індикаторів ФБД та фінансової безпеки з використанням методу головних компонент і дослідження чутливості інтегральних індексів фіскальної та фінансової безпеки до зміни їхніх індикаторів. Це дало змогу встановити міру впливу окремих індикаторів на загальний рівень фіскальної та фінансової безпеки відповідно, з метою виокремлення тих, які мають найбільший вплив і за рахунок яких можна підвищувати загальний рівень безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретико-методичні основи, висновки та пропозиції автора можуть бути використані органами державної влади для стабілізації фінансового стану економіки держави через застосування фіскальних заходів. Розроблені автором

науково-методичні підходи та рекомендації, що містяться у дисертаційній роботі, взято до впровадження Державною податковою службою у Хмельницькій області (довідка № 1686 від 11.02.2013 р.) та Державною фінансовою інспекцією в Хмельницькій області (довідка № 3969 від 14.04.2014р.). Результати дослідження використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при викладанні дисциплін “Фінансова безпека”, “Основи національної безпеки України”, “Тіньова економіка та економічна безпека”, “Стратегічний та інноваційний менеджмент у сфері фінансово-економічної безпеки” (довідка № 126-15/187 від 22.01.2013 р.) та ПВНЗ “Хмельницький економічний університет” при викладанні дисциплін “Фінанси”, “Податкова система”, “Бюджетна система”, “Місцеві фінанси” (довідка № 161 від 4.07.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є одноосібно виконаною науковою працею, що відображає авторський підхід до розв’язання актуального наукового завдання – розробки концептуальних засад і шляхів забезпечення ФБД. Сформовані у роботі наукові результати, що винесені на захист, одержані дисертантом самостійно та відображені у друкованих працях автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційної роботи були представлені і отримали схвальні відзиви на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах, зокрема: IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2007 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Пріоритети економічного розвитку України: історія і сьогодення” (м. Вінниця, 2007р.), Науково-практичній конференції присвяченій десятиріччю науково-дослідного центру з проблем оподаткування “Тенденції і перспективи розвитку податкової системи України” (м. Ірпінь, 2008 р.), I Міжнародній науково-практичній конференції “Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку” (м. Макіївка,

2009 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та науковців “Фінансово-економічні проблеми розвитку України в умовах ринку” (м. Рівне, 2009 р.), XII Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів “Проблеми і перспективи становлення фінансової системи України” (м. Севастополь, 2009 г.), III науково-практичному семінарі з міжнародною участю “Проблеми розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України” (м. Тернопіль, 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Економічний та соціальний розвиток посткомуністичних держав в умовах глобалізації” (Варшава-Рівне-Пьотрков Трибунальський, 2010 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Стратегія розвитку України у глобальному середовищі” (м. Ялта, 2010 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції “Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів”(м. Запоріжжя, 2011 р.), II Міжнародній науково-практичній Інтернет конференції “Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті і науці” (м. Луганськ, 2012 р.), міжнародній науково-практичній інтернет - конференції “Проблемні аспекти функціонування фінансової системи України в умовах дестабілізаційних економічних процесів” (м. Хмельницький, 2013 р.), міжнародній науково-практичній - конференції “Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави” (м. Львів, 2013 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 25 наукових праць, серед яких 1 колективна монографія, 1 публікація у виданнях іноземних держав, 10 статей у наукових фахових виданнях України, 13 публікацій в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій 8,3 д.а., з яких автору належить 7,1 д.а.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота, загальний обсяг якої становить 262 сторінки друкованого тексту, складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 297 найменувань на 31 сторінці, 16 додатків на 29 сторінках. Робота містить 16 таблиць та 52 рисунка.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Категоріальний апарат та місце фіскальної безпеки в системі національної безпеки держави

Глобалізація світової економіки та інтеграція України в європейське співтовариство вимагають від держави усвідомлення того, що в умовах сьогодення необхідними є забезпечення економічного зростання та розбудова ринкової економіки, впровадження цілеспрямованої державної стратегії розвитку, гарантія безпеки як визначального чинника сталого розвитку соціуму, що сприятиме підвищенню добробуту громадян та впевненості держави у своїх позиціях на міжнародній арені. Різноманітні ексцеси та викривлення трансформаційних економічних процесів призвели до макрофінансової дестабілізації економік усіх країн світу й, відповідно, зіставляючи при цьому перелік їх національних інтересів з фактично реалізованими, першочергово постає питання забезпечення національної безпеки та її складових.

Потреби в безпеці пов'язані з прагненням держави досягти стабільного й безпечного стану та являють собою необхідність захисту від економічних, екологічних, технологічних, соціально-економічних та інших небезпек з боку навколишнього середовища й упевненість у тому, що пріоритетні потреби держави та людини задовольнятимуться [193, С. 139]. Досягнення стійкості фіскальної сфери в умовах економічної нестабільності є мірилом та критерієм стану держави, а також рівня життя її населення, а забезпечення ФБД вважається одним із ключових завдань при реалізації її стратегічних пріоритетів.

Дослідження ФБД ґрунтується на вивченні теоретичних аспектів та методологічних засад національної безпеки як системи, що має ряд структурних

складових, вимагає пошуку властивих лише їй особливостей, які впливатимуть з дослідження діалектичного взаємозв'язку між поняттями безпеки та фіскальної політики, й розробки відповідного категоріального апарату. Виділення ФБД як окремого об'єкта наукового вивчення дасть змогу дослідити її сутність, індикатори, механізм забезпечення, методи оцінки, проаналізувати стан в умовах сьогодення задля виокремлення основних напрямів реалізації стратегічних векторів стосовно подолання фіскальних дисбалансів та деліктів.

На сучасному етапі державотворення як ніколи раніше виникає потреба людей у безпеці стосовно різних сфер життєдіяльності. Погоджуємося з думкою автора праці [29, С. 65], що сприйняття безпеки – категорія мінлива, на яку впливають такі чинники, як економічна нестабільність, висока злочинність, еволюція психології громадян. Крім того, вважаємо, що в умовах економічної нестабільності всі чинники підсилені ще й розбалансованістю фінансової сфери, значним рівнем безробіття, що, безумовно, не може позитивно відобразитися на добробуті громадян, бізнесу та держави.

Загалом, окремі науковці, у тому числі й Пол Сібюрі, схиляються до думки, що на рівень безпеки впливають саме психологічні чинники та настрої суспільства й безпека – це, передусім, схильність розуму, настроїв, а не стан [29, С. 65]. Л. Абалкін вважає, що не лише ефективні політичні дії, але й зміни соціально-психологічних установок, що панують у суспільстві, можуть забезпечити відвернення загроз економічній безпеці [1, С. 5].

Більшість науковців розглядають безпеку як стан захищеності суспільства від різного роду небезпек. Саме такий підхід щодо визначення безпеки був інтегрований у вітчизняну науку й в основному першочергово базувався на дослідженнях закордонних вчених (Ж. Абена [288], Д. Олвея, Дж. Р. Голдена, Р. Келлі [295], Й. Кукулки [292]). Серед інших закордонних науковців, які досліджують проблеми безпеки можна виділити С. Кожея [291], В. Покрушинського [296], В. Фехлера, І. Джубека [289], Н. Ріпсмена, Т. Пола [294].

М. Єрмошенко підкреслює, що безпека – стан захищеності від негативного впливу певних чинників [87, С. 23]. Колектив авторів праці [282] трактують безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, а у праці [64] авторським колективом за редакцією А. Татаркіна зауважено, що безпека визначається як властивість об'єкта, яка дозволяє не допускати виникнення небезпечних для людей та навколишнього середовища ситуацій. Цікавою з наукової точки зору є думка В. Предборського, який розглядає безпеку як результат управлінської діяльності з усунення загроз, що має складну, множинну предметність: в одному з аспектів це є здатність системи попереджувати заподіяння можливої шкоди інтересам особи, суспільства і держави, в іншому – вияв стану захищеності їх інтересів, в третьому – вияв системи заходів безпеки [200].

З огляду на сказане вище, основною метою безпеки можна визначити реалізацію заходів із нейтралізації ризик-факторів, що мають негативний вплив на життєво важливі інтереси громадян, суб'єктів господарювання, держави й досягнення такого рівня економічного стану в країні, який би характеризувався фінансовою стабільністю та економічним піднесенням та позитивно впливав на загальну життєдіяльність соціуму.

Проблема забезпечення національної безпеки має серйозний макроекономічний, соціальний та стратегічний підтекст й здебільшого залежить від гармонійного взаємозв'язку та функціонування усіх її складових.

В. Ліпкан визначає національну безпеку як стан, в якому народ як єдине джерело державної влади може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого розвитку. В цьому розумінні національна безпека розглядається як синтетична категорія геополітики, геостратегії та геоекономіки, що тісно пов'язана з категоріями незалежності та узалежнення, стійкості та лабільності, стабільності та дестабілізації, організації та самоорганізації, війни і миру [122, С. 5 – 6]. Таке трактування сутності національної безпеки, на наш погляд, є одновекторним, оскільки обмежується лише “внутрішнім станом” у державі. Ми більш солідарні із думкою М. Єрмошенка, який вважає, що проблема забезпечення

ЕКБ держави на національному рівні не може бути вирішена без створення умов для ефективної участі кожної країни в міжнародному розподілі праці, сталого соціально-економічного розвитку кожної країни і світової економіки в цілому, без гармонізації економічних політик окремих країн між собою. Тому забезпечення ЕКБ окремої країни (як складової національної безпеки) передбачає здійснення заходів на трьох рівнях: міжнародному глобальному, міжнародному регіональному і національному [87, С. 20].

Закордонні спеціалісти в області дослідження національної безпеки Н.Ріпсмен, Т. Пол [294] здебільшого вважають, що національна безпека має пріоритет над усіма іншими державними інтересами та має бути спрямована на захист національних кордонів, фізичних активів, підтримку надійних військових потужностей, забезпечення внутрішнього правопорядку й добробуту. В. Фехлер, І. Джубек [289], розглядаючи національну безпеку, передбачає створення безпечних умов для життєдіяльності та розвитку держави й суспільства за гармонізації державних процесів та механізмів.

У Концепції (основи державної політики) національної безпеки України як офіційній системі поглядів на національні інтереси країни, принципи, засоби і способи їх реалізації і захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз визначено сім основних складових національної безпеки: політична, економічна, соціальна, військова, екологічна, науково-технологічна, інформаційна. Й загально визнаним є розуміння того, що базисом національної безпеки виступає ЕКБ. В умовах нашої країни це розуміння набуває ваги тому, що Україна проходить етап небаченого руйнування раніше створених виробничих сил і виробничих відносин, системного формування нових ринкових відносин і ринкової інфраструктури [200, С. 24]. Екосистейт є базою для будь-яких інших напрямів, проявів та відгалужень безпеки держави; завдяки йому можна передбачити наслідки зовнішніх та внутрішніх діянь з метою зменшення їхнього можливого негативного впливу на розвиток держави [192, С. 23].

Погляди науковців стосовно сутності та визначення структури ЕКБ досить різноманітні, як-от:

- ЕКБ – це такий стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Складові ЕКБ: інвестиційна, інноваційна, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, соціальна, демографічна [149];

- ЕКБ – це стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, його здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери. До категорії “ЕКБ” доцільно відносити лише фінансову, внутрішньоекономічну та зовнішньоекономічну складові [87, С. 29–30];

- ЕКБ – загальнонаціональний комплекс заходів, спрямований на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. ЕКБ має внутрішню та зовнішню складові. Внутрішні складові: сировинно-ресурсна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, воєнно-економічна безпека, інформаційна безпека, технологічна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, екологічна безпека, тіньова економіка [171, С. 10];

- ЕКБ – сукупність умов, при дотриманні яких країна здатна у довгостроковому режимі задовольняти свої інтереси і потреби, генерувати інноваційні зрушення в економіці, протистояти зовнішнім загрозам та використовувати національні конкурентні переваги. До ЕКБ входять підсистеми фінансової, інвестиційної, інноваційної, продовольчої, енергетичної та зовнішньоекономічної безпеки [246, С. 11–12].

Діалектика дедуктивного характеру дослідження ЕКБ дає змогу дослідити інші її складові. В умовах сьогодення під час реалізації стратегічних цілей країн світу, таких як стабілізація та піднесення економіки, стабілізація грошово-кредитного сектора, банківської системи, актуальним є вивчення аспектів забезпечення фінансової безпеки, яка уособлюється захищеністю фінансових інтересів держави, регіону, бізнесу, домогосподарства.

У методиці розрахунку рівня ЕКБ України [149] фінансова безпека визначається як стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. М. Єрмошенко під фінансовою безпекою розуміє такий стан фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю й якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для усіх суб'єктів господарювання і населення, а в цілому – ефективне функціонування національної економічної системи і соціальний розвиток [87, С. 33–34]. А. Сухоруков розглядає фінансову безпеку як захищеність інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань [246, С. 16–17].

Дещо ширше трактування даного поняття відображене у монографії О. Барановського [29, С. 28], де фінансова безпека визначається як важлива складова частини ЕКБ держави, що базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери України, яка відображається через систему критеріїв і показників її стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових і золотовалютних резервів; ступінь захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, верств населення, підприємства, організації, установи, регіону, галузі, сектора економіки, ринку, держави, суспільства, міждержавних утворень, світового співтовариства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань; стан фінансової, грошово-кредитної, валютної,

банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем, а також системи ціноутворення, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю відвернути зовнішню фінансову експансію, забезпечити фінансову стійкість (стабільність), ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання; стан фінансових потоків в економіці, що характеризується збалансованістю і наявністю апробованих механізмів регулювання і саморегулювання; якість фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан наявних та потенційних клієнтів, а також гарантує (у випадку необхідності) повернення вкладених коштів.

Враховуючи складність сутнісного трактування та формалізації системного наповнення фінансової безпеки, поділяємо точку зору О. Барановського, за яким фінансова безпека поєднує рівень забезпечення інтересів особистості, домашнього господарства, суб'єктів господарювання, регіону та держави. Фінансова безпека держави, згідно з ієрархічною декомпозицією, поєднує у собі бюджетну, грошово-кредитну, валютну, боргову, інвестиційну безпеки, безпеку фондового і страхового ринків, банківської системи.

ФБД визначимо як одну із важливих складових фінансової безпеки держави, а для з'ясування внутрішньої природи та суті даного поняття, за відсутності певних методологічних засад щодо його вивчення, вдамося до таких пояснень.

Перш за все для наукового обґрунтування концептуальних засад ФБД розглянемо погляди науковців щодо трактування фінансової та фіскальної політики задля з'ясування чіткої різниці між даними категоріальними поняттями й відображення приналежності фіскальної політики до складу фінансової політики. Це дасть нам змогу, безсумнівно, відобразити факт існування ФБД у структурній будові фінансової безпеки держави.

У праці [132] зазначається, що фіскальна, фінансово-кредитна політика – це зміни, які вносить уряд у порядок державних витрат і сплати податків і які спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного

національного продукту. Опрацювання наукових джерел [13; 19; 63; 231] також підтверджує, що між категоріями фіскальної та фінансової політики немає різниці. Такий погляд науковців на функціонування та реалізацію фінансової політики, на нашу думку, є дещо звуженим, оскільки охоплює лише питання бюджетного сектора економіки.

Тому ближчою до істини вважаємо думку інших науковці [3; 118; 181], які ототожнюють бюджетно-податкову політику із фіскальною політикою, яка, власне, відповідає за наповнення дохідної частини бюджету для забезпечення функціональних обов'язків держави.

У своїх працях Т. Агапова, С. Серегіна [3, С. 110] зазначають, що бюджетно-податкова (фіскальна) політика – це заходи уряду щодо зміни державних видатків, податкообкладання і стану державного бюджету, що спрямовані на забезпечення повної зайнятості, рівноваги платіжного балансу та економічного розвитку при виробництві неінфляційного ВВП. Подібне визначення бюджетно-податкової (фіскальної) політики представлено у праці [181, С. 51]. Л. Аведян [2, С. 27] під фіскальною політикою розуміє процес змін у системі оподаткування та урядових видатків, що здійснюється з метою зменшення коливання ділових циклів, сприяння швидкому зростанню економіки з високою зайнятістю та без високої неконтрольованої інфляції. Тому фіскальна політика має справу з податками і урядовими видатками.

Нероздільність бюджетної та податкової складових у межах фіскальної сфери також пояснюється таким твердженням: якщо питання нарахування податкових зобов'язань, контроль за їх повнотою і своєчасною сплатою – це безпосередній напрям організації податкової політики, то зарахування, облік і виконання доходів бюджету, їх розподіл і напрями використання – це важлива складова бюджетної політики [179, С. 145].

До того ж історична довідка безумовно засвідчує факт того, що поняття фіску і похідних від нього термінів увійшло в суспільно-політичний, а пізніше і в науковий ужиток у полісемантичному значенні сукупності державних доходів, бюджетних коштів, а також самої держави у розумінні її майнових і фінансових

прав та обов'язків щодо фізичних і юридичних осіб [9, С. 27]. Тому, як бачимо, саме відносини, які стосуються функціонування держави шляхом наповнення її дохідної частини для забезпечення видаткової, ототожнюються з поняттям фіскалу.

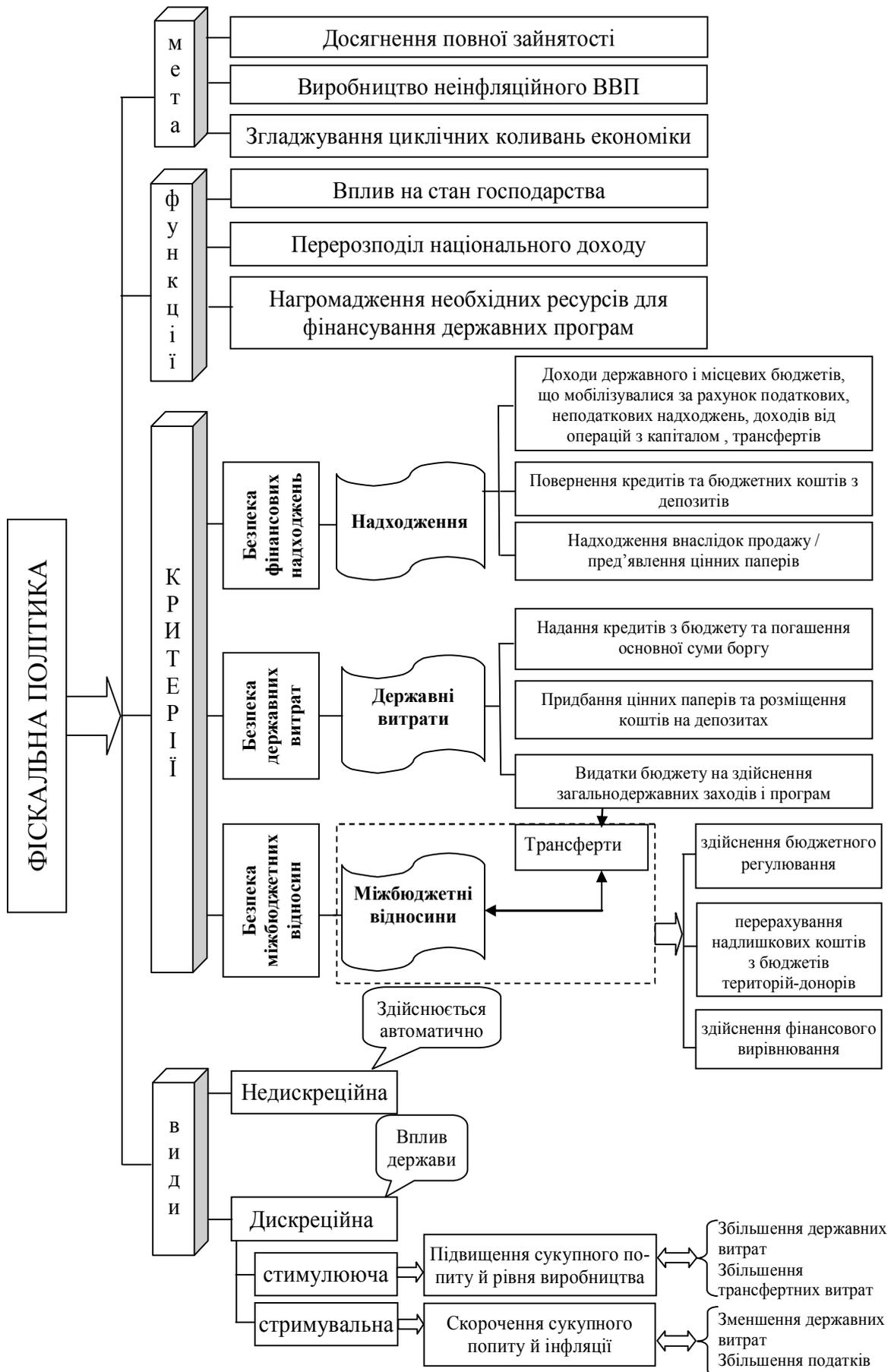
Поділяємо наукові погляди А. Крисоватого та А. Луцика стосовно того, що фіскальні інтереси не обмежуються лише стягненням коштів на користь держави, оскільки це вузьке розуміння даного поняття. Процес формування фінансових фондів забезпечує державу ресурсами, необхідними для реалізації її функцій. Останнє безпосередньо пов'язане з видатками, оскільки саме через витрати держава “презентує” себе суспільству [116, С. 11].

Зазначені вище підходи до тлумачення сутності та інтересів фіскальної політики також підкреслюють нероздільний зв'язок між бюджетною та податковою складовими фіскальної сфери, що за своєю економічною природою зумовлює існування ще одного напрямку діяльності держави, змістом якого є регулювання вертикальних та горизонтальних відносин між бюджетами різних рівнів влади з метою перерозподілу фінансових ресурсів, бюджетного вирівнювання регіонів, тобто політики у сфері міжбюджетних відносин.

На рис. 1.1 відображено теоретичний аспект функціонування та реалізації фіскальної політики, яка чинить вплив на загальний стан господарства в країні, забезпечує перерозподіл національного доходу, відповідає за мобілізацію коштів до бюджетів держави задля фінансування державних програм.

Завдяки використанню окремих видів фіскальної політики можна впливати на економічні процеси в державі чи то в автоматичному режимі, тобто із використанням “фіскальної політики вмонтованої стабільності”, чи через застосування державними органами влади стимулюючих або стримувальних заходів в економічних процесах. Загалом, фіскальна політика спрямована на забезпечення повної зайнятості, виробництво неінфляційного ВВП та згладжування циклічних коливань економіки держави.

Отже, вивчення теоретичних підвалин та узагальнення практичних аспектів функціонування окремих складових національної безпеки, фіскальної політики, розуміння масштабів реалізації фінансової політики дозволяє стверджувати, що

Рис. 1.1. Фіскальна політика: теоретичний аспект

категоріальне поняття “фінансова безпека держави” є ширшим, ніж “фіскальна безпека держави”.

ФБД пропонуємо розглядати як один зі складових елементів фінансової безпеки держави, що потребує дослідження в науковій галузі.

В умовах сьогодення науковцями вже зроблено певні напрацювання у дослідженні бюджетної безпеки держави. Так О. Барановський визначає бюджетну безпеку як стан забезпечення платоспроможності (рівень бюджетного потенціалу) держави щодо виконання нею своїх функцій з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевого бюджетів і доцільності, законності й ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях [29, С. 206]. А. Сухоруков зазначає, що бюджетна безпека – це спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання нею бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту; державного управління і міжнародної діяльності; фінансування науки, освіти, культури і охорони здоров'я; забезпечення національної безпеки і оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [246, С. 15].

Згідно з методикою розрахунку рівня ЕКБ України бюджетна безпека розглядається як стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів [149].

З вищенаведених визначень, що відображають сутнісні аспекти бюджетної безпеки, впливає чітка взаємозалежність між видатковою та дохідною частинами бюджету держави.

На наш погляд, питання формування державних ресурсів та їх використання потребують детальнішого наукового обґрунтування, оскільки варто звертати увагу на усі джерела формування фінансових надходжень бюджету та напрями їх витрачання.

Як відомо, доходи бюджету формуються за рахунок податкових, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом та трансфертів, що чітко передбачено Бюджетним кодексом України [43]. Виходячи з таких

міркувань, на наш погляд, виділяти окремо податкову безпеку у складі ФБД вважаємо недоречним, оскільки вона охоплює питання забезпечення держави оптимально бажаним обсягом бюджетних коштів лише за рахунок податків, зборів, обов'язкових платежів й упускає інші можливі джерела наповнення бюджету. Окрім вищеперелічених доходів фінансова база бюджету може формуватися за рахунок [43] повернення кредитів до бюджету, коштів від державних (місцевих) запозичень, коштів від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів. Тому вважаємо, що безпека фінансових надходжень, яка відповідає за формування матеріальної основи бюджету, є важливим структурним елементом ФБД.

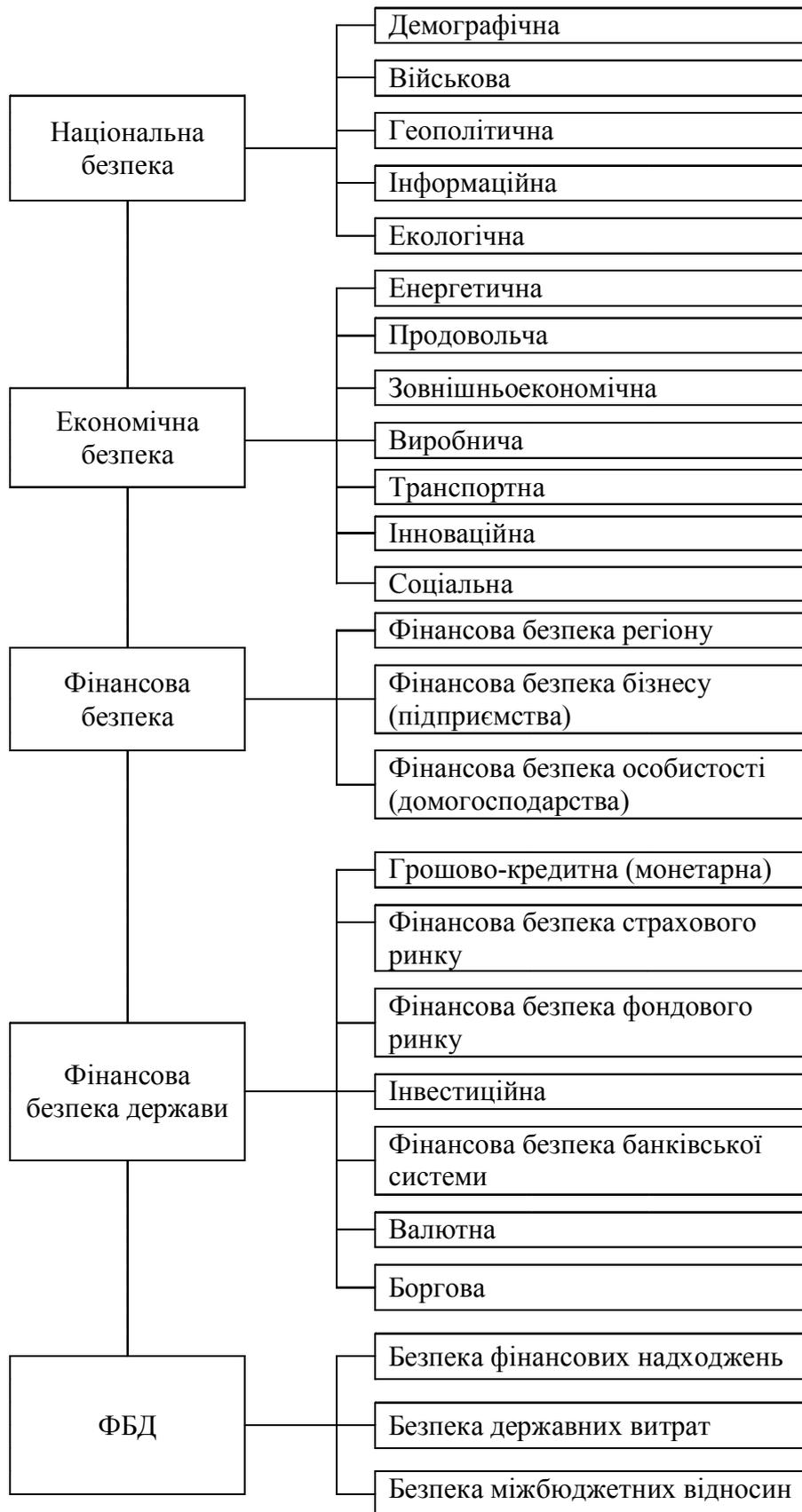
Безпека державних витрат, відповідно, відображає усі можливі видатки бюджету, які спрямовані на реалізацію заходів і програм, що передбачені законодавством, та надання кредитів з бюджету, погашення основної суми державного боргу, придбання цінних паперів і розміщення коштів на депозитах.

З огляду на те, що окремим джерелом формування фінансових ресурсів держави є запозичення та окремим напрямком використання бюджетних коштів є погашення боргових зобов'язань, прослідковується тісний взаємозв'язок між борговою безпекою та ФБД.

Ще однією структурною складовою ФБД є безпека міжбюджетних відносин, яка породжена існуванням взаємозв'язку між складовими бюджетної системи.

Враховуючи сказане вище, можна зробити висновок про те, що ФБД є однією з важливих складових в ієрархії фінансової безпеки держави (рис. 1.2), тісно взаємопов'язана з іншими її складовими та чинить вплив на рівень економічної та національної безпеки країни загалом через бюджет як "...виражену у цифрах долю нації" [225].

ФБД розглядається як здатність суб'єкта (держави, регіону) забезпечити запланований рівень фінансових надходжень до бюджетів держави з метою здійснення необхідних державних витрат і гарантування економічного

Рис. 1.2. Місце ФБД в ієрархічній структурі національної безпеки держави

суверенітету держави, її макроекономічної стабільності та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку.

Дослідження праці [116] дозволяє зауважити, що ФБД визначається ефективністю фіскальної політики, яка покликана здійснювати регулювання державних видатків і податкових надходжень для забезпечення повної зайнятості, стабільності цін та економічного зростання, а також характеризується здатністю держави впливати на економічну кон'юнктуру шляхом зміни системи оподаткування і державних витрат.

З'ясування суті ФБД, розкриття її внутрішньої природи вимагає відображення ідейно-теоретичних аспектів стосовно категоріального апарату даного поняття при його інтеграції в економічну науку. У додатку А нами відображено методологічні підходи до визначення суті окремих понять, які застосовуються науковцями при дослідженні національної безпеки та її структурних складових, що, в свою чергу, дає змогу розкрити сутнісні аспекти понятійного апарату, характерні для наукового пізнання економічного змісту власне ФБД.

Використання диверсифікаційного підходу для дослідження поняття ФБД дозволило побудувати такий категоріальний ряд: система ФБД, механізм забезпечення ФБД, моніторинг ФБД, загрози ФБД, національні інтереси в сфері ФБД, фіскальна сфера, фіскальний потенціал.

Система ФБД становить сукупність елементів, від ефективності реалізації яких залежать умови еволюції та забезпечення ФБД, й уособлюється шляхом побудови відповідної наукової теорії, концепції, політики, стратегії та тактики з використанням організаційно-управлінського та інформаційно-аналітичного (фактичного й прогнозного) ресурсу. Елементи системи ФБД відображені та обґрунтовані нами на рис. 1.3.

Система забезпечення ФБД являє собою сукупність засобів та дій суб'єктів (держави, бізнесу, домогосподарств), які спрямовані на реалізацію політики ФБД, що обумовлена пріоритетними національними інтересами, цінностями та цілями у даній сфері, й досягається шляхом дотримання фактичних індикаторів у межах

допустимих порогових значень за умови мінімізації / нейтралізації існуючих загроз.

Погоджуємося з думкою науковців О. Косевцова та І. Бінька [113, С. 7–8], які досліджували систему забезпечення національної безпеки стосовно того, що така система включає концептуальний, організаційний і ресурсний аспекти. Концептуальні основи необхідні для своєчасної та якісної розробки методології, стратегії і тактики дій щодо забезпечення національної, а відтак і фіскальної безпеки.

Рис. 1.3. Елементи системи ФБД

Організаційне забезпечення пов'язане зі створенням відповідної правової бази, необхідних власних та інших структур, що в єдиному комплексі вирішують проблеми національної безпеки. Ресурсне забезпечення необхідне для захисту національних інтересів з використанням доцільної кількості сил і засобів у потрібному місці та в потрібний час. З огляду на сказане вище та з урахуванням поглядів інших науковців щодо суті даної категорії (див. додаток А), на рис. 1.4 нами зображено механізм забезпечення ФБД.

Рис.1.4. Механізм забезпечення ФБД

Одними з найважливіших елементів механізму забезпечення фінансової безпеки України є моніторинг і прогнозування факторів, що визначають загрози фінансовій безпеці [29, С. 51]. Моніторинг ФБД визначається нами як інформаційно-аналітична система спостережень за динамікою індикативних показників у межах їх порогових значень, що змінюються під впливом внутрішніх та зовнішніх дестабілізуючих факторів, поява та існування яких вимагає

своєчасного їх розпізнавання, оцінки й реалізації заходів до оптимального їх зниження і нейтралізації з погляду поточних можливостей держави та стратегічних соціально-економічних інтересів її розвитку.

Загроза ФБД – потенційно-можливий чи реальний негативний вплив чинників на об'єкт, що призводить до виникнення небезпечної ситуації в країні, внаслідок чого унеможлиблюється реалізація національних інтересів у сфері ФБД.

Національні інтереси у сфері ФБД – свідомий вибір державними і недержавними інституціями, суспільством певних цінностей, що мають конструктивне значення для побудови ефективно діючої системи ФБД та механізму її забезпечення.

Національні інтереси України (НІУ) у сфері фіскальної безпеки можна віднести до категорії життєво важливих національних інтересів, оскільки останні передбачають забезпечення безпеки громадян та їх економічного добробуту. НІУ у сфері ФБД є сприяння динамічному економічному розвитку країни за допомогою раціонального управління державними доходами, у тому числі оптимізації справляння податків, а також державними видатками, що зумовлює досягнення стабільності у фіскальному секторі [136, С. 83–84].

Стратегічними напрямками діяльності у фіскальній сфері щодо отримання належного рівня забезпечення ФБД можна визнати такі:

- пріоритети та кількісні параметри фіскальної політики повинні формуватися на основі загальної економічної стратегії та можливостей її найбільш ефективної реалізації;
- усунення дестимулюючих елементів і посилення стимулюючих функцій фіскальної політики в напрямках реформування політики державних видатків та податкової системи;
- забезпечення жорсткої залежності державних витрат від отримуваних доходів;
- реформування бюджетних взаємовідносин між центральними, регіональними і місцевими рівнями;

- поліпшення управління державними коштами, їх ефективне та раціональне використання;
- утримання дефіциту Державного бюджету на рівні не більше 3% від ВВП;
- вдосконалення управління державним зовнішнім і внутрішнім боргом;
- структура державних витрат повинна постійно вдосконалюватися і водночас відповідати реаліям економічного життя, пріоритетам розвитку суспільства;
- розмежування у бюджетах поточних видатків і видатків на розвиток, визначення джерел, за рахунок яких мають формуватися видатки на розвиток;
- забезпечення стабільності в оподаткуванні, розширення бази та зменшення кількості податкових пільг, а також обов'язковості та рівнонапруженості у сплаті податків усіма юридичними та фізичними особами;
- стратегічні реформування функціонування податкових пільг повинні базуватися на реалістичному підході, в рамках якого існує потреба пошуку компромісу в межах системи узгодження економічних інтересів держави, галузей, підприємств;
- посилення контролю за повнотою сплати податків;
- розширення бази та прав місцевих органів влади щодо формування доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів;
- удосконалення міжбюджетних відносин.

Фіскальна сфера – сукупність суспільних відносин, які характеризуються процесами формування матеріально-фінансової бази держави за рахунок диверсифікованих джерел фінансових надходжень (податкових, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом, трансфертів, повернення кредитів до бюджету, коштів від державних (місцевих) запозичень, коштів від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з

депозитів, надходження внаслідок продажу / пред'явлення цінних паперів) та здійснення державних витрат (видатків бюджету, які спрямовані на реалізацію заходів і програм, що передбачені законодавством, та надання кредитів з бюджету, погашення основної суми державного боргу, придбання цінних паперів і розміщення коштів на депозитах) таким чином, щоб досягти забезпечення соціального добробуту, фінансової стабільності та економічного піднесення.

Фіскальний потенціал – сукупність наявних та потенційно можливих до мобілізації грошових ресурсів держави, що формуються за рахунок диверсифікованих джерел бюджетних надходжень в межах діючого фінансово-правового поля при певних фіскальних зусиллях з метою забезпечення загальносуспільних інтересів та фіскальних інтересів держави.

Фіскальні зусилля – це міра використання державою дохідної бази, що знаходиться в її розпорядженні.

Отже, підсумовуючи результати вище проведеного дослідження, зауважимо, що обґрунтування теоретичних аспектів фіскальної політики та складових національної безпеки дозволило виокремити та сформулювати визначення нової економічної дефініції “фіскальна безпека держави”, відобразити її місце у загальній структурі національної безпеки, систематизувати понятійний апарат. Внаслідок цього можна конкретизувати сукупність чинників та загроз, які мають вплив на рівень ФБД та систематизувати індикатори, що найбільш повно дозволяють охарактеризувати та проаналізувати ступінь забезпечення ФБД в умовах фінансової нестабільності.

1.2. Чинники, загрози та індикатори фіскальної безпеки держави

При дослідженні питання забезпечення ФБД чимала увага повинна приділятися впливу екзогенних та ендогенних загроз, які за своєю природою ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів держави у фіскальній сфері, що, в свою чергу, призводить до виникнення

суперечностей між суб'єктами та внутрішнім і зовнішнім середовищем, розладу функціонування державних фінансів загалом. Запорукою та першопричиною підвищення ефективності забезпечення ФБД слугує передчасне з'ясування та прогнозування можливості виникнення явищ чи реалізації дій, що прямо чи опосередковано чинитимуть вплив на ФБД й виступатимуть в якості загрози та небезпеки. Наявність інформації про активізацію загроз дасть змогу тому чи іншому суб'єкту ФБД вжити необхідних заходів щодо їх мінімізації чи нейтралізації.

Недаремно ще Аристотель зазначав, що якщо нам відомі причини, які призводять до загибелі державних утворень, то ми знаємо і причини, що зумовлюють їх збереження, – протилежні заходи здійснюють протилежні дії [29, С. 58]. З огляду на це, варто обґрунтувати суть та природу понять “чинник” та “загроза”, розглянути взаємозв'язки даних понять з діалектично суміжними, з'ясувати механізм виникнення та існування загроз ФБД.

Концепція загроз та їх вплив на рівень безпеки має місце у нормативно-правовому забезпеченні, зокрема у чинному Законі України “Про основи національної безпеки України” [214] та у працях вітчизняних і зарубіжних науковців [1; 29; 87; 89; 137; 172; 193; 246; 275]. Дослідження робіт вищезгаданих вчених і трактування суті загроз як “...наявних та потенційно-можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку життєво-важливим інтересам України” [214] дозволило зробити висновок про те, що першочергово варто дослідити чинники, що здійснюють або можуть здійснювати вплив на забезпечення ФБД за певних умов. При цьому умова розглядається нами як середовище, якому притаманні особливі риси етапу історичного періоду (як от фінансово-економічна криза, посткризовий період) і в якому перебуває об'єкт дослідження.

Чинники – наявні (позитивні чи негативні) або потенційно можливі явища чи процеси, що здійснюють пряму чи опосередковану дію на об'єкт дослідження за певних умов. Зокрема, на стан ФБД впливають різноманітні

чинники екзогенного та ендогенного характеру (економічні, політичні, соціальні, демографічні, техногенні та природні), що відображені на рис. 1.5.

Науковий пошук спрямовано на виокремлення тих чинників, які, на нашу думку, мають значний вплив на рівень забезпечення ФБД.

Таким чином, до зовнішніх чинників віднесено геополітичні інтереси, коливання валютних курсів країн-партнерів в межах світового економічного простору, конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні й глобалізаційні економічні процеси. Вплив глобалізації на фіскальну сферу країн світу є суттєвим та часто негативним й здійснюється, власне, через “фіскальні терміти”, які, як зазначено у праці [274], зсередини “роз’їдають” цілісність податкової системи держави.

Так електронна комерція та електронні трансакції дозволяють збільшувати продаж товарів та послуг без сплати податків, сприяють процвітанню тіньового виробництва та збуту, що, в кінцевому підсумку, деструктивно позначається на податковій базі податків з продажу; трансферне ціноутворення в межах однієї транснаціональної компанії сприяє мінімізації податкового навантаження; існування офшорних фінансових центрів передбачає відмивання грошей та процвітання процесу ухилення від сплати податків; застосування електронних грошей унеможлиблює забезпечення повного контролю за їх обігом та виокремлення господарських операцій, що повинні оподатковуватися; деривативи часто використовуються задля ухилення від сплати податків, оскільки досить важко визначити інформацію щодо об’єкта оподаткування; нездатність оподатковувати фінансовий капітал пов’язана із його швидкою мобільністю, застосуванням цифрових технологій, правом платників податків обирати прийнятні для них податкові юрисдикції; зростаюча іноземна активність резидентів сприяє ухиленню від сплати податкових зобов’язань за доходами, які отримані за кордоном; інтенсивність податкової конкуренції між країнами також може бути причиною ухилення від сплати податків (при нездоровій (*harmful*) конкуренції [274]); реалізація

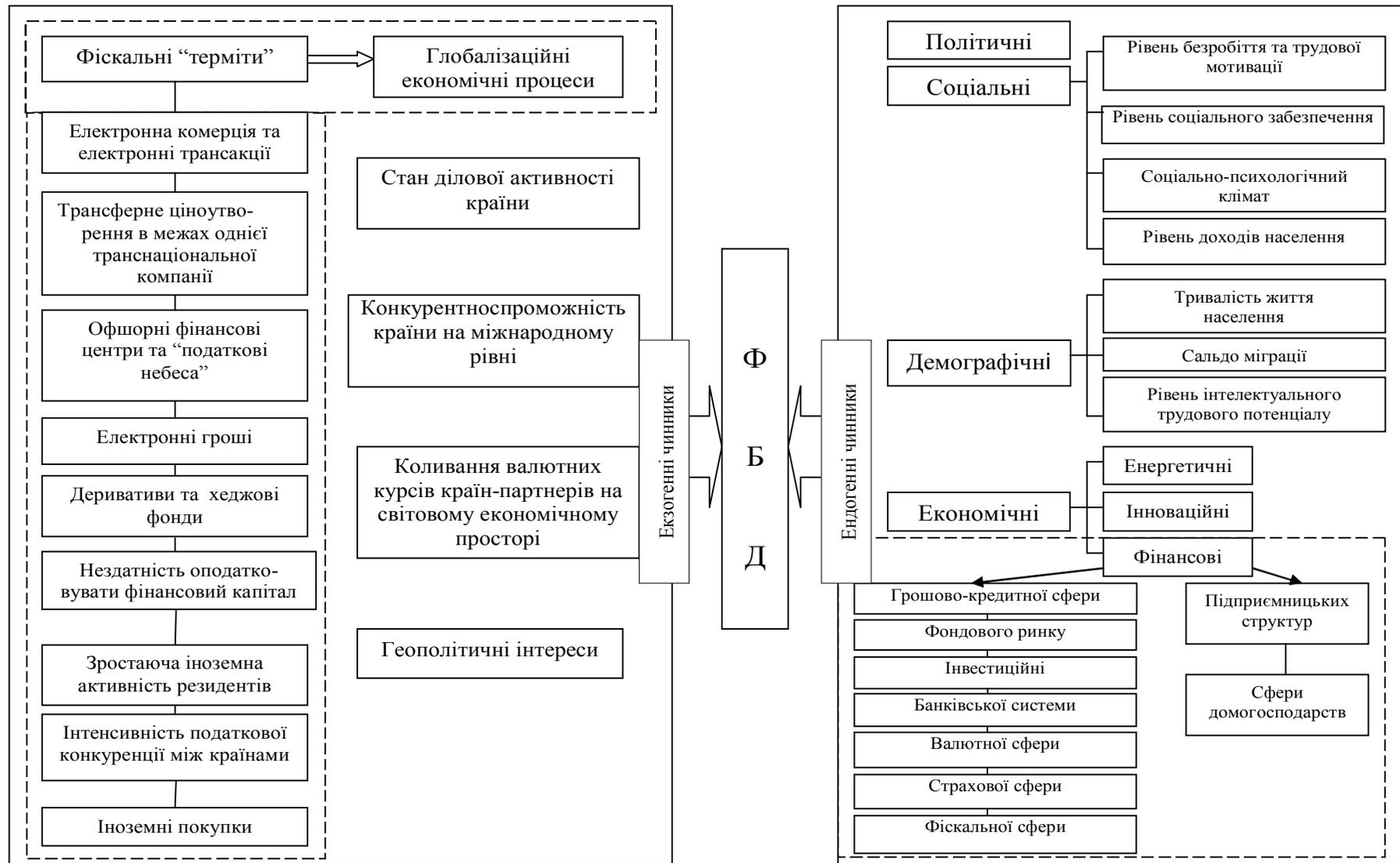

Рис. 1.5. Чинники ФБД

іноземних покупок за більш низькими цінами провокує мінімізацію ставок податків за окремими акцизами. Як бачимо, вплив “фіскальних термітів” на фіскальну сферу є різнобічним, але у підсумку сприяє недонадходженню фінансових ресурсів до казни держави, що негативно позначається на виконанні нею її функціональних обов’язків, провокує збільшення негативного сальдо бюджету й, загалом, деструктивно відображається на стані ФБД.

До внутрішніх чинників, які здійснюють вплив на стан ФБД, віднесені політичні, соціальні, демографічні та економічні чинники. Останнім, в свою чергу, підпорядковані енергетичні, інноваційні та фінансові чинники. Тобто зрозуміло, що чинники можуть формуватися у будь-якому сегменті економіки, але вони чинять прямий чи опосередкований вплив на рівень формування централізованого фонду, фактичного виконання планових показників бюджету і т. д.

Ідентифікація виявлених чинників, що за окремих умов мають негативний вплив на ФБД, та інтерпретація безпеки як можливості або здатності протистояти різноманітним небезпекам, загрозам, викликам, впливам чи ризикам [193, С. 140] дозволяють сформулювати ряд суміжних понять, які характеризують деструктивний вплив на фіскальну сферу. Науковці П. Пашко та П. Пісной [193, С. 140] зазначають, що усі зазначені вище складові необхідно розглядати комплексно тому, що небезпека визначається сукупністю реальних або потенційних факторів, явищ, подій, процесів, які можуть здійснювати негативний вплив та спричинити будь-яку шкоду або збиток, створити загрозу нормальному функціонуванню держави та її регіонів в основних її сферах та видах діяльності.

Фахівець у галузі національної безпеки В. Ліпкан розглядає небезпеку як діяльність, спрямовану на реалізацію загроз, що здатна спричинити дестабілізацію системоутворюючих елементів, які самі по собі загрожують функціонуванню та розвитку об’єкта безпеки у момент їх спричинення, а при звичайному протіканні закінчуються або ж можуть закінчитися як його колапсом, так і відповідної системи безпеки [122, С. 25]. На думку

В. Предборського, небезпека – об’єктивно існуюча можливість негативного впливу на соціальний організм, внаслідок якого йому може бути завдано суттєвої шкоди, що призведе до втрати здатності відтворювати свою соціально-економічну тотожність, надати своєму розвитку небажану динаміку або параметри (характер, темпи, форми і таке інше). До джерел небезпеки слід віднести умови та чинники, що мають певний потенціал ворожих намірів, шкідливих властивостей, деструктивної дії. За своєю генезою вони мають природне, техногенне та соціальне походження [200, С. 13]. У праці [155] зазначається, що прояви небезпеки класифікуються за походженням (природні, техногенні, антропогенні, біогенні, екологічні, економічні, соціальні та соціогенні); впливом на людину (механічні, фізичні, біологічні, психофізіологічні, економічні, соціальні); сферами та видами діяльності людини; ступенем небезпеки (реальна та потенційна, прямої та опосередкованої дії) та ін.

Небезпека проявляється у формі загроз, а джерелом небезпеки є чинники, які за певних умов здійснюють негативний вплив на об’єкт безпеки.

Тому ототожнення понять “небезпека” та “загроза” вважаємо недоцільним і підтримуємо думку О. Барановського про те, що загроза є найвищим ступенем вірогідності перетворення небезпеки з можливості на дійсність, висловленим наміром одних суб’єктів завдати шкоди іншим, демонстрацією готовності здійснити насилля з метою завдання шкоди [29, С. 55–56]. І. Миценко під “загрозою” має на увазі конкретну чи безпосередню форму небезпеки на стадії переходу з можливості в реальність, що характеризується сукупністю несприятливих умов і факторів у відповідних сферах і видах та конкретизується відповідною формою прояву й способом впливу, наслідки яких можуть заподіяти будь-якої шкоди [155].

Аналіз зазначених вище підходів до визначення суті загроз враховує той факт, що загрози, як правило, мають кілька стадій розвитку: зародження, вияв, загострення. Тому деякі дослідники позначають ці стадії чи то викликом, чи то

ризиком [122], підкреслюють їх зв'язок з такими поняттями, як виклик, вплив та ризик.

Заслугове на увагу погляд на суть даних понять науковців П. Пашка, П. Пісного [193, С. 141–143], які охарактеризували їх у такій інтерпретації. Виклик – це такий прояв загрози, який вимагає реагування з метою попередження або зниження можливої шкоди. Інакше кажучи, це критична точка загрози, що потребує відповідного реагування суб'єктів державного управління безпекою держави.

Визначення впливу базується на уявленні про існування залежності між величиною впливу будь-якого шкідливого фактора на об'єкт, який розглядається, з негативним ефектом від його дії. Впливи, як і ефекти що ними викликаються, можуть мати різну тривалість у часі (разовий вплив, безперервний, глобальний), різний просторовий масштаб (локальний, регіональний, глобальний) та походження. Для їх оцінки встановлюються критерії, що враховують як природу шкідливого впливу, так і ступінь його небезпеки для того чи іншого об'єкта.

Ризик розглядається дослідниками як подія з негативними економічними наслідками, які можуть виникнути в будь-який момент і в невідомих розмірах. Якщо ризик є лише можливим негативним відхиленням, то шкода – дійсним, фактичним негативним відхиленням, через яку й реалізується ризик. Шкода визначається як економічна категорія, що виражає вартість втрат, збитку, проведених заходів або робіт тощо, може виникати як результат загроз і як результат відповідних дій (бездіяльності) органів державної влади.

Усі перелічені категоріальні поняття є взаємопов'язаними, оскільки кожне наступне впливає з попереднього, і в загальному дозволили сформулювати власне бачення автора щодо суті, механізму виникнення та складу загроз ФБД.

З урахуванням поглядів вчених-економістів щодо сутнісності поняття “загроза безпеці”, які систематизовано у додатку А, при дослідженні категоріального ряду ФБД нами дано визначення загрози ФБД, яка розглядається з точки зору негативного впливу чинників на забезпечення даного виду безпеки й

призводить до унеможливлення реалізації національних інтересів держави у фінансовій сфері.

На рис. 1.6. відображено механізм виникнення загроз ФБД з урахуванням суб'єктивно-інституціональної природи загроз ФБД та особливих умов їх зародження й виявлення.

Джерела їх походження є диверсифікованими, як от недосконалість нормативно-правового забезпечення, нерозвиненість грошово-кредитного, інвестиційного сектора економіки, дестабілізація банківської сфери, фондового, валютного та страхового ринків, недосконалість власне фінансової сфери, дії іноземних держав та організацій, негативний соціально-психологічний клімат у суспільстві.

Чимало науковців здійснюють поділ загроз на внутрішні та зовнішні [87; 275]. Існування та вплив зовнішніх загроз, на нашу думку, позначається на рівні забезпечення будь-якого виду безпеки, у тому числі й фінансової.

Звісно, позитивна тенденція економічного зростання країни не відбудеться при наявності значного від'ємного зовнішньоторговельного сальдо, зростанні зовнішнього боргу і нераціональному використанні іноземних кредитів, нерегульованому припливі іноземного капіталу тощо. Але велике значення має стан фінансової стабільності та розвитку національної економіки, від якого залежатиме ефективність функціонування усіх сфер народногосподарського комплексу, рівень мінімального виникнення загроз національній безпеці держави, реалізація стратегічних цілей соціально-економічного розвитку.

До внутрішніх загроз належать недосконалість і незавершеність національного законодавства у фінансово-кредитній сфері, відсутність достатнього золотовалютного запасу і алмазного фонду держави, низький рівень інвестиційної діяльності, неефективність податкової системи, масове ухилення від сплати податків, недосконалість бюджетної системи, низький рівень бюджетної дисципліни і надмірні державні витрати та дефіцит державного бюджету, високий рівень інфляції, зростання тіньової економіки, посилення її криміналізації,

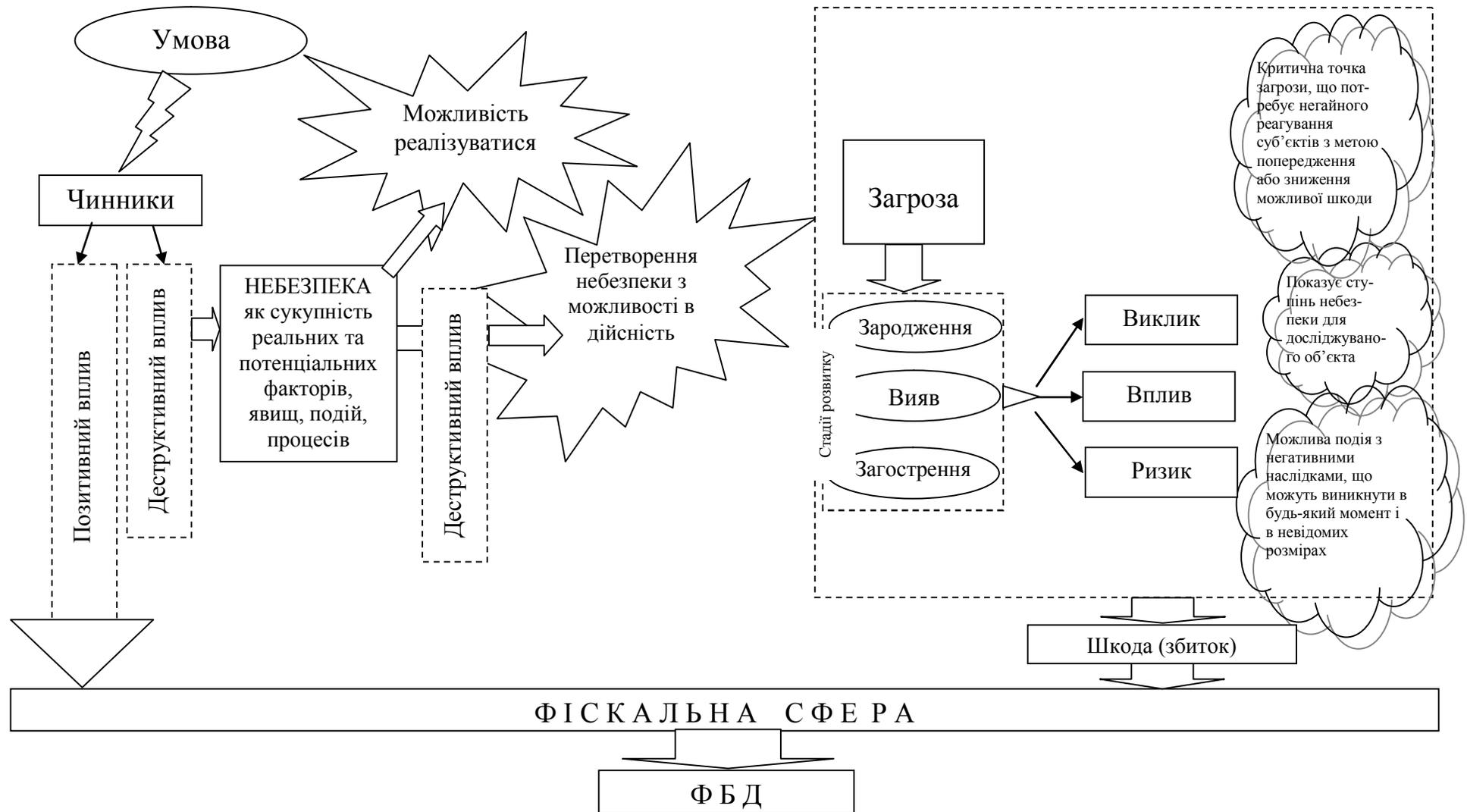

Рис. 1.6. Механізм виникнення загроз ФБД

нелегальний перетік валютних коштів вітчизняних підприємств за кордон; штучність курсу національної грошової одиниці, платіжна криза, значна заборгованість у виплаті заробітної плати, пенсій та інших соціальних виплат, неповноцінність фондового ринку, нерозвиненість страхового ринку, нерозвиненість системи довірчого управління майном, слабкість банківської системи, зростання внутрішнього боргу країни [17, С. 444; 29, С. 60; 276, С. 64–65].

Окремі вітчизняні науковці розглядають у своїх працях загрози бюджетній безпеці України, звертаючи чималу увагу на сферу оподаткування.

Так О. Барановський [29, С. 216–218] до основних загроз бюджетної безпеки зараховує:

- недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу та прорахунки у бюджетному плануванні;
- недостатнє або несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту;
- несвоєчасне прийняття Державного бюджету України та затвердження звітів щодо його виконання;
- неефективність діючої податкової системи (наявність численних необґрунтованих податкових пільг, низький рівень збирання податків, порушення принципу розмірності, коли підвищення ставок після граничного рівня для сумлінних платників податків призводить до скорочення податкових доходів);
- заниження господарюючими суб'єктами оподаткованої бази;
- невключення окремих надходжень в об'єкт оподаткування (відсотки за позиками, отримані плати за кредитні ресурси, кошти від продажу іноземної валюти тощо);
- неоднозначне трактування нормативних актів, що регулюють оподаткування;
- неправильне застосування пільг із податків;
- ухилення від подання декларацій про доходи;

- невиконання вимог податкових органів з метою несплати податків;
- погіршення платіжно-розрахункової дисципліни;
- залежність доходів бюджету від обмеженої кількості платників податків;
- фінансування конкретних бюджетних видатків без відповідних бюджетних призначень;

- непрозорість видатків державного та місцевих бюджетів, що призводить до викривлень у розподілі державних коштів, порушення пріоритетності фінансування видатків і нагромадження бюджетної заборгованості;

- неефективність і непрозорість механізмів надання та погашення бюджетних позичок;

- незаконне та неефективне використання бюджетних коштів;
- неефективність системи контролю за бюджетними надходженнями та витратами бюджетних коштів тощо.

А. Сухоруков та О. Ладюк до проблем бюджетної, податкової, боргової безпеки включають [246, С. 25–45]:

- перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим;
- невиконання бюджету, пов'язане з наданням пільг;
- надмірне оподаткування;
- існування державного боргу.

Ц. Огонь у монографії “Доходи бюджету України: теорія та практика”, досліджуючи питання бюджету як рушійного чинника соціально-економічного розвитку країни, зауважує про існування таких проблем, які є загрозами фіскальній сфері [179, С. 13–30]:

- неефективність прийняття бюджетних рішень, їх нереальність і незабезпеченість;
- недосконалість і неузгодженість податкового законодавства;
- відсутність стратегії та дієвих форм реалізації бюджетної політики;

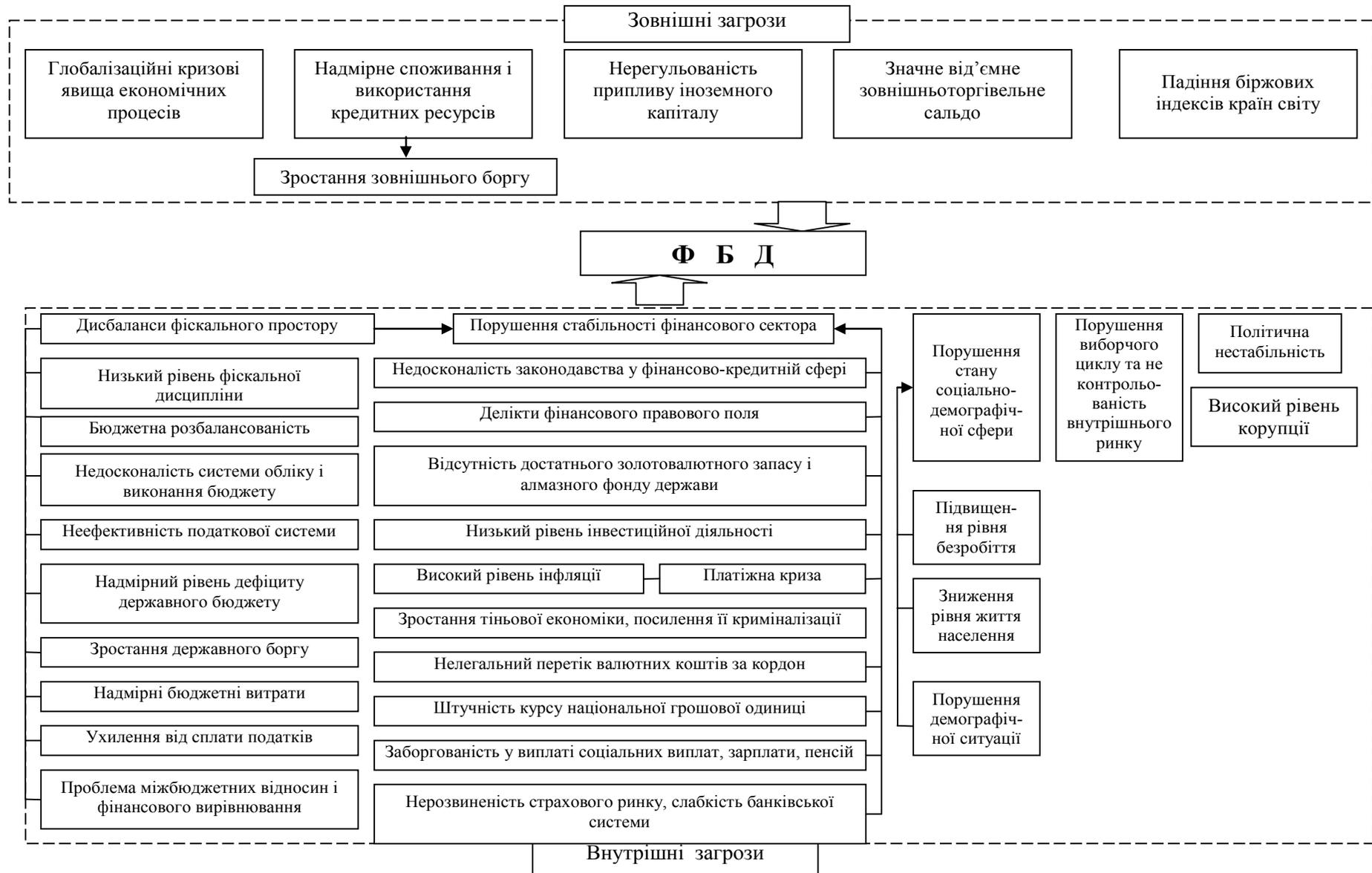
- неефективність формування державного бюджету і визначення пріоритетів бюджетної політики в частині видатків;
- незбалансованість потреб у здійсненні видатків та наявності доходів бюджету;
- бюджетна заборгованість на усіх рівнях і та, що виникає внаслідок недофінансування та неврахування видатків у бюджетних призначеннях;
- неефективність надання податкових пільг та преференцій з бюджету.

Узагальнення запропонованих науковцями поглядів стосовно загроз бюджетній безпеці України дало змогу відобразити загрози ФБД (рис. 1.7.).

Із рис. 1.7. видно, що основними внутрішніми загрозами ФБД є, власне, дисбаланси фіскального простору, формування яких спричинене бюджетною розбалансованістю, неефективністю податкової системи, надмірними бюджетними витратами, зростанням боргового тягаря, проблемами міжбюджетних відносин, низьким рівнем фіскальної дисципліни. Звісно, загрози, які існують в інших сегментах фінансової сфери, порушують стабільність фінансового сектора та впливають на стан ФБД. До зовнішніх загроз ФБД відносимо глобалізаційні кризові явища економічних процесів, надмірне споживання і використання кредитних ресурсів, що призводить до зростання зовнішніх боргів, значне від'ємне зовнішньо-торгівельне сальдо, нерегульованість припливу іноземного капіталу, падіння біржових індексів країн світу.

Зазначений перелік загроз ФБД не є вичерпним і відображає лише ті, які в умовах сьогодення можуть чинити найнегативніший вплив на рівень забезпечення ФБД. Очевидним є те, що з'ясування природи та джерел можливого виникнення загроз ФБД обумовлює необхідність формування ряду індикативних показників, які використовуються для оцінки стану ФБД й за несприятливих та небезпечних умов набувають критичних значень.

Слушною є думка О. Барановського, в якій він асоціює індикатори зі світлофором, який, залежно від різниці між очікуваними і реальними параметрами, загоряється червоним, жовтим та зеленим кольором у той чи інший момент часу.

Рис. 1.7. Загрози ФБД

Таким чином, вони відіграють роль системи раннього виявлення (попередження) [29, С. 84].

Система індикативного оцінювання рівня безпеки як характеристики економічних систем у вітчизняній науковій літературі набула широкого розповсюдження. У формалізованому вигляді вона полягає у визначенні критеріїв і групи показників, які характеризують ту чи іншу систему з кількісного боку, у порівнянні з їх пороговими значеннями. Таке співставлення дає можливість виробляти певні оцінки і формулювати висновки про можливість переходу системи чи суб'єкта з одного рівня безпеки на інший [111, С. 143]. Тому критерій безпеки має впливати з її сутності й відображати такі фінансові результати (наприклад, відповідність бюджетної політики національним інтересам, забезпечення суверенітету держави у здійсненні національної бюджетної політики, забезпечення цілісності та єдності бюджетної системи, здатність бюджетної системи забезпечити єдність економічного простору країни, фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської та податкової систем [171, С. 127], збалансованість бюджету, формування нової структури надходжень до бюджету, забезпечення стабільної динаміки, приросту і реструктуризації доходів бюджету і визначення стратегії їх розвитку на перспективу [179, С. 4]), за яких можливо реалізувати стратегічні цілі та інтереси держави.

Досягнення критеріальних вимог до будь-якого виду безпеки реалізується через систему індикаторів, вивченню та дослідженню яких приділено чималу увагу в законодавчій базі держави та економічній літературі. Так ще у 2007 році Міністерством економіки України була підготовлена методика розрахунку рівня ЕКБ України [149], яка передбачає визначення рівня ЕКБ як основної складової національної безпеки держави за допомогою вказаного переліку індикативних показників. Індикаторами бюджетної безпеки визначено:

- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду України (ПФУ)) – не більше 30%;
- відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП – не більше 3%;

- покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень – не більше 30%;
- відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі – не більше 5%;
- обсяг трансфертів з державного бюджету – не більше 10–15%;
- амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України – не більше 20–30%.

О. Барановський стверджує, що оцінка рівня бюджетної безпеки має здійснюватися з використанням таких специфічних індикаторів [29, С. 218–220]:

- розмір доходів бюджету (за інших умов рівень бюджетної безпеки прямо пропорційний розміру бюджетних доходів; в сучасних умовах аналіз фактичного розміру доходів бюджету повинен доповнюватися розрахунком показника розміру реальних доходів бюджету з урахуванням індекса-дефлятора ВВП);
- рівень перерозподілу ВВП через бюджет (у середньорозвинених країнах – 35–37%, у високорозвинених – 45% і більше);
- питома вага доходів бюджету у зведеному балансі фінансових ресурсів України (оцінка внеску держави у задоволення сукупної потреби країни);
- рівень бюджетного дефіциту (в індустріально розвинених країнах коливається в межах 3–4% ВВП);
- обсяг бюджетних депозитів (їх скорочення призводить до збільшення дефіциту бюджету);
- частка негрошових розрахунків і питома вага взаємозаліків у структурі доходів Державного бюджету України (характеризує фактичне реальне наповнення дохідної частини бюджету, фінансування бюджетних видатків “живими” грошима);
- співвідношення зайнятих на державній службі та в бюджетних організаціях;
- середньодушовий рівень бюджетної забезпеченості за рахунок власних джерел доходів (для кризової ситуації – 60% до середнього рівня усіх суб’єктів України, для передкризової – 70%);

- частка доходу територіального бюджету в сукупному обсязі трансфертів (більша чи рівна 5%).

М. Єрмошенко характеризує бюджетний сектор такими індикаторами [87, С. 84]:

- дефіцит державного бюджету (зведення до мінімуму);
- виконання дохідної та видаткової частин бюджету;
- державний (внутрішній і зовнішній) борг (загальний не перевищує 60% ВВП, а зовнішній – 70% обсягу річного експорту; темп зростання боргу не може перевищувати темп зростання ВВП);
- бюджетна система повинна забезпечувати повне фінансування запланованих державних витрат і цільове використання бюджетних коштів.

Визначення реальних значень індикаторів безпеки та їх порівняння з пороговими (граничними величинами, недотримання значень яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, дестабілізуючих тенденцій у сфері безпеки [84, С. 19]) дасть змогу оцінити дійсний стан рівня безпеки, оскільки наближення індикаторів до їх гранично допустимої величини свідчить про акумуляцію загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних або порогових значень – про входження суспільства в зону нестабільності та соціальних конфліктів, тобто про реальний підрив економічної безпеки [1, С. 7].

Дослідивши підходи науковців до формування ряду індикативних показників та їх порогових значень, вважаємо за необхідне відобразити множину індикаторів ФБД, на основі яких буде здійснено оцінку ФБД. Рівень ФБД буде оцінений в залежності від того, в межах яких значень (прийнятних чи таких, що перевищують порогові) перебуватимуть фактичні дані індикаторів.

Тому для визначення рівня ФБД в умовах сьогодення пропонуємо використати ряд індикативних показників, що є як дестимуляторами (D), так і стимуляторами (S) й, на нашу думку, дозволяють максимально відобразити специфічні особливості функціонування фіскальної сфери:

- рівень монетизації економіки - розраховується, зазвичай, як відношення грошового агрегату M2 (готівка, грошові кошти на рахунках підприємств і внески населення в банках) до ВВП у відсотках та характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою (S);
- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – розраховується як відношення доходів зведеного бюджету до ВВП у відсотках та характеризує стан соціально-економічної сфери країни; при стабільних пропорціях такого розподілу зростають доходи усіх суб'єктів (S);
- рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП – вказує на ступінь збалансованості бюджету. Сучасні реалії свідчать про те, що першочерговим завданням багатьох країн на сучасному етапі є ліквідація значного фактичного обсягу дефіциту, що так пригнічує економічне піднесення в умовах фінансової нестабільності (D);
- відношення дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до видатків зведеного бюджету – відображає обсяг видатків, які не забезпечені бюджетними доходами (D);
- відношення загального обсягу державного боргу до ВВП – відображає рівень фінансової стійкості економіки держави та вказує на можливу загрозу фінансового краху. Поліпшення даного показника можливе за рахунок економічного зростання та проведення виваженої боргової політики (D);
- рівень боргового навантаження на бюджет (частка видатків на погашення та обслуговування державної позики у загальних видатках зведеного бюджету) – характеризує макроекономічну позицію державного боргу, вказує на здатність держави виконувати власні боргові зобов'язання (D);
- рівень податкового навантаження на економіку (частка податкових надходжень Зведеного бюджету України у ВВП) відображає ефективність системи оподаткування країни та рівень наповнення казни за рахунок податкових надходжень (D);

- відношення обсягу податкового боргу до ВВП – відображає втрати бюджету через недоотримання податкових надходжень внаслідок непогашення податкових зобов'язань платниками податків (D);
- частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів – відображає ступінь самостійності місцевих органів влади й можливість виконання ними власних повноважень за рахунок отриманих фінансових ресурсів (D);
- рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП – вказує на ступінь залежності місцевих бюджетів від державного бюджету (D);
- рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету – відображає спроможність надання таких коштів з казни держави без завдання шкоди виконанню усіх інших покладених на неї функцій (D);
- рівень інфляції (рік до попереднього року) – визначає падіння купівельної спроможності грошей, підвищення грошової вартості життя та показує, як змінилися ціни в економіці (D);
- рівень тінізації доходів зведеного бюджету, % до ВВП – визначає нереалізований потенціал соціально-економічного розвитку (D).

Для визначення порогових значень індикаторів (встановлення нижнього, нижнього оптимального, верхнього оптимального та верхнього порогів) було застосовано метод експертних оцінок. Проведено анкетування серед спеціалістів, науковців, що працюють над дослідженням проблем забезпечення безпеки на різних рівнях та розв'язанням теоретико-методологічних та практичних питань у царині державних фінансів. Зразок анкети додається (див. додаток Б). Також використовувалися методи: функціональних залежностей, макроекономічного моделювання, законодавчий.

Отже, підсумовуючи теоретичні доробки щодо концепції ФБД варто зауважити, що рівень забезпечення ФБД значною мірою залежить від існування чималої кількості чинників та реальних чи потенційних загроз, які здійснюють

позитивний або деструктивний вплив й мають відображення на фактичних значеннях індикаторів.

У період світової фінансово-економічної кризи гостро постала проблема забезпечення ФБД й, відповідно, усіх її структурних елементів, що було зумовлено значною максимізацією дестабілізуючих чинників впливу на процеси економічного розвитку. Тому уряди країн змушені були вдаватися до специфічних заходів стабілізації фінансового сектору через реалізацію програм та нововведень в управлінні фіскальним сектором. Дослідження зарубіжного досвіду забезпечення ФБД дозволить відобразити як негативні, так і позитивні заходи управлінського впливу на зміну фінансової ситуації в країнах світу та виокремити прийнятні для впровадження в Україні напрями поліпшення функціонування фіскального простору.

1.3. Зарубіжний досвід забезпечення фіскальної безпеки держави та заходи щодо її підтримки

Економічний стан країн світу в умовах сьогодення характеризується високими ризиками кризового та посткризового періодів, що вимагає від апарату управління здійснення відповідних заходів щодо нейтралізації загроз фінансового сектора та оптимізації рівня його безпеки.

Дослідження питання забезпечення ФБД у зарубіжних країнах дозволить відслідкувати можливі шляхи формування сприятливого фіскального простору, окремі з яких можливо було б запровадити у вітчизняну практику реформування фінансового сектора економіки. Варто зауважити, що не усі управлінські дії урядів іноземних держав щодо забезпечення ФБД заслуговують позитивного відгуку, але в умовах значної фінансової розбалансованості світової економіки були необхідними для стимулювання національного економічного розвитку.

У період фінансової кризи чимало держав світу вдавалися до практики збільшення державних запозичень, в основному за рахунок зовнішніх позик, що

призводило до максимізації розмірів державних боргів. Для прикладу, в публікації [120] повідомлялось про те, що Рада виконавчих директорів Всесвітнього банку схвалила позику бюджетної підтримки Казахстанові у розмірі 1 млрд. доларів.

За словами Міністра фінансів Республіки Казахстан Болати Жамішева, держава позичила 1 млрд. доларів на фінансування дефіциту республіканського бюджету 2010 р. Казахстан був радий розширенню співробітництва зі Всесвітнім банком в рамках цієї позики, яка є ще одним механізмом конструктивної роботи для продовження програми реформування і забезпечення стабільності, а також фіскальної безпеки. У джерелі [72] повідомляється, що в рамках фінансування дефіциту бюджету, а також сприяння розвитку ринку боргових інструментів протягом 2013 р. Міністерство фінансів Республіки Казахстан розмістило державні цінні папери загальною сумою 982,5 мільярда тенге (6,55 млрд. дол. США). Дефіцит республіканського бюджету становив 718 млрд. тенге (2,1 % ВВП) та був повністю забезпечений запозиченнями.

Концепцією нової бюджетної політики Казахстану передбачено забезпечення стійкості державного боргу і поступове скорочення бюджетного дефіциту. Зазначимо, що на початок 2014 р. державний борг Казахстану становив 12,8 % ВВП і склав 4,4 трильйона тенге або 28,8 млрд. дол. США. Основну його частину становлять зобов'язання уряду, 82 % з яких внутрішні (що є позитивним).

Тож казахська влада розглядає завдання підвищення соціальних стандартів у прив'язці з питанням ФБД.

Проблеми балансу між соціальною безпекою та ФБД притаманні й іншим країнам СНД, наприклад, Вірменії. У 2009 р. ці проблеми у Вірменії також вирішували завдяки кредиту в розмірі близько 540 млн. дол. США від Міжнародного валютного фонду (МВФ). В прес-релізі представництва МВФ у Вірменії [144] надання кредиту аргументувалося потребою його спрямування на

подолання наслідків глобальної кризи, відновлення довіри до національної валюти і фінансової системи, а також на захист незаможних верств населення.

Проте вже у 2010 р. Вірменія стала значно обережніше ставитися до такого засобу покращення ФБД як отримання кредитів, оскільки в першому півріччі 2010 р. держава витратила у 2,5 рази більше коштів на обслуговування державного боргу, ніж за аналогічний період 2009 р. [176]. За даними Міністерства фінансів Вірменії обслуговування державного боргу в бюджеті за 2010 р. ще не складає серйозної питомої ваги (всього 3,8 % від загальних видатків), однак, враховуючи те, що уряд отримав у великому обсязі кредити, а на внутрішньому ринку збільшився випуск облігацій, у майбутні роки обслуговування державного боргу стане серйозним тягарем. Для полегшення ситуації у Вірменії в липні 2010 р. затвердили стратегічну програму з управління державним боргом на 2011–2013 рр. [176].

У 2011 р. державна заборгованість Вірменії загалом становила 1592,712 млрд. драм, із яких на внутрішній борг припадало 216, 209 млрд. драм, а зовнішній – 1376,503 млрд. драм (3568,197 млн. дол. США). Із статистичних даних видно, що країна обтяжена зовнішніми боргами. До того ж, проблема державного боргу Вірменії підсилюється низьким показником ВВП (найнижчим серед країн Південного Кавказу). Наголосимо також на тому, що за підсумками 2011 р. 69,4 % зовнішнього боргу Вірменії забезпечили багатoproфільні програми кредитування, а 30,6 % – двосторонні кредитні програми. Сукупний державний борг Вірменії на кінець грудня 2013 р. склав 4,588 млрд. дол. США, збільшившись у порівнянні з 2012 р. на 4,9 %. В цілях стабільного управління зовнішнім боргом планується розробити пакет заходів у податкової галузі, що стосуватимуться удосконалення адміністрування платежів [92].

Що стосується затвердження стратегічних програм з управління державним боргом Вірменії, вважаємо, що такий досвід є актуальним для впровадження в нашій державі.

Самостійна фіскальна історія сучасної Вірменії, як й інших країн колишнього Радянського Союзу, в т.ч. і України, налічує всього лише два

десятки фінансових років. Тому зрозуміло, що далеко не кожне фіскальне рішення Вірменії можна вважати цікавим для України, з точки зору його можливого запозичення.

Наприклад, рішення Вірменії про скорочення державних видатків на освіту і науку майже на 25 % у бюджеті 2010 р. порівняно з аналогічними видатками бюджету 2009 р. навряд чи можна розглядати як взірць, який варто було би копіювати для видатків на українську освіту і науку.

Вірменія – не єдина держава, яка вирішує свої фіскальні проблеми таким засобом, як скорочення державних видатків, причому першочерговим скороченням видатків саме на освіту і науку.

До такого засобу вдавалися і країни Євросоюзу, приміром, Чехія. Так за даними інтернет-сторінки [151], у 2010 р. Міністерство фінансів Чеської республіки вдалося до скорочення видатків державного бюджету на 28,2 млрд. крон, тобто трохи більше, ніж на 1 млрд. євро. З посиланням на радіо “Прага” повідомлялось, що в найближчий час міністерствам і бюджетним організаціям буде розіслано план, відповідно до якого поточні видатки повинні бути скорочені ще на 2,5 %.

Новий економічний пакет не повинен зачепити лише пенсіонерів, безробітних, незаможних та інвалідів, а найбільшу суму зобов’язуть зекономити Міністерство освіти – понад 3 млрд. крон (120 млн. євро). Серйозної суми планують позбавити також Академію наук.

Разом з тим, досвід інших держав з тривалою фіскальною історією загалом і в сфері фінансування освіти зокрема міг би бути прикладом для запозичення в Україні.

Наприклад, для фінансування професійної освіти цікавим виглядає досвід Великобританії під назвою “податок на кваліфікацію”, можливість запровадження якого у своїй державі досліджують російські фахівці [174].

Суть цього податку полягає в тому, що тільки за рахунок бюджету готувати професійні кадри не зовсім правильно – в цьому повинні бути зацікавлені також працедавці. Адже на інноваційному шляху розвитку економіки все частіше

з'являються нові технології, нове обладнання. Для того щоб фахівці не відставали від прогресу, потрібно, щоб принаймні раз у три роки всі робітники і службовці проходили перепідготовку. Ті з працедавців, хто бере участь у підвищенні кваліфікації своїх робітників, не платять за це. А ті, хто ігнорують, нехай вносять гроші в позабюджетний фонд, метою якого є розвиток системи професійної освіти та відтворення кадрів.

Подібний податок, тільки під назвою “податок на учнівство” (tax on apprenticeship), використовують у Франції, Сінгапурі, Австралії та в низці інших економічно розвинених країн. Цікавим є факт, що саме під такою назвою цей податок вперше запровадили саме в Англії ще на початку XVIII століття.

За результатами дослідження, опублікованими в статті [240], лише 20 % працедавців у Росії частково підтримують пропозицію про встановлення обов'язкових мінімальних видатків для кожного суб'єкта господарювання у формі податку на кваліфікацію.

Разом з тим, більшість працедавців (90 %) підтримують пропозицію про звільнення від податків коштів, які вони витрачають на підготовку і підвищення кваліфікації власних кадрів. Автор статті [238] вважає це серйозним приводом для активізації діалогу з ними.

В Україні, як і в Росії, податку на кваліфікацію поки що немає, але судячи з відомих нам економічних джерел, схоже дослідження щодо можливості його прийняття не проводилося. Немає згадки про такий податок і в Податковому кодексі [195].

Проте відповідно до чинного в Україні законодавства в сфері бухгалтерського обліку [238] кошти, які працедавці витрачають на підготовку і підвищення кваліфікації власних кадрів, можна зараховувати до операційних витрат, а отже, і звільняти від оподаткування.

Питання про те, який саме з фіскальних підходів щодо видатків на професійну освіту та підвищення кваліфікації кращий: той, що прийнятий в Україні чи на базі податку на кваліфікацію, неоднозначне, дискусійне, тобто допускає аргументи і за, і проти.

Наведемо таке міркування на користь запровадження податку на кваліфікацію: Україна поставила перед собою мету вступити до клубу G20. Інноваційні лідери G 20 податок на кваліфікацію чи податок на учнівство успішно використовують. Отже, можливо, саме цей фіскальний інструмент потрібно розглядати як один з ключів досягнення Україною амбітної мети.

Важливим для України може бути досвід вирішення фіскальних проблем тих країн, в яких економіка має риси, подібні до українських, наприклад, Латвії.

За даними [115], в червні 2010 р. уряд Латвії і міжнародні кредитори домовилися про консолідацію бюджету держави в межах 395 – 440 млн. латів (562 – 626 млн. євро).

За словами керівника місії Євросоюзу Габріеле Джудіче, для надання фінансової допомоги Латвії країна повинна приборкати тіньову економіку і скоротити бюджетні видатки. Керівник місії пояснив, що в Латвії питома вага тіньової економіки є однією з найбільших в Європі, а тому великий обсяг планованих податкових надходжень в держбюджет не потрапляє. Фахівець зазначив, що виведення економіки з сірої зони може стати тим досі не використовуваним потенціалом, з допомогою якого вдасться збільшити бюджетні доходи і забезпечити потрібний розмір консолідації.

Точку зору керівника місії ЄС поділяють також латиські урядовці. Радник прем'єр-міністра Латвії економіст Андріс Вілкс [52] вважає, що небажання поповнювати державну скарбницю прийшло в Латвію разом з іншою спадщиною радянських років: якщо є можливість уникнути сплати податків, то їх і не платять. Свої історично-психологічні міркування Вілкс доповнює власними економічними розрахунками, згідно з якими загальна частка тіньової економіки складає приблизно 25–30 % або ж близько 3 млрд. латів. Проте вже у наступних бюджетних роках ситуація може змінитися: впровадження плану “боротьби з тінню” може щомісячно приносити державній скарбниці додаткові 10–20 млн. латів.

Вважаємо, що в Україні при оцінці власного фіскального потенціалу не зайвим буде латиський досвід урахування тіньового компонента потенціалу.

Наслідки детінізації можуть бути результативними, але для поставленої Латвією фіскальної мети недостатніми. Справді, якщо навіть орієнтуватися на найоптимістичніші за розрахунками п. Вілкса щомісячні 20 млн. латів, то за один фінансовий рік бюджет вдасться консолідувати на 240 млн. латів, що становить лише 60 % потрібного розміру консолідації бюджету.

Отже, Латвії доведеться вдатися і до інших заходів, зокрема до скорочення бюджетних видатків. Вдаватися до збільшення дохідної частини бюджету за рахунок запровадження прогресивної шкали ставок оподаткування в Латвії вважають за можливе лише після досягнення серйозних успіхів у боротьбі з тіньовою економікою, адже, на думку п. Джудіче, важливо, щоб податки, нехай і невеликі, платили всі, кому це передбачено чинним законодавством.

Таким чином, для України може бути корисним висновок з досвіду Латвії, який полягає в тому, що підхід до ФБД повинен бути комплексним, охоплювати низку заходів, при цьому повинна бути продумана і дотримана певна почерговість вжиття запланованих заходів. Зазначено також, що тіньові риси притаманні не лише економіці Латвії, а й усім країнам Східної Європи.

Досвід фіскальної діяльності таких країн, зокрема Угорщини, для України цікавий не лише з огляду на спільне соціалістичне минуле, а й через перспективи майбутнього співробітництва в рамках євроспільноти.

За даними [50], прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан у червні 2010 р. запропонував на розгляд парламенту економічну програму, в якій передбачено низку різних фіскальних заходів.

Отже, в Угорщині, як і в Латвії, до вирішення проблем ФБД застосовують комплексний підхід. Але, на відміну від латвійської, в угорській програмі не акцентується увага на необхідності подолання тіньового сектора економіки.

Серед трьох найсуттєвіших фіскальних пунктів угорської програми лише один однаковий і для Угорщини, і для Латвії – це скорочення бюджетних видатків. Інші два пункти стосуються податкової політики – це посилення фіскального навантаження на компанії фінансового сектора економіки і, навпаки, послаблення фіскального тиску на компанії в нефінансових секторах.

Вважається, що майбутнє за виробничим, а не спекулятивним капіталізмом, і це вимагає радикальної зміни податкової політики. Оскільки держава в ході кризи надавала підтримку банкам, вона має намір повернути в скарбницю 200 млрд. форинтів, обклавши спеціальним тимчасовим податком прибутки фінансових, страхових компаній і банків. Уряд, як заявив В. Орбан, проведе переговори, щоб визначити порядок стягування нового податку.

Водночас вводяться пільги з оподаткування прибутку компаній виробничих секторів економіки, відміняється декілька дрібних податків на підприємства малого бізнесу, знижується ставка податку на доходи громадян. Одночасно планують скоротити видатки на державний апарат, фінансування політичних партій та державних підприємств.

За даними газети “Угорщина. Погляд зсередини” в липні 2010 р. парламент Угорщини схвалив пакет економічних законопроектів, в т. ч. і новий трирічний банківський податок. Газета цитує слова прем’єр-міністра Віктора Орбана про те, що запровадження банківського податку строком на три роки не означає, що надалі його відмінять. В майбутньому уряд планує розглянути варіант американського типу податку, який замінить угорський.

Наводиться також реакція невдоволення угорських банків на новий податок. За словами голови угорської банківської асоціації Тамаша Ердеї, банки прийняли новий податок як “неминуче зло”, водночас банкір закликав до переговорів з урядом щодо питання зменшення податку до європейського рівня, оскільки високі податки можуть стримувати кредитування і тим самим завдадуть шкоди економіці. В іншому номері цієї ж газети [234] наводяться цікаві коментарі фахівців щодо зниження ставок податку на доходи фізичних осіб.

Експерт з питань оподаткування Сабольч Вамоші-Надь, підтримуючи наведений вище висновок п. Вілкса про тіньову економіку в Східній Європі, вважає, що тіньовий сектор і надалі є однією з найбільших проблем Угорщини. Свою думку він ілюструє такими фактами: у 2008 р. було зареєстровано 1,1 мільйонів працівників з мінімальною заробітною платнею, близько

700 тисяч людей мали додатковий заробіток до основного доходу, але його не декларували. Нинішня ситуація мало чим змінилася, за словами фахівця, а скасування податку на мінімальну заробітну платню у 2002 р. стало “смертельною помилкою”.

Газета наводить також думку представника найбільшої в світі міжнародної мережі компаній в області консалтингу і аудиту “PricewaterhouseCoopers” Тамаша Лочеї щодо способів боротьби з тіньовою економікою. Тож, найефективнішим способом боротьби з нелегальною зайнятістю є скорочення податків, посилення контролю податковими органами і створення податкової поліції.

Тут варто зауважити, що уряд Угорщини планує введення податку на мінімальну заробітну платню.

Зрозуміло, що нову угорську податкову політику навряд чи потрібно повністю копіювати в Україні, але сама ідея диференційованого підходу до фіскального навантаження на різні сектори економіки заслуговує на увагу.

Задля зменшення рівня державного боргу урядом Угорщини розроблено заходи, задачею яких є суттєве зменшення рівня заборгованості Угорщини до 2020 р. Перші плоди реалізації програми дозволили у 2012 р. стати одним з лідерів (за Грецією) з-поміж країн ЄС у питанні зменшення рівня державного боргу. Основні підходи в даному плані полягають в комплексному впливі одночасно як на рівень (розмір) державного боргу, так і на ВВП. Уряд Угорщини для цього використовує кілька методів та здійснює наступні заходи. Першим заходом, що був здійснений у рамках програми – передача активів приватних пенсійних фондів у державну систему пенсійного забезпечення. Згідно розрахунків, 63 % майна використано для зменшення державного боргу, завдяки чому, рівень державного боргу впав з 82 % до 78 %. Наступним кроком є чітке дотримання політики бюджетної економії з одночасним недопущенням неефективного використання бюджетних коштів. Завдяки введенню цього податку на банківські операції, у Фонд зменшення державного боргу щорічно надходить 90 млрд. форинтів. Водночас, всі електронні надходження від плати

за користування автомобільними дорогами Угорщини надходять у цей самий Фонд, що становить близько 100 млрд. форинтів в рік. Третім джерелом надходження Фонду є надходження сум податку на прибуток за ставкою 19 % з підприємств, прибуток яких становитиме більше 500 млн. форинтів в рік. Дана ставка діє у 2013 – 2014 рр., планові надходження становитимуть 100 млрд. форинтів в рік. Таким чином, приклад Угорщини свідчить, що обґрунтована та виважена довгострокова стратегія зменшення рівня державного боргу дозволяє вже в перші роки її запровадження отримувати позитивні результати. Однак, при цьому необхідною умовою є строге дотримання режиму бюджетної економії без винятку, на всіх рівнях [30].

Що стосується фіскального навантаження саме на банківську сферу, то Угорщина – не єдина країна, яка вирішила збільшити це навантаження. Так, наприклад, за даними [67], від 7.04.2010 р. Великобританія обклала банківські бонуси п'ятдесятивідсотковим податком; Швеція створила фонд, який фінансує банки; для порятунку фінансових інститутів, які перебувають у кризовому стані, МВФ опрацьовує варіанти податків на прибутки банків, обіг і фонд оплати праці співробітників банків, а отже, назріває запровадження глобального банківського податку.

Що ж стосується Росії, то введення глобального податку на банки експерти називають передчасним. На їх думку, подібні фіскальні заходи хороші там, де є добре розвинена банківська система, у банків висока капіталізація і величезні активи.

А російським банкам, як і українським, ще багато потрібно зробити для свого розвитку. Те ж саме стосується і українських страхових компаній.

Проте в умовах глобалізації ідею особливого оподаткування фінансових установ повністю відкидати не варто, доцільно вивчити та проаналізувати найвідповідніший для українських умов досвід запровадження такого фіскального механізму.

Корисним може бути також досвід держав з тривалими, кількарічними планами фіскального оздоровлення.

Наприклад, за даними [175], в червні 2010 р. уряд Федеративної Республіки Німеччина обговорював плани зі скорочення бюджетних видатків. Перед Урядом Ангели Меркель стоїть завдання домогтися економії розміром у 10 млрд. євро щорічно упродовж найближчих п'яти років. У плані зниження видатків йдеться про скорочення 10 тисяч робочих місць у бюджетній сфері з одночасним можливим скороченням розмірів виплат допомоги з безробіття.

Такий варіант скорочення бюджетних видатків, очевидно, заслуговує на вивчення в Україні, але для його проведення з метою уникнення зайвого соціального напруження потрібно вміти обрати вдалий момент часу, коли сукупний попит на ринку праці починає перевищувати пропозицію, і знижується безробіття.

Уряд Німеччини оголосив також про свій намір скоротити на 500 млн. євро програму батьківських пільг. Застосовувати такий варіант скорочення бюджетних видатків в Україні в сучасних складних демографічних умовах навряд чи доцільно, але в перспективі, коли народжуваність перевищуватиме смертність, і така тенденція стане стійкою, подібний засіб покращення фінансових результатів держави не варто залишати поза увагою.

Фінансові проблеми внаслідок кризи виникли не лише в Угорщині чи Німеччині, вони загострилися і в низці інших країн Євросоюзу.

Констатація цих проблем та шляхи їх можливого вирішення наведені в інтерв'ю Уолта Макні – президента “MasterCard” з роботи на міжнародних ринках – агентству “РИА Новости” в серпні 2010 р. [201]. Найгірший з можливих сценаріїв розвитку подій, а саме розпад євросони, про можливість якого заговорили навесні 2010 р. в зв'язку з кризою навколо суверенних боргів країн ЄС, фахівець назвав малоімовірним. Проте, за його словами, для стабілізації ситуації в найбільш проблемних країнах необхідно запровадити там непопулярні економічні заходи і створити наднаціональне фінансове регулювання.

Найяскравішими прикладами загострення проблем в євросоні п. Макні вважає зростання бюджетних дефіцитів та державних боргів у Греції, Ірландії та

Іспанії, ситуація в яких стала предметом пильної уваги інвесторів та чиновників. Тут варто додати, що ситуація з боргами не лише названих країн, викликала занепокоєння також у їхніх кредиторів.

Уолт Макні вважає, що уряди цих держав напозичали надто багато, і тепер вже немає простого, швидкого виходу з ситуації, що склалася; необхідно або різко і значно скоротити бюджетні видатки, або почати нарощувати грошову масу, що, в свою чергу, неминуче призведе до зростання інфляції. При цьому Європейський центральний банк вважає основним для себе завданням утримання інфляції в зоні євро.

В результаті залишається вибір однієї з двох неприємних альтернатив: або уряди повинні прийняти низку непопулярних заходів, або їхні країни опиняться в стані дефолту, відзначив п. Макні.

Приклад запровадження непопулярних економічних заходів, як зазначалося вище, подає Німеччина, хоча цю країну не можна вважати “найбільш проблемною”.

Ситуацію з дефолтом фахівець з платіжних систем вважає вкрай неприємною і такою, що зачіпає абсолютно всіх, беручи до уваги те, що ці країни інтегровані в глобальну економіку.

В травні 2010 р. Греція уникла дефолту за зовнішнім боргом, отримавши обіцянки одержання додаткових багатомільярдних кредитів від Євросоюзу та МВФ в обмін на масштабні реформи. У 2010 р. в Греції різко скоротили видатки і підвищили податки, включно з прибутковим податком і ПДВ, з метою скорочення бюджетного дефіциту з 13,7 % ВВП в кінці 2009 р. до 8 % ВВП до кінця 2010 р. Тут зауважимо, що непопулярні рішення грецького уряду викликали в країні хвилю страйків та масових протестів. Проте ситуацію зі зростанням соціального напруження в Греції ні п. Макні, ні інші фахівці з міжнародних фінансів, як правило, не коментують, очевидно, не вважаючи її надто серйозною.

У травні 2010 р. було укладено угоду з МВФ про отримання позики для стабілізації економічної ситуації в даній країні. Однак, отримавши фінансову

допомогу, уряд Греції був змушений реалізувати ряд економічних реформ, що негативно вплинули на суверенну незалежність країни і спровокували негативні настрої населення. У березні 2012 р. урядами країн ЄС разом з МВФ було прийнято рішення про надання нової фінансової допомоги Греції у розмірі додаткової суми у 130 млрд. євро. Наростаюча боргова криза Греції поширилася на інші країни зони євро, зокрема під загрозою опинилися Португалія, Ірландія та Іспанія. Як наслідок, у травні 2011 р. було укладено угоди щодо отримання кредиту від МВФ у розмірі 26 млрд. євро та 78 млрд. євро від країн-членів Європейського союзу урядом Португалії. Ірландія уклала угоду з МВФ щодо отримання позики в розмірі 22,5 млрд. євро. Крім того, Іспанія також потребує фінансової допомоги ззовні, оскільки неплатоспроможність даної країни може мати суттєві економічні наслідки для світової економіки [30].

Складність нинішньої ситуації в єврозоні п. Макні пояснює тим, що цей валютний союз не має спільного уряду, спільної фіскальної системи, спільного фінансового і макроекономічного регулювання. Зараз єврозона – це група незалежних держав, які лише можуть покладатися на взаємні запевнення і наміри, на добру волю в питаннях бюджетної дисципліни.

У 2010 р. Євросоюз спільно з МВФ створили фонд на 750 млрд. євро для протистояння борговій кризі в регіоні. Механізм, що заспокоїв валютні ринки, включає зобов'язання країн ЄС прискорити плани щодо зниження дефіцитів бюджетів.

На думку п. Макні, “хорошим сценарієм” розвитку ситуації в Європі буде продовження спільної роботи над вирішенням проблем, що виникли, а також створення пруденційного регулювання. Звичайно, це займе не один місяць, але якщо власті союзу працюватимуть разом над встановленням нової фіскальної системи і створенням наднаціонального уряду, то це принесе позитивні плоди в майбутньому, допоможе захистити союз від економічних потрясінь, які зараз спричиняють виникнення проблем в окремих країнах.

Тут зауважимо, що досвід пруденційного регулювання, тобто безперервного регулювання на основі моніторингу поточної ситуації,

спрямованого на недопущення критичних наслідків, в Україні поки що недостатній, але і наявний досвід стосується лише банківської сфери та фінансових ринків. Набиратися досвіду пруденційного регулювання у фіскальній сфері, яке було б спрямоване на недопущення дефолту чи гіперінфляції, Україна може або самостійно, або в рамках співробітництва з іншими країнами, зокрема з країнами СНД та Євросоюзу чи міжнародними організаціями. Другий шлях, очевидно, видається перспективнішим.

Фіскальне управління повинно орієнтуватися на низку індикаторів, для кожного з яких мають бути визначені порогові значення.

На думку авторів статті [199], щоб усунути загрози економічній безпеці країни, перш за все необхідно встановити порогові значення в області зовнішнього корпоративного боргу. В статті нагадують, що на базі Маастрихтських угод порогові значення економічної безпеки в області державного зовнішнього і внутрішнього боргу чисельно однакові та становлять по 30% від ВВП.

Проте автори статті вважають за необхідне нагадати, що у 1998 р. дефолт стався при обсязі внутрішнього боргу 28 % ВВП, в той час як порогове значення, прийняте відповідно до світової практики, дорівнювало 30 %.

На основі процитованого та інших наведених в статті прикладів автори статті приходять до висновку, що порогові значення для індикаторів економічної безпеки держави повинні враховувати реалії національної економіки, а також наводять приклад власних розрахунків деяких порогових значень для економічної безпеки Росії.

Отже, і при встановленні порогових значень індикаторів фіскальної безпеки України необхідно орієнтуватися не лише на визнані міжнародними організаціями показники, а й коригувати їх з урахуванням національних економічних та фіскальних реалій.

Розглянемо тепер можливості використання зарубіжного досвіду в такому суттєвому компоненті управління фіскальною безпекою як управління державним боргом.

У праці [220] автори, посилаючись на іноземний досвід управління державним боргом, акцентують увагу на застосуванні методу “цільових орієнтирів” (*benchmarking*) в оцінці ефективності боргової політики та її ефективної реалізації.

Бенчмаркінг як інструмент оцінювання, таргетування, тобто постановки цілей, та управління був започаткований у США в 70-х роках ХХ століття і майже до кінця цього століття розвивався в світі лише на рівні окремих підприємств, тобто на мікроекономічному рівні. В Україні його почали використовувати наприкінці ХХ ст. в окремих галузях промисловості, проте без урахування фіскального компоненту [152].

Цілеспрямовано застосовувати методологію бенчмаркінгу до макроекономічних показників в економічно розвинених країнах, насамперед в США та Японії, почали лише в ХХІ ст., тому досвіду з практики застосування бенчмаркінгу до макроекономічних показників, зокрема до державного боргу, в світі поки що небагато.

В Росії керівними документами, які встановлюють цільові орієнтири та завдання управління державним боргом, можна вважати основні напрями боргової політики на (середньострокову) трилітню перспективу, які щорічно розробляє Мінфін Російської Федерації.

За даними аудитора Рахункової палати Російської Федерації [71], основні цілі та завдання боргової політики в цій державі з 2004 р. залишалися практично незмінними і передбачали скорочення боргу у відсотках до ВВП, заміщення зовнішніх запозичень внутрішніми, збільшення частки цінних паперів в обсязі боргу, розвиток національного ринку державних цінних паперів і підвищення його ліквідності, перехід від розміщення випусків облігацій із заданими строками обігу до розміщення еталонних (базових) випусків, мінімізацію видатків на обслуговування боргу, збереження боргової стійкості, збільшення термінів запозичень.

Досвід постановки аналогічних завдань в управлінні державним боргом заслуговує на вивчення та використання в Україні, зрозуміло, що з певними

застереженнями. Наприклад, завдання заміщення зовнішніх запозичень внутрішніми потрібно розглядати на основі порівняння умов отримання таких позик, адже в Україні вже є власний негативний досвід з 90-х років ХХ століття щодо розміщення облігацій внутрішньої державної позики під надто високі відсоткові ставки річних.

При здійсненні власної боргової політики в Росії орієнтуються на низку показників, основним з яких є визнаний міжнародними фінансовими установами показник державного боргу у відсотках до ВВП. Переважна більшість решти показників, наведених в аудиторському висновку [71], має також відносний характер. Це, наприклад, такі показники, як відношення обсягу цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, до обсягу державного боргу; доля державних цінних паперів в загальному обсязі державного боргу; доля довгострокових державних цінних паперів в загальному обсязі державного внутрішнього боргу, вираженого в державних цінних паперах; доля видатків на обслуговування державного боргу, вираженого в державних цінних паперах, у видатках федерального бюджету; відношення частини державного боргу, вираженого в державних цінних паперах, з якої ведуться торги, до всієї частини державного боргу, вираженого в державних цінних паперах, як показника ринкової складової державного боргу.

Про важливість показника ринкової складової державного боргу свідчить наявність інших показників, які можна розглядати як доповнення до даного показника, причому вже не відносних, а абсолютних. Це капіталізація частини державних цінних паперів, номінованих у російській валюті і за якими ведуться торги, дюрація цих же цінних паперів, а також дані про кількість агентів на ринку державних цінних паперів.

Разом з тим, автор праці [71], посилаючись на досвід інших країн, вважає, що даний перелік показників управління ринковою складовою державного боргу доцільно доповнити ще кількома. Наприклад, крім кількості агентів на ринку державних цінних паперів варто враховувати ризики конфлікту інтересів у цих агентів, можливі причини їх виникнення, ступінь концентрації або

монополізації ринку. Тут зауважимо, що при запозиченні такого досвіду в Україні бажано не лише з'ясувати причини виникнення ризику інтересів серед агентів на ринку державних цінних паперів, а й оцінювати наслідки цього ризику.

Крім того, на думку автора [71], особливу увагу потрібно приділяти агентам-нерезидентам, а саме орієнтуватися на такі показники, як обсяг державних цінних паперів, номінованих у національній валюті, що знаходиться у нерезидентів, міра участі нерезидентів у розвитку національного ринку цінних паперів, а також частка державних цінних паперів (у різних видах валюти), що знаходиться у нерезидентів, як показник, який здатен впливати на боргову стійкість.

Загалом боргову політику Росії в праці [71] оцінено як консервативну, хоча, на думку авторів статті [220], застосування бенчмаркінгу дає можливість проведення активної політики в частині як здійснення запозичень, так і операцій з державним боргом на основі застосування стандартних схем та процедур: дострокового викупу, використання деривативів при емісії боргових зобов'язань, хеджування та сек'юритизації боргу. Зауважимо, що до цього часу не існує науково обґрунтованого висновку про те, який саме характер державної боргової політики ефективніший (консервативний чи активний).

Крім того, стандартними процедурами в управлінні державним боргом можна назвати хіба що перевірені багаторічною практикою багатьох держав процедури з кредитами та облігаціями, тоді як процедури використання деривативів, хеджування та сек'юритизації боргу досить нові і ще далеко не стандартизовані. Тим більше, що прикладів успішного застосування таких процедур в управлінні державним боргом ні в цитованій публікації, ні в інших відомих економічних джерелах практично не наводять.

Певний досвід з хеджування державного боргу має Казахстан. Так у звіті Рахункового комітету про контроль за виконанням республіканського бюджету (Бюллетень № 16 за II квартал 2008 г.) [101] ведеться мова про те, що з метою управління ризиками урядового запозичення та забезпечення підтримки

казахських нагромаджувальних пенсійних фондів у 2006 р. між Міністерством фінансів Казахстану та двома контрагентами, в особі зарубіжних фінансових компаній підписано дві Генеральні угоди на хеджування урядових запозичень на суму 100,0 млн. дол. США кожна, строками на 15 та 10 років. За умовами угод кожен контрагент нарахував винагороду за ставкою Libor + 0,5 % від суми операцій, і обидва разом з липня 2006 р. до лютого 2008 р. виплатили в республіканський бюджет 2854,8 млн. тенге. За цей же період Міністерство виплатило контрагентам винагороду за випущеними облігаціями за ставкою, індексованою до рівня інфляції в тенге, з республіканського бюджету в сумі 5632,1 млн. тенге. Отже, в результаті операції хеджування урядових запозичень виплати з республіканського бюджету Казахстану майже вдвічі перевищили надходження.

При цьому самого поняття хеджування урядових запозичень в казахському законодавстві в 2006 р. не було; в Бюджетному кодексі Казахстану цей термін з'явився у 2008 р., проте опис умов проведення такої процедури в цьому кодексі відсутній.

Більше того, за розрахунками казахських економістів при збереженні тенденцій 2008 р. у співвідношенні ставки Libor та індексу інфляції негативне сальдо для казахського бюджету від згаданої операції хеджування зберігатиметься до 2015 р.

З цього не зовсім вдалого для Казахстану досвіду хеджування урядових запозичень українська влада може зробити для себе принаймні два корисні висновки. По-перше, хеджування чи будь-яка інша нетривіальна процедура управління державним боргом повинна мати відповідне правове забезпечення. По-друге, укладенню конкретних угод з хеджування чи інших подібних процедур повинна передувати експертна оцінка щодо можливих наслідків виконання запланованих угод для фіскальної безпеки нашої держави.

Отже, розгляд зарубіжного досвіду забезпечення ФБД дозволив окреслити як позитивні, так і хибні дії окремих країн світу щодо врегулювання фіскальних

дисбалансів та виокремити для застосування у власній управлінській практиці окремі заходи щодо поліпшення рівня ФБД.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретико-концептуальних та методологічних засах ФБД дозволило сформулювати ряд висновків.

По-перше, ФБД як економічна дефініція трансформувалася в предмет дисертаційного дослідження в процесі вивчення та систематизації теоретико-методологічних засад національної безпеки та її структурних елементів. Визначено, що ФБД є важливою складовою фінансової безпеки держави, оскільки виступає своєрідним мірилом її економічної могутності, фінансової незалежності та соціально-економічного розвитку через призму дослідження наповненості бюджету фінансовими ресурсами та можливістю виконувати функціональні обов'язки.

По-друге, в результаті узагальнення концептуальних положень наукових напрацювань із безпекознавства держави та фіскальної політики визначено структуру ФБД, яка формується за рахунок безпеки фінансових надходжень, безпеки державних видатків та безпеки міжбюджетних відносин. Визначення, власне, таких складових дозволило акцентувати увагу на усіх можливих джерелах формування фінансової бази держави та напрямках використання коштів. Обґрунтовано нероздільний взаємозв'язок та взаємозалежність між ФБД та борговою безпекою.

По-третє, на основі використання системного аналізу й узагальнення наукових напрацювань з теорії безпекознавства сформовано понятійно-категоріальний апарат ФБД, який включає систему ФБД, механізм забезпечення ФБД, моніторинг ФБД, загрози ФБД, національні інтереси у сфері ФБД, фіскальну сферу, фіскальний потенціал. Побудова категоріального ряду із застосуванням

диверсифікаційного підходу до дослідження ФБД дозволяє у повній мірі окреслити механізм її забезпечення.

По-четверте, на стан ФБД впливають різноманітні чинники екзогенного й ендогенного характеру. До зовнішніх чинників віднесено геополітичні інтереси, коливання валютних курсів країн-партнерів у світовому економічному просторі, конкурентоспроможність держави на міжнародному рівні та глобалізаційні економічні процеси. До внутрішніх чинників, які здійснюють вплив на стан ФБД, належать політичні, соціальні, демографічні й економічні. Останнім, в свою чергу, підпорядковані енергетичні, інноваційні та фінансові чинники. Систематизація екзогенних та ендогенних чинників ФБД дає можливість розмежувати джерела зародження можливих небезпек і потенційних загроз фіскальній сфері, що є надзвичайно актуально в умовах високих ризиків кризового та посткризового періодів. У період фінансової нестабільності, яка стала основною умовою, що здійснила деструктивний вплив на чинники ФБД, спостерігається значна кількість небезпек, які переросли в загрози ФБД із значними збитками для економіки.

По-п'яте, внаслідок ідентифікації загроз ФБД вдалося віднайти найбільш проблемні “ділянки” функціонування фіскального простору та згрупувати ряд індикаторів, які, на нашу думку, дозволять найбільш ґрунтовно охарактеризувати та проаналізувати стан ФБД, враховуючи реалії економічної дестабілізації в державі. До переліку індикаторів ФБД включено як загальновідомі показники, що використовуються для оцінки рівня фінансової безпеки, але без яких не можливо достатньо повно та всесторонньо дослідити стан ФБД, так і специфічні показники, що особливо чітко відображають тенденції зміни загальнодержавної економічної ситуації.

По-шосте, дослідження зарубіжного досвіду забезпечення ФБД дало змогу розглянути різноманітні заходи, що застосовувалися урядами окремих країн світу у період глобальної економічної рецесії та в сучасних умовах економічної нестабільності щодо покращення їх соціально-економічного становища. Такі заходи були пов'язані із реалізацією дій стосовно врегулювання та оздоровлення

власне фіскального простору. Зазначено, що більшість держав у період фінансової кризи вдалися до оптимізації видаткової частини бюджету шляхом скорочення видатків на освіту та науку, утримання державного апарату управління, соціальний захист населення. На нашу думку, скорочення обсягів видатків можливе лише у раціональних межах. Практика збільшення зовнішніх державних позик на погашення дефіциту розглядається як негативний захід подолання проблем фіскальної сфери, але може вважатися присмливим за умови оптимального боргового тягаря. Окремі заходи урядів зарубіжних країн щодо поліпшення функціонування фіскальної сфери заслуговують на вивчення та можуть бути реалізовані в українській практиці державного управління, як от приборкання тіньової економіки задля збільшення фіскального потенціалу, проведення змін в податковій системі з метою підтримки виробничого сектора, застосування методів “цільових орієнтирів” в оцінці ефективності боргової політики та її ефективної реалізації. З метою максимізації доходів бюджету розглянуто можливість запровадження в Україні “податку на кваліфікацію”.

Основні результати дослідження концептуальних та методологічних засад ФБД відображені у працях: [4;15-19; 26-28; 136; 140].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА СУЧАСНОГО РІВНЯ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз показників фіскальної сфери в умовах фінансово-економічної нестабільності

Досліджуючи фіскальну сферу та з'ясовуючи її важливість у соціально-економічному розвитку країни, яка зумовлена тим, що саме дана сфера “...визначає ритм функціонування фінансів як кровоносної системи держави, забезпечує цільовий характер використання фінансових ресурсів, реалізацію пріоритетів соціально-економічного розвитку” [126], першочерговим щодо вирішення в умовах сьогодення постає питання досягнення фінансової стабільності України за умови ліквідації негативних процесів, що мають деструктивний вплив на функціонування фіскального сектора держави.

Задля ліквідації дисбалансів економіки держави загалом перш за все варто дослідити тенденції зміни індикативних показників ФБД, зокрема дотримання їх рівня в допустимих межах, що дозволить зосередити увагу на найбільш проблемних аспектах відновлення та оздоровлення фінансової системи.

В першу чергу, аналітичному дослідженню мають підлягати основні макроекономічні показники, які є важливими при оцінці якості планової роботи у бюджетному процесі, що має таке пояснення.

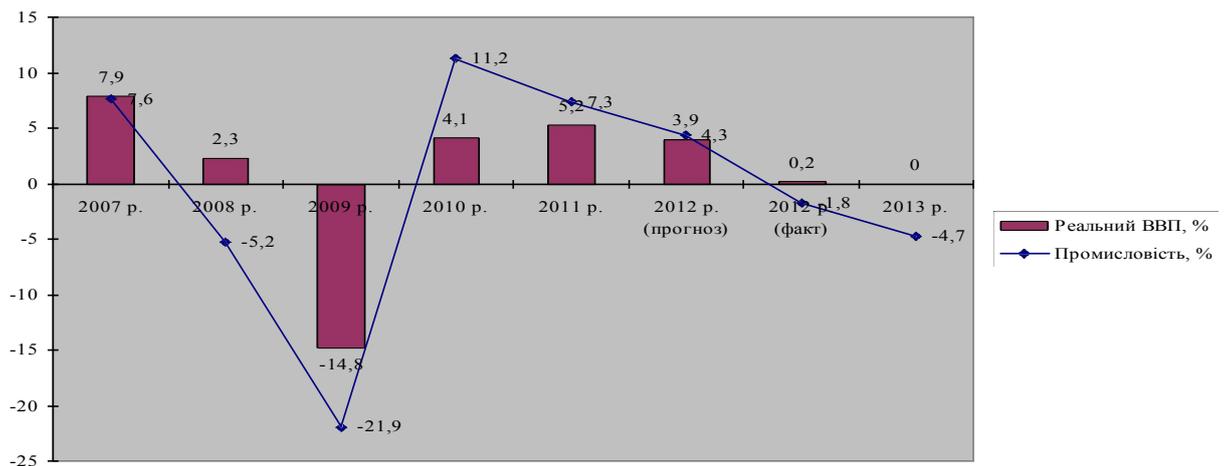
Аналіз фактичного виконання основних макроекономічних показників, що передбачалися планом у процесі складання бюджету в Україні у 2004 – 2012 рр. (додаток В), свідчить про постійні відхилення між даними показниками, наслідком чого є дезорганізація економічних суб'єктів та унеможливлення здійснення ними ефективної економічної діяльності. Така ситуація є

сприятливою для виникнення різноманітного роду небезпек у фіскальній сфері, які за певних умов переростають у реальні загрози економічного сектора.

Упродовж досліджуваного періоду досить небезпечною видається ситуація зі знеціненням національної грошової одиниці. Так якщо плановий показник офіційного обмінного курсу гривні до долара США у 2008 р. становив 4,95 – 5,25, а фактичний 5,27, то за 2009 р. розмір даного планового показника не було вказано взагалі (що безумовно є свідченням загрози ФБД), а фактичний показник до аналогічного за попередній рік різко змінився й становив 7,79.

Такі різкі зміни говорять про кризові явища, при яких гостро постає проблема забезпечення як ФБД, так і фінансової безпеки загалом.

Для прикладу, свідченням кризових явищ економіки є значне скорочення темпів росту реального ВВП і промислового виробництва у 2009 р., що наочно можна прослідкувати за даними рис. 2.1. Урядом та Національним банком України (НБУ) з метою пом'якшення дестабілізуючого впливу на економіку країни було реалізовано ряд невідкладних антикризових заходів, зокрема здійснювалося рефінансування банків, процентна політика спрямовувалася на підвищення вартості грошей, проводилися валютні аукціони на умовах загальної конкуренції та доступу всіх їх учасників [35].

Рис. 2.1. Темпи росту (зниження) реального ВВП та індексу промислового виробництва у 2007 – 2013 рр.

Побудовано на основі: [46; 60; 101; 163-170; 185].

Із рис. 2.1 видно, що у наступний бюджетний період (2010 р.) відновлена позитивна динаміка економічного зростання за рахунок зростання ВВП та збільшення доданої вартості у промисловості, сільському господарстві та будівництві досліджуваних показників, чому сприяла реалізація Програми економічних реформ Президента України на 2010 – 2014 рр. та антикризової політики Уряду.

У 2011 р. спостерігається ріст реального ВВП на 5,2 % (порівняно з 2010 р.). Приріст обсягів промислового виробництва за 2011 р. до аналогічного періоду 2010 р. сягнув 7,3 %. Як видно з рис. 2.1, прогнозні дані за досліджуваними показниками на 2012 р. свідчать про сповільнення темпів зростання, а фактичні – про різку мінімізацію темпів зростання за показником реального ВВП та зниження індексу промислового виробництва.

За даними [170] констатується факт того, що реалізація грошово-кредитної політики у 2013 р. відбувалася за складних макроекономічних умов й спостерігається збереження несприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури для основних товарів українського експорту. Так обсяг промислового виробництва за цей період знизився на 4,7 %, нульовим був приріст реального ВВП.

Важливим показником, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою, має значний вплив на забезпечення ФБД, є рівень монетизації економіки. Тенденції зміни даного показника відображені на рис. 2.2.

За даними рис. 2.2. спостерігається мінлива динаміка зміни даного індикатора упродовж досліджуваного періоду. Так, кризовий 2009 р. характеризується низхідною тенденцією зміни даного показника на 1 в.п. у порівнянні із попереднім 2008 р. У 2010 р. даний показник зріс, хоча у наступний фінансовий рік його значення різко скоротилося (на 2,8 в.п.). Позитивна зміна показника спостерігається у 2012 – 2013 рр. (+2,3 в.п. та +7,8 в.п. аналогічно до попередніх років).

Г

ис. 2.2. Монетизація економіки України у 2004–2013 рр.

Побудовано на основі: [163-170]

На рис. 2.3. відображено встановлені порогові значення для досліджуваного індикатора ФБД.

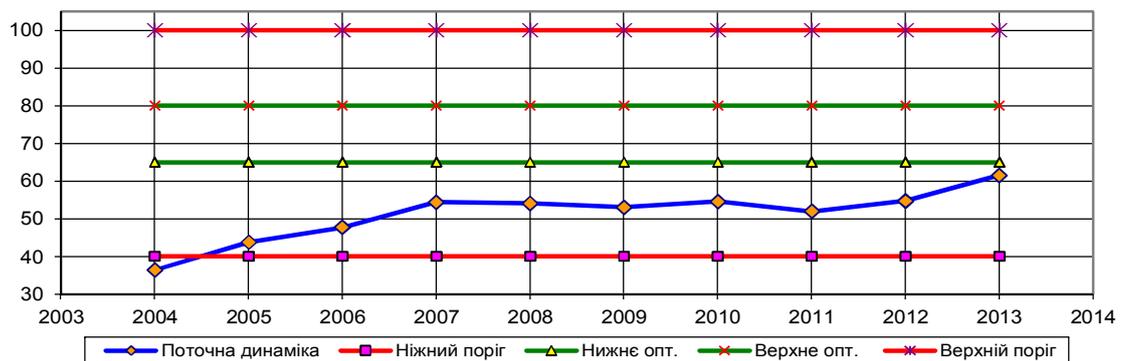

Рис. 2.3. Рівень монетизації економіки України та його порогові значення

Значні розбіжності між прогнозними та фактичними вихідними економічними макропоказниками зумовлюють внесення змін до зафіксованих бюджетних показників на поточний рік. Актуальною залишається проблема виконання Закону України “Про державний бюджет”, особливо його доходної частини. Недостатність доходної бази бюджетів є показником зростання бюджетного дефіциту, невиконання державою її функцій.

Дані табл. 2.1 засвідчують ідентифікацію загрози ФБД з огляду на забезпечення держави фінансовими ресурсами у період фінансової нестабільності.

Таблиця 2.1

Доходи і видатки державного бюджету у 2004–2013 рр.

(млрд. грн.)

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Доходи										
Заплановано	65,2	106,1	127,5	157,3	238,6	255,3	254,9	313,4	383,4	349,5
Фактично виконано	70,3	105,3	133,5	165,9	231,7	225,4	240,6	314,6	346,0	337,6
% виконання плану	107,9	99,3	104,7	105,5	97,1	88,2	94,4	100,4	90,4	96,6
Видатки										
Заплановано	72,2	117,4	140,2	174,6	263,4	284,6	307,7	354,2	427,4	433,0
Фактично виконано	79,5	112,9	137,3	175,8	241,5	242,4	303,6	333,5	395,7	403,5
% виконання плану	110,0	96,2	97,9	100,6	91,7	85,1	98,7	93,8	92,7	93,2

Побудовано на основі: [39; 44-47; 53-59; 94; 104; 204-208; 278-280].

У 2008 р. відсоток виконання доходів державного бюджету становив 97,1, що на 8,4 % нижче значення аналогічного показника попереднього року. У 2009 р. значення даного показника знову мало тенденцію до зниження ще на 8,9 %. Загалом, розмір доходів за 2009 р. у порівнянні з попереднім 2008 р. скоротився на 6,3 млрд. грн.. За даними додатку Д видно, що за усіма доходними джерелами у 2009 р. простежується недонадходження фактичних показників відносно планових: рівень виконання податку на прибуток підприємств становив 77,7 %, податку на додану вартість (ПДВ) – 89,2 %, акцизного збору – 87,7 %, податків на міжнародну торгівлю та зовнішні операції – 63,6 %. Упродовж наступних досліджуваних років спостерігається значне зростання розміру централізованих фінансових ресурсів (див. табл. 2.1). Так у порівнянні з 2009 р. за 2010 р. прослідковується позитивна динаміка зміни фактичного виконання дохідної частини державного бюджету на 15,2 млрд. грн. (6,3 %), за 2011 р. тенденція зміни досліджуваного показника становила +74млрд. грн. (+ 23,6 %) в порівнянні з показником 2010 р.

Відсоток виконання плану за доходами державного бюджету також максимізувався й становив 94,4 пункту у 2010 р. та 100,4 пункту у 2011 р.

Збільшення доходів бюджету у 2011 р. відбулося за рахунок зростання обсягів надходжень за такими статтями: ПДВ – на 43,8 млрд. грн. більше, ніж аналогічний показник 2010 р. (виконання плану 101,3 %), податок на прибуток підприємств – на 14,7 млрд. грн. (виконання плану сягнуло 115,1 %), акцизний податок – на 5,4 млрд. грн., податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції – на 2,7 млрд. грн. (додаток Д).

Рівень виконання річного плану дохідної частини державного бюджету у 2012 р. становив 90,4 %. План не було виконано в основному в частині податкових надходжень [60]. Зокрема нижче запланованого рівня на 15,4 % надійшли доходи від ПДВ, на 10,9 % – акцизного податку, на 5,0 % – податку на прибуток підприємств. Річний план з податкових надходжень виконано за статтю податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (додаток В).

За даними [94] рівень виконання річного показника дохідної частини державного бюджету, затвердженого Верховною Радою України зі змінами, у 2013 р. становив 96,6 %.

Тенденції зміни дохідних джерел державного бюджету України в розрізі структурної архітекτονіки можна простежити за даними додатку Е.

Оптимізація видаткової частини є доречною в умовах рецесії економіки, тому невиконання видатків на 14,9 % у 2009 р., на нашу думку, не є загрозою рівню ФБД (див. табл. 2.1). Невиконання планового рівня за даним показником простежується у 2010 – 2012 рр. на 1,3 %, 6,2 %, 7,3 % відповідно. Статистичні дані джерела [94] свідчать, що видатки державного бюджету України за 2013 р. проведені в обсязі 403,5 млрд. грн.; рівень виконання річного плану (зі змінами) в 2013 р. становив 93,2 %, недовиконання плану – 29,5 млрд. грн.

Зауважимо, що при невиконанні планового показника видаткової частини державного бюджету важливим залишається питання достатності ресурсів для фінансування важливих сфер народногосподарського комплексу. Розглянувши додаток Ж, констатуємо, що у 2009 р. значне недовиконання річного плану

простежується за видатками на загальнодержавні функції (48,0 %), перевиконання – на житлово-комунальне господарство (243,2 %), духовний та фізичний розвиток (137,7 %), охорону навколишнього природного середовища (122,3 %), охорону здоров'я (111,8 %), громадський порядок, безпеку та судову владу (102,2 %).

У 2010 р. значне перевиконання фактичного показника над плановим спостерігається за видатками на житлово-комунальне господарство (у 17,2 рази), що пов'язано з виділенням за рахунок Стабілізаційного фонду видатків на проведення першочергових робіт з будівництва системи відводу стічних вод та систем теплозабезпечення [45]. Окрім того, перевиконання демонструють видатки на духовний та фізичний розвиток (197,5 %), економічну діяльність (155,8 %), охорону навколишнього природного середовища (114,5 %), охорону здоров'я (118,1 %), громадський порядок, безпеку та судову владу (109,3 %), освіту (106,3 %).

За 2011 р. найвищий рівень виконання річного плану за видатками спостерігається при фінансуванні соціального захисту та соціального забезпечення (98,7 %), хоча обсяг виділених коштів має тенденцію до зниження на 5,8 млрд. грн..

Найвищі показники виконання річного плану у 2012 р. демонструють видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення (97,2 %), видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу (95,6 %) та видатки на загальнодержавні функції (95,4 %) [47].

Невирішеною залишається проблема підвищення ефективності здійснюваних державних видатків. У праці [35, С. 17] зазначено, що за останнє десятиріччя відбулося істотне зростання видатків бюджетної системи країни й державних позабюджетних фондів: якщо у 2002 р. їх обсяг становив 37, 7 % до ВВП, то у 2009 р. – 48, 3 %.

Дослідження окремих фіскальних показників України за 2004–2013 рр. проведемо за даними табл. 2.2. До 2008 р. спостерігалася тенденція зростання дохідної бази Зведеного бюджету України. Так у 2008 р. даний показник у

порівнянні з попереднім роком зріс у 1,4 раза, з 2004 р. – у 3,3 раза. У 2009 р. прослідковується зниження доходів на 9265 млн. грн. відповідно до показника 2008 р. Звісно, на рівень формування фінансових ресурсів казни держави мала вплив фінансова криза.

Таблиця 2.2

**Доходи та видатки Зведеного й державного бюджетів України
у 2004–2013 рр.**

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Зведений бюджет										
Доходи, млн. грн.	91529,4	134183,2	171811,5	219939,1	297844,6	272967	314506,3	398553,6	445454,3	442742,9
Доходи, % до ВВП	26,5	30,4	31,6	30,5	31,4	29,8	29,1	30,6	31,6	30,4
Видатки, млн. грн.	101415,5	141698,8	175284,4	226035,7	309216,2	307312,2	377842,9	416853,6	492394,9	505791,9
Видатки, % до ВВП	29,4	32,1	32,2	31,4	32,6	33,6	34,8	31,7	34,9	34,8
Сальдо доходів та видатків*, млн. грн.	-11009,0	-7806,3	-3700,9	-7671,4	-14183,1	-37258,1	-64684,9	-23057,9	-50730,3	-63591,3
Сальдо доходів та видатків*, % до ВВП	-3,2	-1,8	-0,7	-1,1	-1,5	-4,1	-6,0	-1,8	-3,6	-4,3
Сальдо доходів та видатків*, % до видатків	-10,9	-5,5	-2,1	-3,4	-4,5	-12,1	-17,1	-5,5	-10,3	-12,6
Державний бюджет										
Доходи (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн. грн.	70337,8	105330,2	133521,7	165942,1	231686,3	225319,9	240615,2	314616,9	346078,6	339181,0
Доходи, % до ВВП	20,4	23,9	24,5	23,0	24,4	24,6	22,2	23,9	24,6	23,3
Видатки (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), млн. грн.	79471,5	112975,9	137108,1	174235,9	241454,5	242356,7	303588,7	333414,5	395661,9	403513,0
Видатки, % до ВВП	23,0	25,6	25,2	24,2	25,5	26,5	28,0	25,4	28,1	27,7
Сальдо доходів та видатків*, млн. грн.	-10216,5	-7945,7	-3776,7	-9812,5	-12500,7	-17036,8	-64265,3	-23557,6	-53387,3	64734
Сальдо доходів та видатків*, % до ВВП	-3,0	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-1,8	-5,9	-1,8	-3,8	-4,4

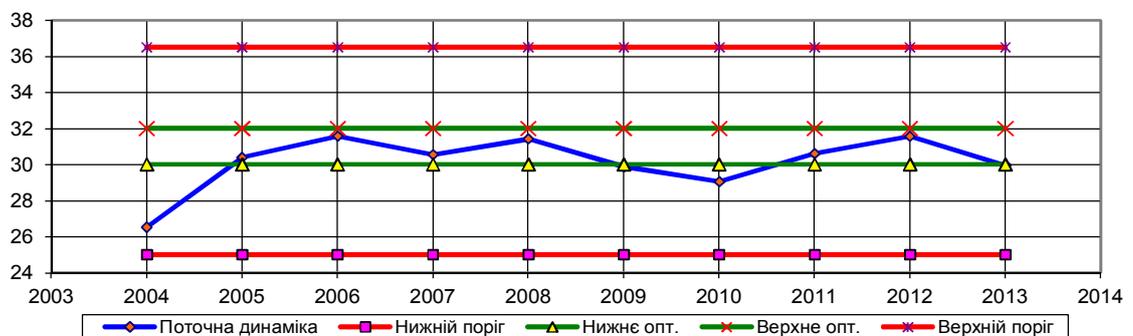
*При розрахунку сальдо доходів та видатків враховується кредитування бюджету.
Побудовано на основі: [39; 44-47; 53-59; 94; 104; 204-208; 278-280].

Посткризовий період характеризується стрімкою тенденцією до зростання фінансових ресурсів Зведеного бюджету України.

За 2010 р. показник дохідної частини бюджету збільшився на 25,9 млрд. грн. (у 1,1 раза) в порівнянні з попереднім роком, за 2011 р. зростання сягнуло +84,0 млрд. грн. від відповідного показника 2010 р.

Позитивний ріст доходів у 2011 р. супроводжується збільшенням частки податкових надходжень на 9,4 % (додаток 3), що, як зазначається у праці [45], було спричинено віднесенням надходжень рентної плати та зборів на паливно-енергетичні ресурси до категорії податків. Відбулося зростання часток ПДВ (на 5,2 %), податку на прибуток підприємств (на 1,0 %), інших податкових надходжень (на 11,6 %). Доходи Зведеного бюджету України в 2012 р. становили 445454,3 млн. грн., що на 12 %, або на 46900,7 млн. грн. більше аналогічного показника 2011 р. Упродовж 2013 р. спостерігається мінімізація дохідної бази Зведеного бюджету на 2711,4 млн. грн.

Вагоме значення має не показник доходів бюджету, а рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України, який характеризує темпи економічного зростання, рівень тіньового сектора економіки та корупції, зміну боргової залежності (див. табл. 2.2). За даними рис. 2.4. можна прослідкувати динаміку вищезазначеного індикатора. Його позитивна зміна є свідченням негативного впливу на економіку нашої країни, яка характеризується американською моделлю рівня перерозподілу ВВП через бюджет.

Рис. 2.4. Рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет та його порогові значення

Також вагомим для дослідження стану ФБД є показник відношення дефіциту Зведеного бюджету до ВВП. Його динаміка відображена на рис. 2.5.

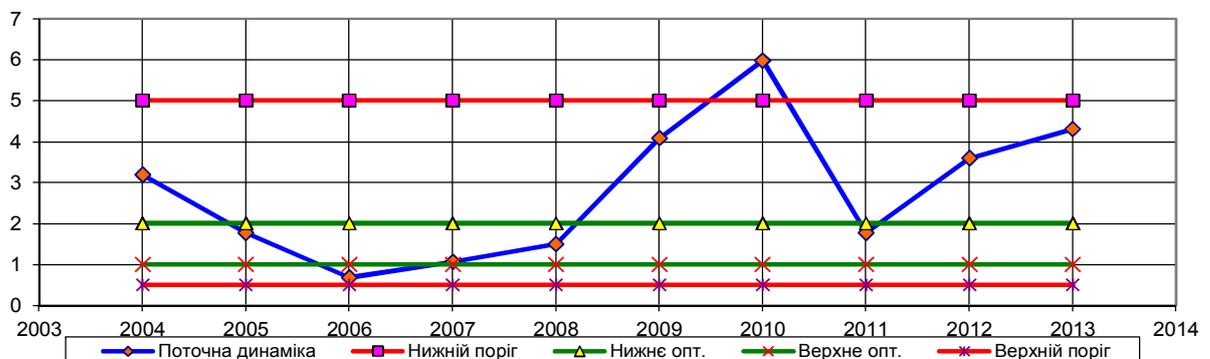

Рис. 2.5. Дефіцит Зведеного бюджету України у 2004–2013 рр.

Побудовано на основі: [44-47; 94; 95; 196].

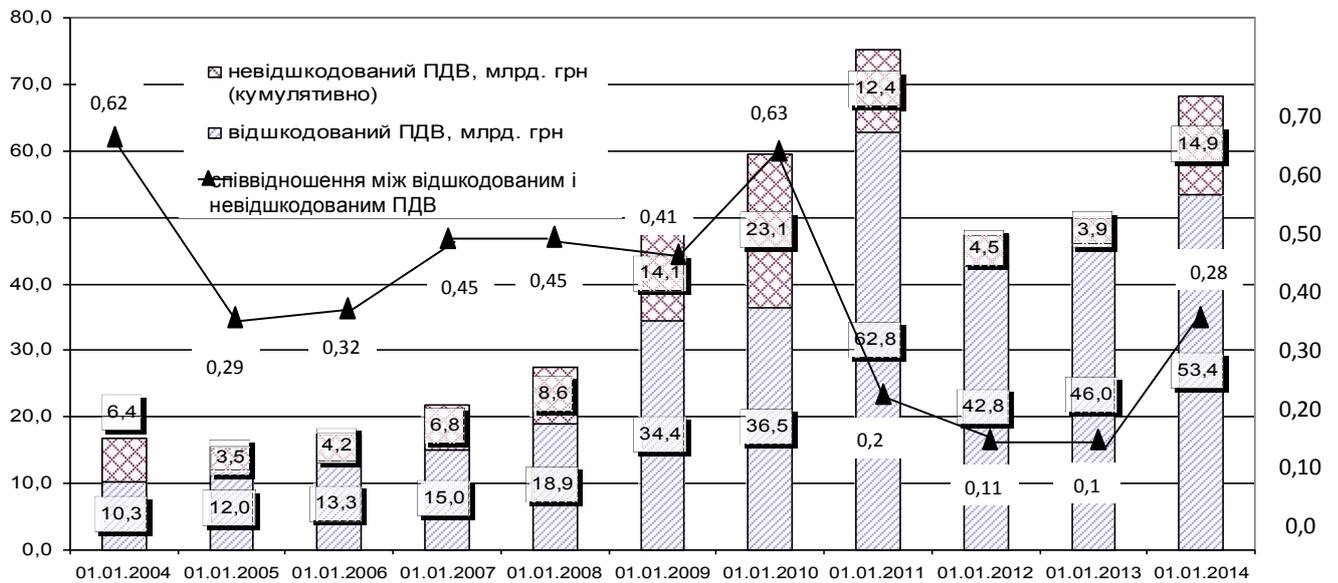
Значення даного індикатора протягом останніх років характеризується мінливою динамікою зміни, що свідчить про нестабільність економічних процесів в країні. Так, у 2009 – 2010 рр. значення даного показника характеризувалося значним зростанням в порівнянні з 2008 р. (у 2,7 та 4 рази відповідно); продовж 2011 р. спостерігається різке скорочення досліджуваного індикатора до рівня 1,8 % ВВП; а у наступні фінансові роки рівень дефіциту Зведеного бюджету знову зріс (за 2012 р. – у 2 рази відповідно до 2011 р., за 2013 р. – у 1,2 рази відповідно до 2012 р.).

Відповідність фактичного рівня вищезазначеного індикатора до його порогових значень можна прослідкувати за даними рис. 2.6.

Рис. 2.6. Рівень дефіциту Зведеного бюджету України та його порогові значення

Значні дисбаланси української економіки під час фінансової кризи загострювалися внаслідок максимізації невідшкодованих сум ПДВ, розмір яких упродовж 2008 – 2009 рр. набув найбільших значень – 14,1 та 23,1 млрд. грн. відповідно (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Динаміка обсягів відшкодованого та невідшкодованого ПДВ у 2004–2013 рр.

Побудовано на основі: [44-47; 62; 94].

Співвідношення між відшкодованими та невідшкодованими сумами ПДВ також характеризувалося значними показниками – 0,41 та 0,63, що свідчить про негативний вплив на функціонування фіскального сектора. Задля покращення ситуації щодо зменшення обсягів невідшкодованого ПДВ Урядом країни були введенні ПДВ-облігації як засіб внутрішнього фінансування дефіциту бюджету, що безпечніше, ніж накопичення зовнішньої заборгованості.

Збільшення обсягу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) НБУ у його портфелі з 50 млрд. грн. до 72,9 млрд. грн. за перший квартал 2010 р. свідчить про непряме фінансування дефіциту бюджету регулятором [124], що є неприпустимим заходом з позиції забезпечення ФБД, оскільки це стимулює виникнення масштабної інфляції. Зазначимо, що на відшкодування у 2010 р.

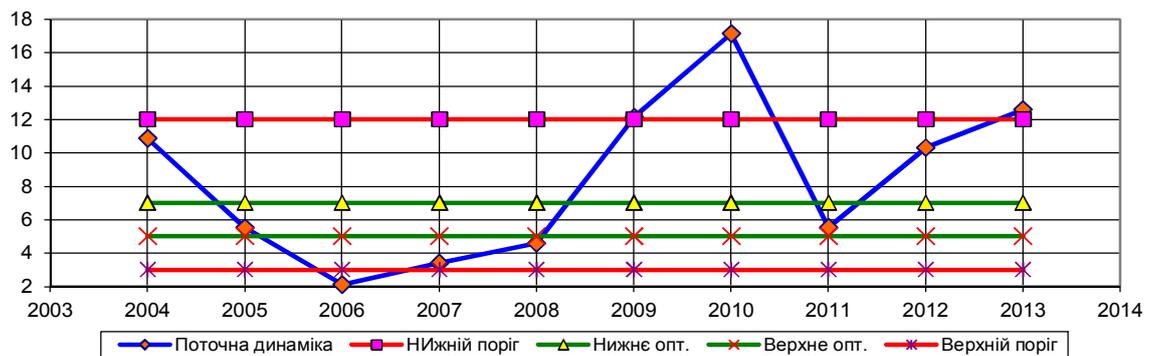
було заявлено 75,2 млрд. грн., що на 12,4 млрд. грн. більше, ніж у 2009 р. В цілому, платникам відшкодовано 62,8 млрд. грн., з яких грошовими коштами лише 24,2 млрд. грн.. Оформлення значної частини невідшкодованого платникам ПДВ облігаціями внутрішньої державної позики дозволило скоротити його у 1,9 рази порівняно з 2009 р.

На початок 2012 р. співвідношення між відшкодованим та невідшкодованим ПДВ характеризується найнижчим коефіцієнтом (0,11) за досліджуваний нами період. Це пояснюється тим, що відповідно до Податкового кодексу України [195] з березня 2011 р. Державна податкова служба України перейшла на автоматичне відшкодування ПДВ. Відшкодування ПДВ здійснюється на підставі поданої заяви та проведеної камеральної перевірки податкової декларації за умови, що платник відповідає певним критеріям, визначеним Податковим кодексом України. Максимальний термін, відведений на здійснення автоматичного відшкодування, становить 26 робочих днів після подання відповідної заяви про бюджетне відшкодування ПДВ. До трьох днів скорочено строки подачі органу Держказначейства висновку із зазначенням суми, що підлягає автоматичному відшкодуванню з бюджету, який, в свою чергу, повинен упродовж трьох операційних днів перерахувати суму бюджетного відшкодування на банківський рахунок платника податків. Для решти платників ПДВ збережено п'ятиденний термін.

Як зауважено у джерелі [78], у 2012 р. вищезазначений виконавчий орган має намір ліквідувати заборгованість з відшкодування ПДВ, яка станом на 1 січня 2011 р. становила 4,5 млрд. грн..

Із загального фонду державного бюджету за 2013 р. було відшкодовано ПДВ грошовими коштами на суму 53,4 млрд. грн.. Порівняно з 2012 р. відшкодування ПДВ збільшилось на 16,3 %, або на 7,5 млрд. грн. Всього у 2013 р. в автоматичному режимі було відшкодовано 22,6 млрд. грн., або 42,3 % загальної суми відшкодування. За даними Міністерства доходів і зборів обсяг невідшкодованих сум ПДВ станом на 1 січня 2014 р. становив 14,9 млрд. грн. [4].

Іншим індикатором ФБД, який відображає обсяг видатків, що не забезпечені бюджетними доходами, є відношення дефіциту Зведеного бюджету до видатків Зведеного бюджету України. Поточну динаміку даного показника та його відповідність пороговим значенням можна прослідкувати за даними рис. 2.8.

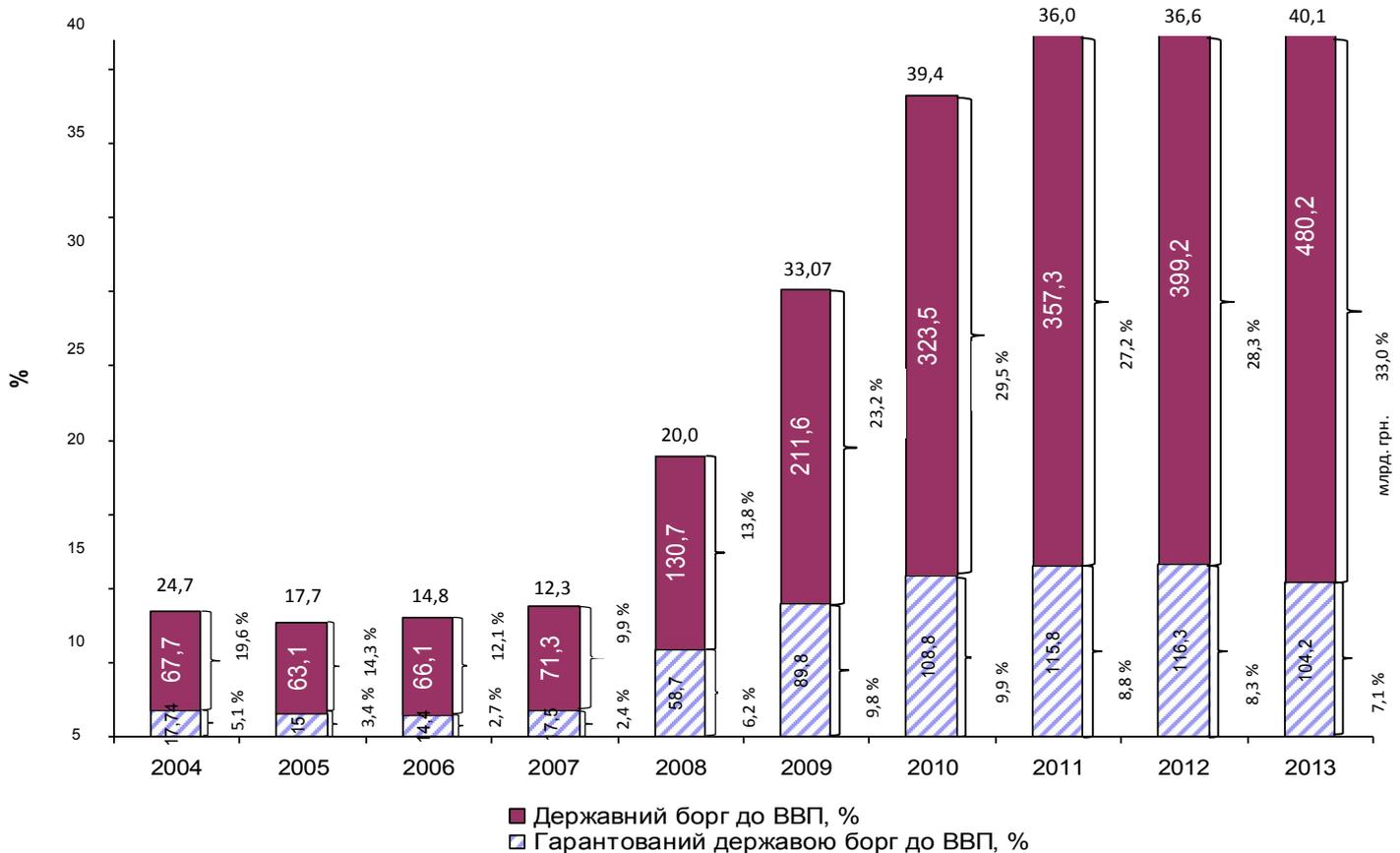
Рис. 2.8. Відношення дефіциту Зведеного бюджету до видатків Зведеного бюджету України та його порогові значення

Що стосується джерел фінансування Державного бюджету України, позитивним є лідування частки внутрішніх запозичень порівняно з зовнішніми. Загалом структура джерел фінансування упродовж 2008 – 2012 рр. характеризується змінною тенденцією (додаток И). Привертає увагу збільшення частки надходжень коштів від приватизації у 2011 р. на 11,6 %, що пояснюється продажем “Укртелекому” та зменшенням частки зовнішніх запозичень на 13,6 %.

Хоча зростання частки внутрішніх позик та зменшення зовнішніх запозичень розглядається нами як позитивний аспект проведення боргової політики Урядом країни, проте за досліджуваний період спостерігається динаміка зміни щодо накопичення державного боргу (рис. 2.9).

За даними рис. 2.9 робимо висновок, що у порівнянні з 2008 р. рівень державного боргу України за 2009 р. зріс у 1,7 раза, а порівняно з 2007 р. – у 2,7 раза. В результаті значного збільшення упродовж 2008 – 2010 рр. обсягів запозичень до бюджету розміри державного та гарантованого державою боргу значно зросли.

Загалом, за 2010 р. даний показник зріс у 1,4 рази порівняно з попереднім роком і становив 432,3 млрд. грн. (39,4 % ВВП). На кінець 2011 р. обсяг державного боргу збільшився в 1,1 рази, але співвідношення державного і гарантованого державою боргу України до ВВП скоротилося на 3,4 % (до 36 % ВВП).

Рис. 2.9. Відношення державного та гарантованого державою боргу

України до ВВП у 2004–2013 рр., %

Побудовано на основі [45 - 47; 94 - 96].

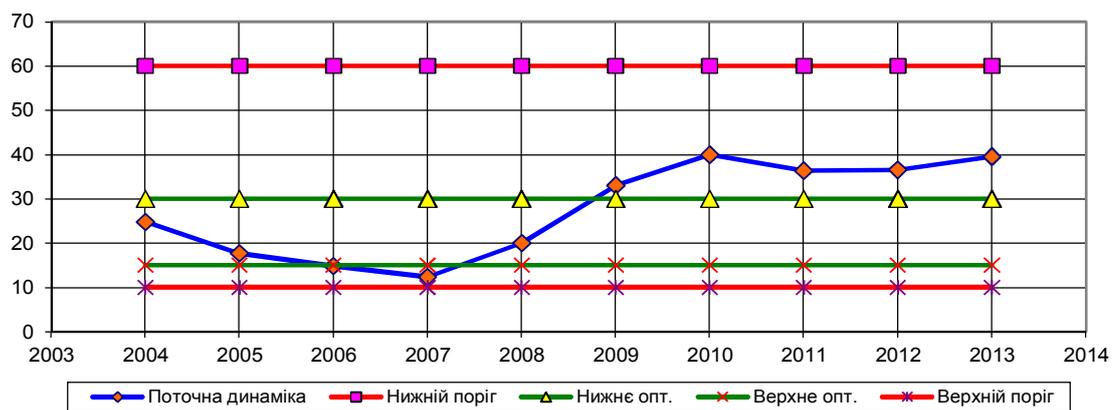
У 2012 р. спостерігається незначне зростання державного та гарантованого державою боргу України до 36,6 % ВВП проти 36,0 % ВВП аналогічного показника 2011 р.

За даними [94] станом на 31 грудня 2013 р. державний та гарантований державою борг України становив 584,4 млрд. грн., або 73,1 млрд. дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 300,3 млрд. грн., або 37,6 млрд. дол. США; державний та гарантований

державою внутрішній борг – 284,1 млрд. грн., або 35,6 млрд. дол. США. Державний борг України становив 480,2 млрд. грн., або 60,1 млрд. дол. США, зростання державного боргу за 2013 р. склало 81,0 млн. грн.. Гарантований борг України становив 104,2 млрд. грн., або 13,0 млрд. дол. США (він зменшився за 2013 р. на 12,2 млрд. грн.).

Відношення державного та гарантованого державою боргу України у 2013 р. до ВВП сягнуло 40,1 %, що на 3,6 % більше аналогічного показника 2012 р.

Хоча даний індикативний показник знаходиться в допустимих межах (див. рис. 2.10.), проте застосування боргової політики щодо державних запозичень варто проводити зважено.

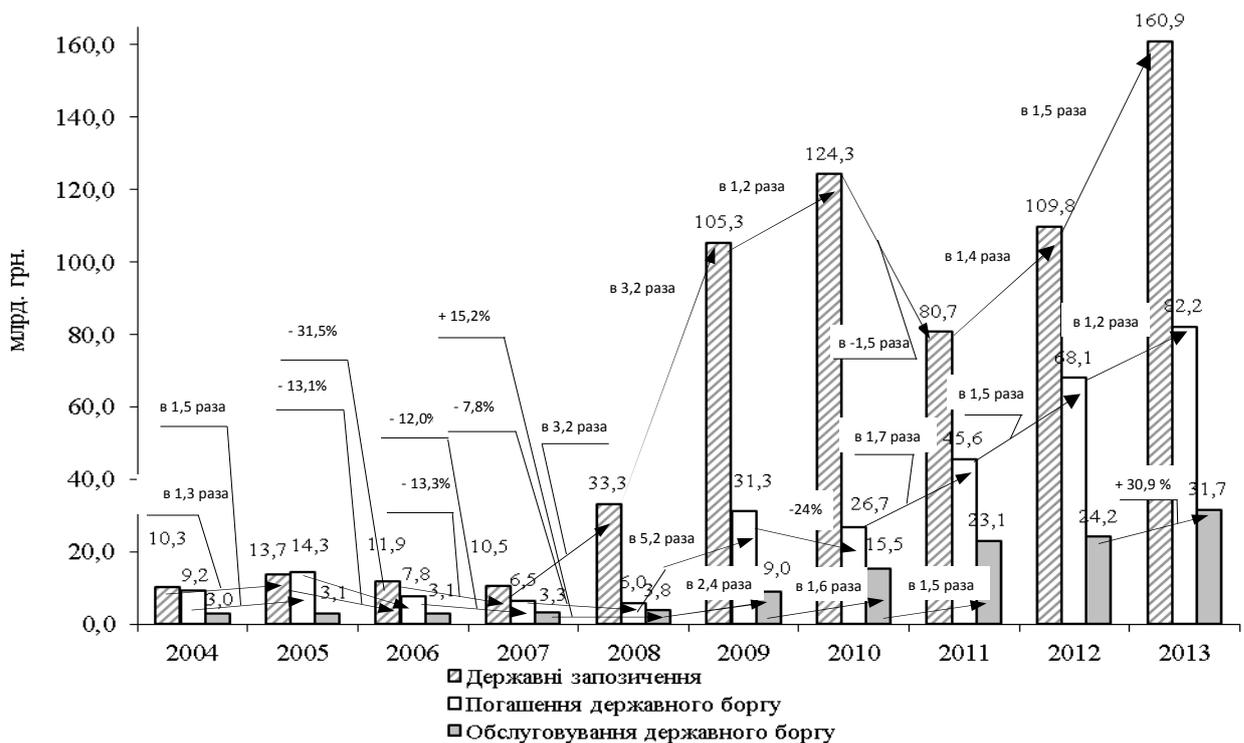

Рис. 2.10. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП та його порогові значення

Крім того, зі збільшенням абсолютного розміру боргу відбувається максимізація витрат на його обслуговування та погашення, що лягає тягарем на видаткову частину бюджету. Зростання боргового навантаження на економіку держави розглядається як ідентифікація загроз ФБД. Перевищення державних запозичень над погашенням державного боргу спостерігається впродовж усього досліджуваного періоду, окрім 2005 р., де обсяг погашення був на 0,6 млрд. грн. більшим, ніж розмір позик (рис. 2.11).

У 2008 – 2010 рр. спостерігається стрімке зростання державних запозичень, що можна пояснити як захід уряду щодо стабілізації економіки внаслідок впливу глобалізаційних кризових явищ. Досліджуваний 2011 р. характеризується зменшенням обсягів державних позик у 1,5 рази, але збільшенням коштів на погашення боргів (у 1,7 рази) та обслуговування державного боргу (в 1,5 рази) порівняно з попереднім роком.

У 2012 р. спостерігається тенденція збільшення показників: обсяги запозичень до державного бюджету збільшилися у 1,4 рази (на 36,1 %) порівняно з 2011 р., погашення державного боргу здійснено у сумі 68,1 млрд. грн., що у 1,5 рази перевищує аналогічний показник попереднього року.

Рис. 2.11. Порівняння обсягів державних запозичень, погашення та обслуговування державного боргу у 2004 – 2013 рр.

Побудовано на основі [44-47; 94].

Фактично державних запозичень у 2013 р. здійснено на суму 160,9 млрд. грн., що знаходиться в межах скоригованого річного показника

(164,4 млрд. грн.) [94]. Збільшення видатків на погашення та обслуговування державного боргу у 2008 – 2012 рр. відображається на значенні боргового навантаження на бюджет (табл. 2.3). Значення даного показника суттєво змінюється: якщо у 2007 – 2008 рр. даний показник у порівнянні з попереднім роком змінюється в бік зменшення на 3,8 та 5,3 % відповідно, то у 2009 р. – збільшується на 12,6 % порівняно з 2008 р. На кінець 2010 р. даний показник характеризується тенденцією зниження на 16,8 % відносно показника 2009 р.; за 2011 р. спостерігається зростання значення індикатора на 32,5 %; у 2012 – 2013 рр. спостерігається подальша зміна у бік збільшення боргового навантаження на бюджет.

Таблиця 2.3

**Державні запозичення та платежі за державним боргом України
у 2004–2013 рр.**

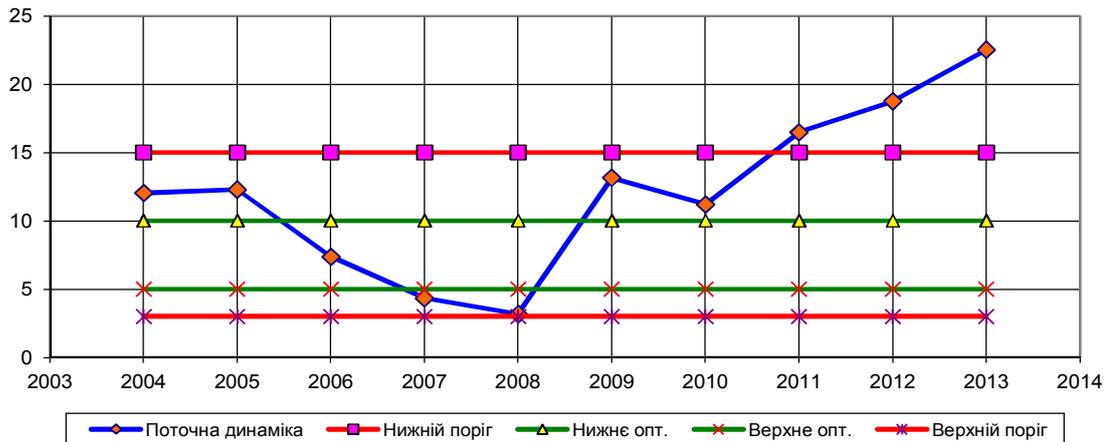
Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011р.	2012р.	2013 р.
Запозичення до державного бюджету, млрд. грн.	10,3	13,7	11,9	10,5	33,3	105,3	124,3	80,7	109,8	160,9
Погашення державного боргу, млрд. грн.	9,2	14,3	9,8	6,5	6,0	31,3	26,7	45,6	68,1	82,2
Обслуговування державного боргу, млрд. грн.	3,0	3,1	3,1	3,3	3,8	9,1	15,6	23,1	24,2	31,7
Видатки Зведеного бюджету*, млрд. грн.	101,4	141,7	175,3	226,0	309,2	307,3	377,8	416,9	492,4	505,8
Боргове навантаження на бюджет, %	12,0	12,3	7,4	4,3	3,2	13,1	11,2	16,5	18,7	22,5

* Видатки з наданням кредитів.

Побудовано на основі [44-47; 94; 96; 278 - 280].

Відповідність значень показника боргового навантаження на бюджет пороговим значенням наглядно можна прослідкувати за даними рис. 2.12.

На показники погашення та обслуговування державного боргу за аналізований період значно вплинули ставки за державними запозиченнями.

Рис. 2.12. Рівень боргового навантаження на бюджет та його порогові значення

На рис. 2.13 відображено середню ставку державних запозичень за 2003 – 2013 рр., де можна наочно прослідкувати збільшення відсотків за зовнішніми кредитами, що, звісно, обтяжує економіку нашої країни.

Рис. 2.13. Середня ставка державних запозичень за 2003–2013 рр.

Побудовано на основі [44-47; 60; 94].

Важливим показником, що має прямий вплив на забезпечення ФБД, є податкове навантаження на економіку, оскільки саме цей індикатор відображає ефективність діючої системи оподаткування в реаліях сучасної економіки (табл. 2.4).

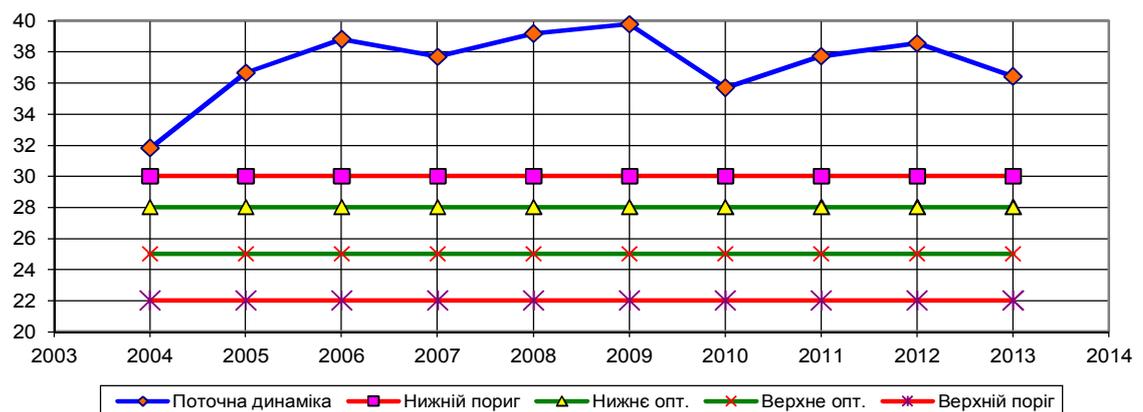
Таблиця 2.4

Податкове навантаження на економіку України у 2004 – 2013 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Податки, збори, обов'язкові платежі в бюджет, млн. грн.	71455,7	110148,8	143421,4	183625,4	253864,8	233401,2	255400,0	339210,0	365100,0	352171,0
Внески до державних позабюджетних соціальних фондів, млн. грн.	38320,0	51620,0	67740,0	87560,0	117350,0	129785,4	130810,0	151700,0	178700,0	173500,0
Податкове навантаження на економіку, % ВВП	31,8	36,6	38,8	37,6	39,1	39,7	35,7	37,7	38,5	36,1

Побудовано на основі [44; 53-59; 94; 95; 97; 98; 278].

Значення за даним індикатором перевищують допустимий рівень (див. рис.2.14), тому це є безпосереднім свідченням загрози ФБД. За останні роки спостерігається постійна зміна динаміки даного показника: у бік збільшення – у 2008, 2009, 2011 та 2012 рр. на 1,5 в.п., 0,6 в.п., 2,1 в.п. та 1,2 в.п. відповідно, враховуючи дані попередніх років; в бік зменшення – у 2007, 2010 та 2013 рр. – на 1,2, 4,4 та 2,4 в.п. відповідно.

Рис. 2.14. Рівень податкового навантаження на економіку та його порогові значення

Ще одним вагомим показником, який має вплив на стан фіскальної сфери, є податковий борг як небажане явище, що виникає внаслідок несплати у встановлені терміни суми податкових зобов'язань. Звісно, на суму податкового боргу відбувається скорочення податкових надходжень певного бюджетного року, що провокує проблему недостатності централізованих ресурсів задля здійснення державних видатків й розглядається нами як потенційна загроза стану ФБД. У 2008 р. спостерігається збільшення обсягу податкового боргу в 1,6 раза порівняно з попереднім роком, а відношення даного показника до ВВП сягнуло 2 % (рис. 2.15).

У 2009 р. спостерігається зниження індикатора на 0,7 % (сума податкового боргу скоротилася на 7 млрд. грн.).

Рис. 2.15. Динаміка зміни податкового боргу України за 2004 – 2013 рр., у % до ВВП

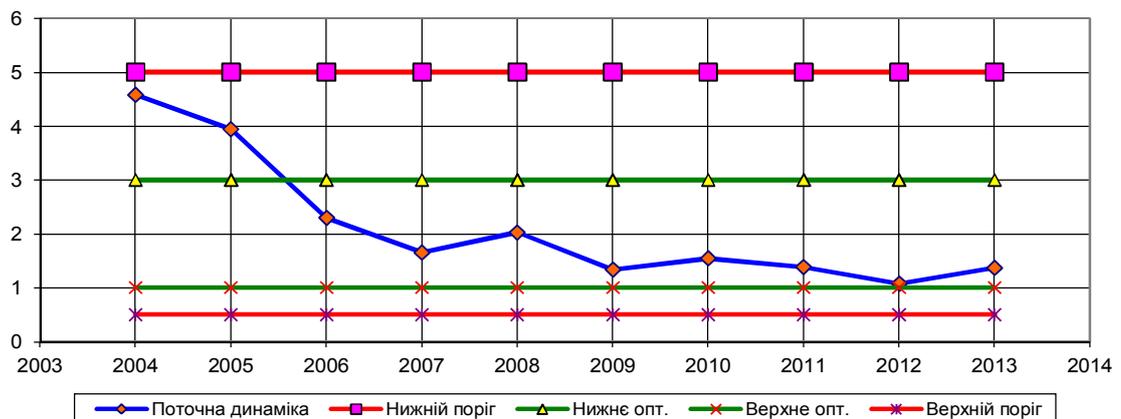
Побудовано на основі [53-62; 94; 173; 180].

Щодо динаміки зміни податкового боргу у 2010 – 2011 рр., то відзначається його зростання на 4,5 млрд. грн. та 1,3 млрд. грн. відповідно у порівнянні з попередніми роками, хоча зміна значення досліджуваного індикатора впродовж останніх років є незначною і становить 1,5 % ВВП у 2010 р. (+ 0,2 в.п. попереднього року) та (- 0,1 в.п. попереднього року).

У 2012 р. значення податкового боргу сягнуло 1,1 % ВВП, що є позитивно для ФБД. Протягом 2013 р. спостерігається максимізація значення досліджуваного індикатора на 0,3 в.п. до рівня 1,4 % ВВП.

Загалом, що стосується відповідності значень показника його пороговим значенням, то зауважимо, що упродовж останніх фінансових років дані індикатора знаходяться у допустимих межах (див. рис. 2.16).

Важливим, з погляду оцінювання рівня ФБД, є дослідження муніципальних фінансів та питання фіскальної децентралізації. Зокрема варто дослідити структуру дохідних джерел місцевих бюджетів, частку міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів та загального обсягу трансфертів з державного бюджету до ВВП, що дозволить сформувати бачення стосовно самостійності місцевих органів влади та обтяжливості державного бюджету за рахунок трансфертних платежів.

Рис. 2.16. Відношення обсягу податкового боргу до ВВП та його порогові значення

За даними Державної казначейської служби України до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) у 2009 р. надійшло 133,2 млрд. грн., а формування дохідної частини місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) становило 71,0 млрд. грн.. У 2010 р. дохідна частина місцевих бюджетів України сформувалася таким чином: коштів надійшло в обсязі 158,3 млрд. грн. (з урахуванням міжбюджетних трансфертів), з яких величина власних ресурсів

муніципальних органів влади становила 80,5 млрд. грн.. За 2011 р. до місцевих бюджетів надійшло 181,3 млрд. грн., що на 14, 6 % більше, ніж відповідний показник минулого року, причому без урахування обсягів міжбюджетних трансфертів надійшло 86,5 млрд. грн. [36–38; 44–46].

Як бачимо, дохідна база місцевих бюджетів в основному формується за рахунок трансфертних платежів. Структура власних доходів місцевих бюджетів за 2007 – 2012 рр., відображена у додатку К, свідчить про незначні, але суттєві зміни, які відбулися з прийняттям Податкового кодексу України. Найвагомим за обсягом джерелом дохідної частини місцевих бюджетів залишається податок на доходи фізичних осіб. На увагу заслуговують власне місцеві податки і збори, кількість яких після зміни законодавства скоротилася з 14 до 5, серед яких єдиний податок, податок на нерухоме майно (справляється з 1 липня 2012 р.), збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, туристичний збір, збір за місця для паркування транспортних засобів, а частка їх у структурі доходів місцевих бюджетів за 2011р. зросла і склала 2,9 % (у 2010 р. – 1,0 %). За 2012 р. частка місцевих податків і зборів у структурі місцевих бюджетів сягнула 5,4 %. Дані табл. 2.5 демонструють розмір абсолютних та відносних показників трансфертних платежів з державного бюджету України.

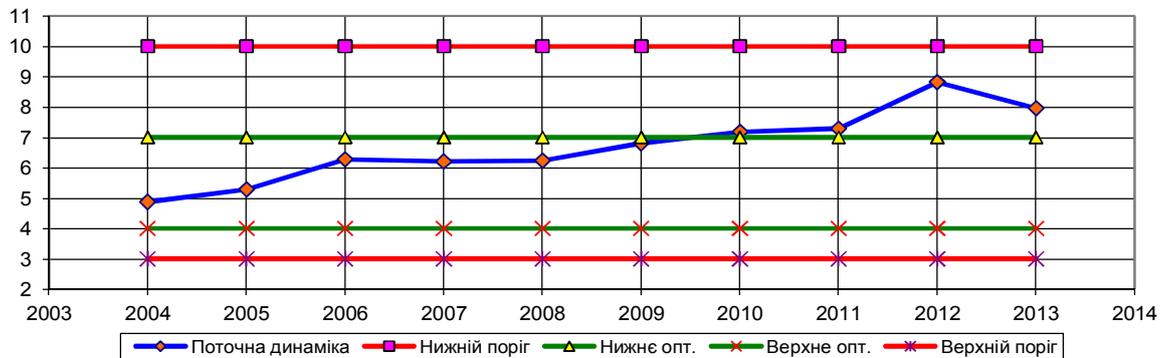
Таблиця 2.5

Обсяг трансфертів з державного бюджету України у 2004 – 2013 рр.

Найменування	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Всього трансфертів з державного бюджету до місцевих, млн. грн..	16502,8	23361,1	34150,3	44655,9	59112,7	62180,1	77766,2	94875,0	124459,6	115843
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % ВВП	4,8	5,3	6,3	6,2	6,2	6,8	7,2	7,3	8,9	8,0
Обсяг трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	42,1	43,5	46,1	43,4	44,5	46,7	49,1	52,3	55,2	41,7
Трансферти ПФУ з державного бюджету, млрд. грн.	5,9	6,7	9,7	24,9	33,0	48,9	64,1	58,3	64,5	83,2
Обсяг трансфертів ПФУ з державного бюджету до загальних доходів державного бюджету, %	6,4	4,9	5,6	11,3	11,1	16,9	20,4	14,6	14,5	18,8

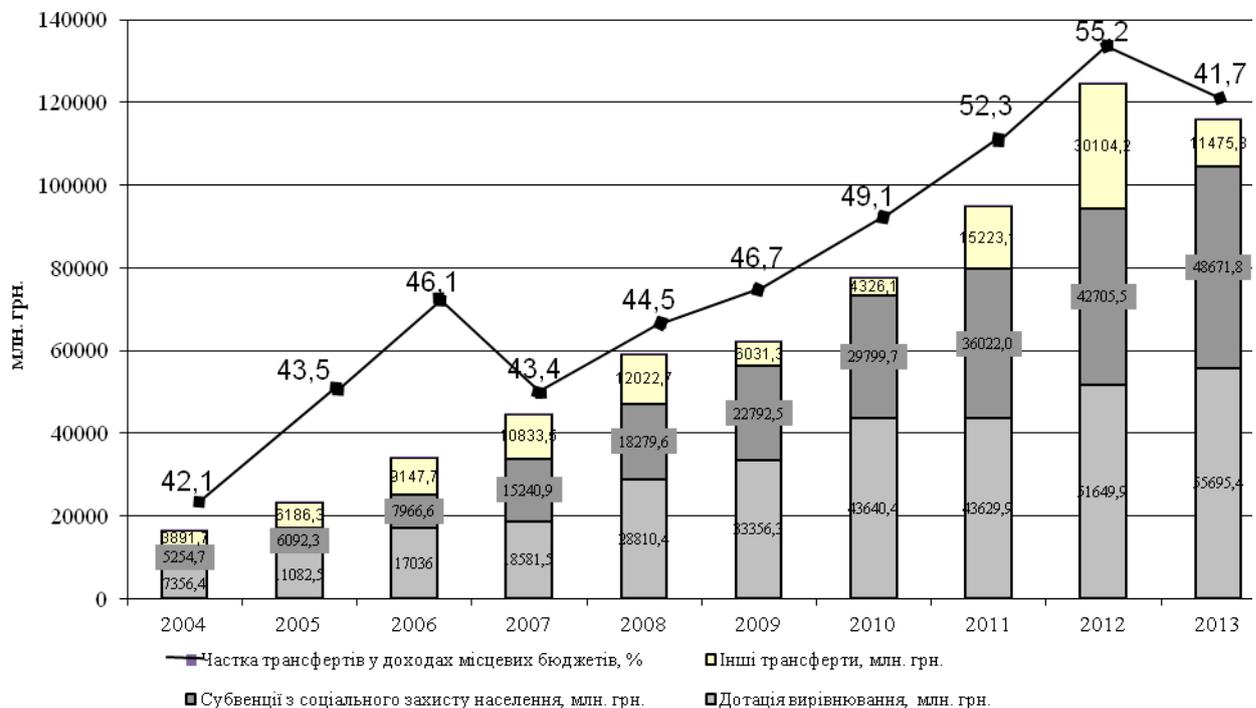
Побудовано на основі [36-38; 44-47; 94; 147].

Обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП за досліджуваний період характеризується незначними змінами у бік збільшення, проте водночас він залишається у межах допустимих порогових значень (див. рис. 2.17).

Рис. 2.17. Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП та його порогові значення

Динаміку перерахування трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів за 2004 – 2012 рр. можна простежити за даними рис. 2.18.

Рис. 2.18. Динаміка перерахування трансфертів з державного бюджету до місцевих бюджетів за 2004 – 2013 рр.

Побудовано на основі [36-38; 44-47; 94; 147].

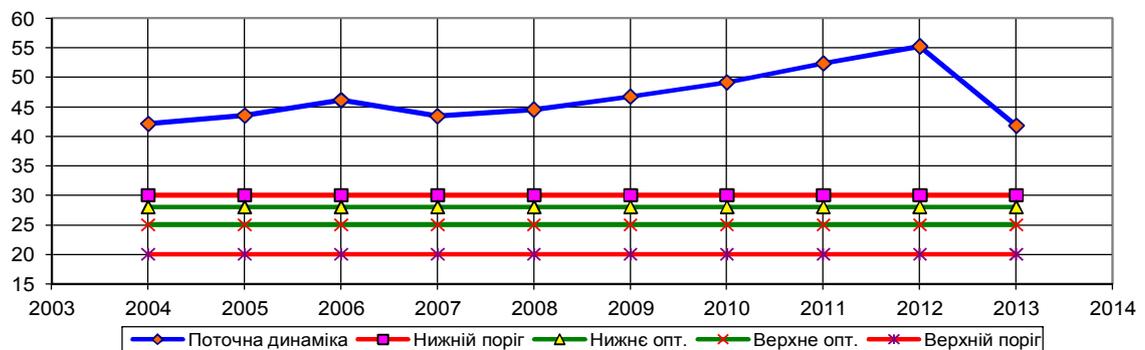
Досліджувана динаміка обсягу трансфертних платежів та частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів характеризується збільшенням, починаючи з 2007 р.

За 2009 р. значення індикатора (частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів) у порівнянні з минулим роком зросло у 1,1 рази й становило 46,7 %, у 2010 р. його коефіцієнт збільшився до 49,1 %, упродовж 2011 р. знову спостерігається зростання на 6,2 в.п., а значення індикатора становило 52,3 %, у 2012 р. відбулося зміна значення показника у бік збільшення на 2,9 в.п. до 55,2 % ВВП (рис. 2.18).

Упродовж 2013 р. дотація вирівнювання перерахована у сумі 55 695,4 млн. грн., що більше у порівнянні з минулим роком на 4 045,5 млн. грн. Із загального фонду державного бюджету місцевим бюджетам перераховано субвенцій на здійснення державних програм соціального захисту населення на суму 48 671,8 млн. грн., що більше у порівнянні з минулим роком на 5 579,7 млн. грн. [157].

Постійно зростаюча тенденція частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів має негативний вплив на ФБД.

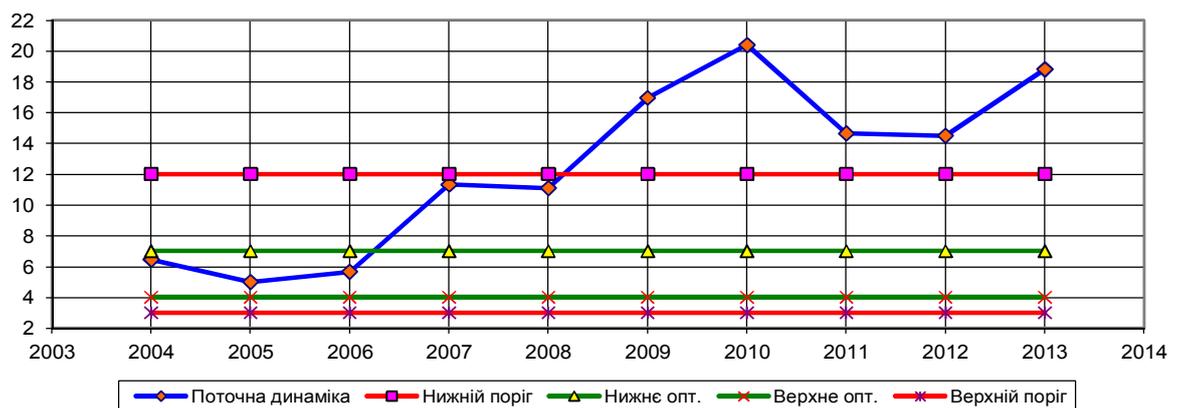
Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів є показником, за яким спостерігається значне перевищення його фактичного значення над пороговим (див. рис.2.19).

Рис. 2.19. Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів та його порогові значення

Ще одним показником, що вимагає дослідження при здійсненні оцінки стану ФБД, є обсяг трансфертів ПФУ з державного бюджету до загальних доходів державного бюджету. Оскільки у період фінансової кризи значно погіршився фінансовий стан не лише бюджету держави, але й бюджетів фондів соціального страхування, першочергово потребує вирішення проблема забезпечення необхідними коштами ПФУ. Звісно, трансфертні платежі, що передавалися з Державного бюджету до ПФУ, могли бути використані для інших державних цілей.

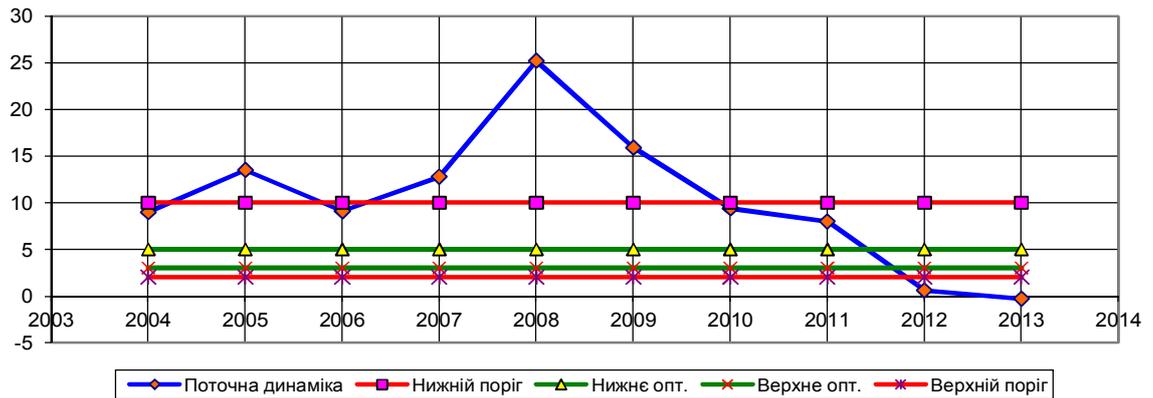
За даними рис. 2.20 можна простежити поточну динаміку вищезазначеного показника та його відповідність пороговим значенням.

Рис. 2.20. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету та його порогові значення

Значення даного індикатора демонструють значне перевищення порогового рівня, внаслідок чого гостро постала проблема пенсійного реформування в Україні.

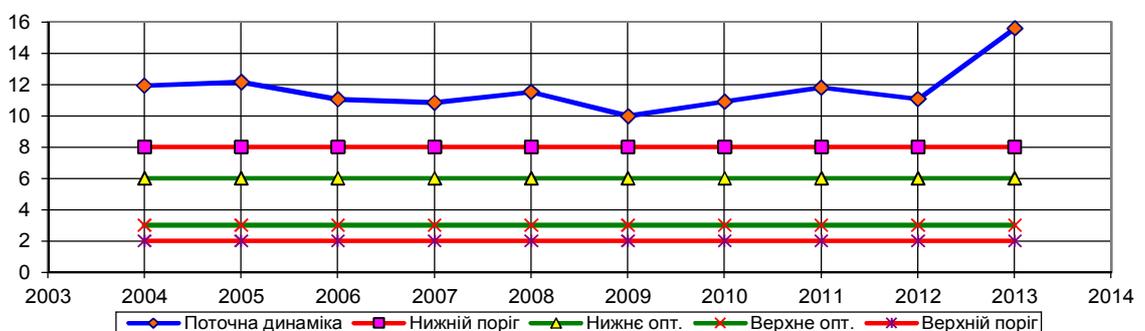
Наступним індикатором, який має значний вплив на ФБД, є рівень інфляції. На рис. 2.21 відображено поточну динаміку за даним індикатором та його порогові значення.

Рис. 2.21. Рівень інфляції (рік до року, % приросту) та його порогові значення

Дані рис. 2.21 відображають максимальний рівень інфляції у 2008 р. (25,2 %), що удвічі більше аналогічного показника попереднього року. Упродовж 2009 р. значення індикатора мінімізується й сягає позначки 15,9 %. У наступні фінансові роки рівень інфляції характеризується тенденцією зниження, що є позитивно для економіки держави, й за 2013 р. значення досліджуваного показника сягає -0,3 % (менше від попереднього 2012 р. на 0,9 в.п.).

Ще одним показником, який, на нашу думку, справляє значний вплив на забезпечення ФБД й визначає нереалізований потенціал соціально-економічного розвитку, є рівень тінізації доходів Зведеного бюджету України. Дані рис. 2.22 відображають поточну динаміку вищезазначеного індикатора й його невідповідність пороговим значенням.

Рис. 2.22. Рівень тінізації доходів Зведеного бюджету до ВВП та його порогові значення

За досліджуваний період показник постійно перевищував порогові значення, що є свідченням негативного впливу на фінансову сферу. За даними рис. 2.22 видно, що показник набув максимального значення у 2013 р., сягнувши позначки 15,8 % ВВП, що на 4,7 в.п. більше аналогічного показника 2012 р.

Таким чином, проведене комплексне дослідження показників фінансової сфери дозволило виокремити основні проблемні аспекти її функціонування та сформулювати ряд індикаторів для здійснення подальшої інтегральної оцінки рівня ФБД.

2.2. Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки України

З метою досягнення мінімізації проблем та дисбалансів фінансової сфери, що продукували загрози макроекономічній стабільності України упродовж останніх років, актуалізується питання дослідження рівня ФБД, завдяки чому можна отримати об'єктивну інформацію про загальний стан функціонування фінансового сектора економіки, виявити загрози, що перебувають в активному та латентному станах й чинять прямий та опосередкований впливи на динаміку якісного зростання рівня фінансової безпеки, виокремити стратегічних орієнтирів щодо покращення стану ФБД загалом. Тому основними завданнями наукового пошуку є, по-перше, застосування адекватних методів інтегральної оцінки рівня ЕКБ держави та її складників, а по-друге, виокремлення індикаторів, за якими можна оцінити рівень фінансової безпеки України в цілому, та зосередження уваги на тих показниках, значення яких перевищують порогові та мають негативний вплив на фінансову сферу.

Для вимірювання рівня економічної безпеки держави застосовують велику кількість різноманітних методів, які дають змогу отримати об'єктивну інформацію стосовно її рівня та з'ясувати характер, термін настання певних

загроз або ж вчинити певні дії стосовно їх ліквідації. Серед них варто виділити такі [12; 20; 29; 171; 275]:

- оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками і динаміки їх зміни;
- методи експертних оцінок, які слугують для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів (використовують логічні правила вибору рішень, які формують експерти, виходячи з власних уявлень про будь-яку галузь проблем; оцінку за балами рівня кризи і ранжирування територій за ступенем загроз економічної безпеки на основі аналізу результатів розпізнавання фактичних індикаторів економічної безпеки за допомогою послідовних вирішальних правил);
  - метод аналізу й обробки сценаріїв;
  - методи оптимізації;
  - методи одновимірного та багатовимірного статистичного аналізу;
  - моніторинг основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними значеннями, що мають відповідати середньосвітовим;
  - вивчення основних макроекономічних показників і порівняння їх з пороговими значеннями, що приймаються як значення не нижчі середньосвітових.

За допомогою визначених індикаторів можна оцінити досягнення тих критеріальних вимог, які ставляться до економічної, фінансової чи фіскальної безпеки.

Рівень ЕКБ держави характеризується багатьма індикаторами, тому необхідно застосовувати інтегральні індекси оцінки, які б описували зміну її рівня, у тому числі в розрізі всіх складників, а також забезпечували оцінку і порівняння стану ЕКБ регіонів країни. Офіційні методики оцінювання рівня ЕКБ та рівня соціально-економічного розвитку розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України [149] (для макрорівня) та Державною службою статистики України [211] (для регіонального рівня).

За дослідженнями вчених Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД) зазначені методики мають наступні недоліки [212]:

- використання індикаторів ВВП (ВРП) та інвестицій на одну особу не є коректним, тому що не враховує обсяг та коефіцієнт завантаження капіталу, завдяки якому отримано ВВП;

- при оцінці стану науково-інноваційної діяльності застосовуються індикатори, які є поверхневими ознаками інноваційності, що не дають уявлення про вплив на кінцевий результат економічної безпеки або економічного розвитку, вони відображають не інноваційний розвиток, а лише інноваційний потенціал країни (регіону), тобто міру здатності і готовності економічного суб'єкта здійснювати інноваційну діяльність;

- визначення ваг складників економічної безпеки здійснюється виходячи з питомої ваги кількості аспектів, вибраних для розрахунку кожного, в їх загальній сумі, або визначається експертним шляхом як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів, що вносить певну частку суб'єктивізму;

- для розрахунку інтегрального індексу використовується лінійна (адитивна) форма замість мультиплікативної (нелінійної), яка більш адекватно відображає нелінійні процеси в економіці;

- не повною мірою враховується тіньова складова економіки, зокрема не розраховуються: тіньова заробітна плата, тіньова зайнятість, тіньове проміжне споживання, втрачені бюджетні надходження, енергоємність тіньової економіки, рівень реалізації потенціалу, частка оплати праці у випуску, рівень використання праці та технології виробництва, темпи науково-технологічного прогресу;

- нормування індикаторів здійснюється відносно порогових значень, але, якщо поточні значення індикаторів перевищують порогові (або є нижчими порогових), що є нормою, нормалізовані значення будуть більше 1, що порушує прийнятні припущення;

- нормування індикаторів здійснюється за п'ятьма різними масштабами, до того ж штучно вводиться округлення нормалізованого індикатора в діапазоні оптимальних значень (прирівнювання 1) та за межами порогових значень (прирівнювання 0), що, по-перше, означає штучну втрату інформації, а по-друге, порушує безперервність функції інтегрального індексу та унеможливорює його використання в процедурах оптимізації з застосуванням градієнтних методів при визначенні коефіцієнтів чутливості інтегрального індексу до зміни керованих параметрів (індикаторів);

- визначення узагальненого інтегрального індексу як середнього арифметичного значень, розрахованих за двома методами нормалізації індикаторів (перший – в одному масштабному діапазоні, другий – за п'ятьма масштабними діапазонами), не є коректним з математичної точки зору та подібне до складання дробів без приведення їх до спільного знаменника;

- використання темпових показників у вимірі темпів зростання, а не темпів приросту, що суттєво знижує вплив таких індикаторів на інтегральний індекс, що неприпустимо;

- відсутність інтегральної оцінки порогових та оптимальних значень індикаторів (нижніх та верхніх) одночасно з інтегральною оцінкою індикаторів унеможливорює співставлення в єдиному масштабі динаміки інтегрального індексу економічної безпеки або її складників з пороговими та оптимальними їх значеннями, що дає необхідну інформацію про стан економічної безпеки.

Визначені недоліки свідчать про необхідність удосконалення офіційних методичних підходів до оцінки рівня ЕКБ та рівня соціально-економічного розвитку. Відповідно до Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України наказом Президента України від 29. 10. 2013 р. № 1277 визнано попередню Методику такою, що втратила чинність та затверджено нові Методичні рекомендації [212], які мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими.

Слід віддати належне публікаціям Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державної служби статистики України [149, 211], які

започаткували методичні підходи до інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України та регіонів. Звичайно, перші публікації не можуть бути досконалими, але вони є рушійною силою для свого подальшого розвитку. Зокрема, до переваг скасованої Методики відноситься задання вектору порогових значень: “нижня межа, нижній поріг, норматив нижній, норматив верхній, верхній поріг, верхня межа” – тобто їх інтервальне задання є перевагою визначення порогових значень перед попереднім заданням (як у більшості відомих публікацій): “не більше”, “не менше”; визначення вагових коефіцієнтів формалізованим математичним методом (методом головних компонент), що виключає суб’єктивізм; обґрунтування методу обертання факторних осей.

В той же час, недоліком є неспроможність використати вектор порогових значень для порівняння в єдиному масштабі динаміки інтегральних індексів та інтегральних порогових значень, тобто ідентифікувати стан ЕКБ, що обумовлює розробку відповідних заходів повернення його в діапазон порогових, а краще, – оптимальних значень.

Тому, для розрахунку рівня фіскальної безпеки України обрано підхід НІСД, який, з одного боку, інтегрує переваги існуючих підходів, а з другого – усуває існуючі недоліки [212].

Згідно даного підходу з урахуванням нелінійності економічних процесів найбільш адекватним вважається використання мультиплікативної форми інтегрального індексу [247], де вагові коефіцієнти розраховуються методом “Головних компонент” пакету Статистика, заснованому на факторному аналізі та внеску кожного фактору до загальної дисперсії:

$$I_m = \prod_{i=1}^n z_i^{a_i}, \quad \sum a_i = 1, \quad a_i \geq 0, \quad (2.1)$$

де z_i – нормовані значення індикаторів;
 a_i – вагові коефіцієнти;
 n – кількість індикаторів.

З метою забезпечення єдиної інформаційної спрямованості індикатори поділяються на стимулятори (S) і дестимулятори (D). Зв’язок між інтегральним

індексом I і індикатором-стимулятором пряма, між I і індикатором-дестимулятором – зворотна. Дестимулятори перетворюються на стимулятори за допомогою нормування. Нормування індикаторів здійснюється за максимальним значенням для індикаторів-стимуляторів і мінімальним для індикаторів-дестимуляторів:

$$z_i = \begin{cases} y_i / y_{\max}, & \text{якщо } y_i \in S; \\ y_{\min} / y_i, & \text{якщо } y_i \in D. \end{cases} \quad (2.2)$$

Застосування нормування індикаторів по всьому діапазону зміни індикаторів та порогових значень за максимальними (для індикаторів-стимуляторів) та мінімальними (для індикаторів-дестимуляторів) значеннями забезпечує безперервність функції інтегрального індексу та дотримання умови зміни нормованих індикаторів в діапазоні $[0,1]$. Необхідно відмітити, що для індикаторів-дестимуляторів нижнє та верхнє порогові (оптимальні) значення змінюються місцями.

За дослідженням фахівців Державної служби статистики України [211] та НІСД [212] при застосуванні методу “Головних компонент” пакету Статистика найбільш доцільно використовувати метод обертання кuartимакс (замість варимакс), який передбачає обертання факторних осей таким чином, щоб збільшити значення факторних навантажень, одночасно враховуючи якість структури усіх компонент.

Остання характеристика дуже важлива для подальшого використання значень факторних навантажень та питомої ваги кожної компоненти у загальній дисперсії для визначення ваг індикаторів.

Формування вагових коефіцієнтів за допомогою пакета Статистика здійснюється у три етапи [149]:

- розрахунок кореляційної матриці R ;
- виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень;
- ідентифікація головних компонент.

У моделі головних компонент зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується лінійним виразом:

$$y_i = \sum_i^m c_i G, \quad (2.3)$$

де y_i – стандартизовані значення i -ї ознаки з одиничними дисперсіями; сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ;

c_i – внесок i -ї компоненти в сумарну дисперсію множини показників.

Компонента G представляє собою лінійну комбінацію:

$$G = \sum_i^m d_i x_i, \quad (2.4)$$

де d_i – факторні навантаження;

x_i – вхідні дані.

Вагові коефіцієнти a_i розраховуються за формулою:

$$a_i = \frac{c_i |d_i|}{\sum c_i |d_i|}. \quad (2.5)$$

Важливим етапом моніторингу є визначення порогових значень індикаторів економічної безпеки, що дозволяє шляхом їх порівняння виявити потенційні “зони небезпеки” та рівні небезпеки (прийнятний ризик – передкризовий стан – кризовий стан), а також визначити умови, необхідні для посилення економічного імунітету держави. Оптимальні значення індикаторів (нижнє оптимальне, верхнє оптимальне) характеризують допустимий інтервал величин, у межах якого створюються найсприятливіші умови для функціонування держави. Порогові значення індикаторів (нижній поріг, верхній поріг) – це кількісні величини, порушення яких спричиняє несприятливі тенденції в економіці держави.

Для кожного індикатора визначаються порогове нижнє і верхнє значення та оптимальне нижнє і верхнє значення згідно рекомендацій НІСД:

- використання функціональних залежностей: аналітичних або статистичних;
- використання макроекономічних моделей, які адекватно відображають наслідки впливу дестабілізуючих факторів для конкретної країни в поточний період часу;

- аналоговий підхід (орієнтація на показники країн-аналогів);
- законодавчий підхід (встановлення порогових значень на законодавчому рівні);
- методи експертних оцінок;
- врахування оцінок міжнародних організацій.

З урахуванням вищевикладеного матеріалу підрозділу 2.1., сформуємо таблицю індикаторів фіскальної безпеки України з їхніми пороговими значеннями (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка індикаторів фіскальної безпеки України*

Найменування показників	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Порогові значення
1. Рівень монетизації економіки, %	36,36	43,74	47,67	54,34	54,06	53,08	55,13	52,36	54,64	62,48	S: 40; 65; 80; 100 (100**)
2. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	26,52	30,39	31,57	30,54	31,41	29,89	29,05	30,61	31,56	30,43	S: 25; 30; 32; 36,5; (36,5)
3. Рівень дефіциту зведеного бюджету до ВВП, %	3,19	1,77	0,68	1,07	1,50	4,08	5,98	1,77	3,59	4,33	D: 5; 2; -1; 0,5; (0,5)
4. Відношення дефіциту зведеного бюджету до видатків звед. бюджету, %	10,86	5,51	2,11	3,39	4,59	12,12	17,12	5,53	10,30	12,47	D: 12; 7; 5; 3; (2)
5. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	24,76	17,69	14,79	12,33	19,98	33,00	39,93	36,33	36,53	40,15	D: 60; 20; 15; 10; (10)
6. Рівень боргового навантаження на бюджет, %	12,03	12,28	7,36	4,34	3,17	13,15	11,20	16,48	18,75	22,52	D: 15; 7; 5; 3; (3)
7. Рівень податкового навантаження на економіку, %	31,81	36,64	38,80	37,66	39,15	39,76	35,68	37,70	38,53	36,13	D: 30; 28; 25; 22; (22)
8. Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	4,58	3,94	2,30	1,65	2,03	1,34	1,54	1,38	1,08	1,37	D: 5; 3; 1; 0,5; (0,5)
9. Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	42,10	43,50	46,10	43,40	44,50	46,70	49,10	52,30	55,20	41,75	D: 30; 28; 25; 20; (20)
10. Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	4,87	5,29	6,28	6,20	6,23	6,81	7,18	7,29	8,82	7,96	D: 10; 7; 4; 3; (3)

Продовження табл. 2.6											
11. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зв. бюдж. %	6,45	4,99	5,65	11,32	11,08	16,95	20,38	14,63	14,48	18,80	D: 12; 7; 4; 3; (3)
12. Рівень інфляції (рік до попереднього року)	9,00	13,50	9,10	12,80	25,20	15,90	9,40	8,00	0,60	-0,30	D: 10; 5; 3; 2; (-0,3)
13. Рівень тінізації доходів зведеного бюджету ² , % до ВВП	11,91	12,13	11,04	10,83	11,51	9,96	10,89	11,79	11,06	15,83	D: 8; 6; 3; 2; (2)

*Побудовано автором за розрахунками, проведеними в підрозділі 2.1.

**У дужках жирним шрифтом – нормувальні коефіцієнти.

Використання темпових величин, або інших індикаторів, які припускають від'ємні значення, може порушувати умови знаходження нормованих індикаторів у діапазоні [0;1]. Для усунення цього протиріччя Харазішвілі Ю. М. [212] пропонується метод, який полягає у зсуві по числовій осі вправо динамічного ряду індикаторів на величину, більшу максимального від'ємного значення індикатора з одночасним зсувом порогових значень для збереження існуючих пропорцій.

Отже, науково-методичний підхід визначення рівня фіскальної безпеки України згідно [212] включає наступні етапи:

1. Формування динаміки індикаторів складників економічної безпеки за даними Державної служби статистики України та макроекономічного моделювання.
2. Визначення порогових та оптимальних значень індикаторів.
3. Вибір нормувальних коефіцієнтів з діапазону зміни індикаторів та порогових значень.
4. Перетворення динамічних рядів індикаторів та порогових значень з метою виключення їх від'ємних значень.
5. Проведення нормування індикаторів та порогових значень за єдиним нормувальним коефіцієнтом для кожного індикатора та його порогових значень.
6. Визначення вагових коефіцієнтів індикаторів та порогових значень для кожного складника фіскальної безпеки України.

7. Розрахунок динамічного ряду інтегрального індексу фіскальної безпеки України та інтегральних індексів порогових значень за мультиплікативною формою.

Згідно етапів науково-методичного підходу розрахуємо динамічні ряди індикаторів та їхніх порогових значень після нормування згідно формули (2.2):

Таблиця 2.7

Індикатори фіскальної безпеки України після нормування*

Найменування показників	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Рівень монетизації економіки, %	0,3636	0,4374	0,4767	0,5434	0,5406	0,5300	0,5453	0,5189	0,5473	0,6150
2. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	0,7266	0,8327	0,8650	0,8368	0,8607	0,8188	0,7959	0,8386	0,8648	0,8337
3. Рівень дефіциту зведеного бюджету до ВВП, %	0,1567	0,2828	0,7352	0,4693	0,3342	0,1226	0,0837	0,2823	0,1391	0,1153
4. Відношення дефіциту зведеного бюджету до видатків звед. бюджету, %	0,1842	0,3630	0,9473	0,5893	0,4360	0,1650	0,1168	0,3616	0,1941	0,1604
5. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	0,4039	0,5653	0,6760	0,8109	0,5006	0,3030	0,2504	0,2752	0,2738	0,2491
6. Рівень боргового навантаження на бюджет, %	0,2494	0,2443	0,4076	0,6919	0,9466	0,2282	0,2680	0,1820	0,1600	0,1332
7. Рівень податкового навантаження на економіку, %	0,6916	0,6004	0,5670	0,5842	0,5619	0,5533	0,6167	0,5835	0,5709	0,6043
8. Відношення обсягу податкового боргу до ВВП, %	0,1092	0,1269	0,2177	0,3026	0,2469	0,3743	0,3241	0,3617	0,4642	0,3660
9. Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, %	0,4751	0,4598	0,4338	0,4608	0,4494	0,4283	0,4073	0,3824	0,3623	0,4791
10. Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	0,6155	0,5670	0,4781	0,4838	0,4812	0,4407	0,4176	0,4117	0,3402	0,3768
11. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зв. бюдж. %	0,4654	0,6008	0,5314	0,2650	0,2708	0,1770	0,1472	0,2051	0,2072	0,1596
12. Рівень інфляції (рік до попереднього року)	0,0211	0,0143	0,0208	0,0150	0,0078	0,0122	0,0202	0,0235	0,1818	1,0000
13. Рівень тінізації доходів зведеного бюджету, % до ВВП	0,1679	0,1648	0,1811	0,1847	0,1737	0,2007	0,1837	0,1697	0,1808	0,1284

* Розрахунки автора.

У таблиці 2.8. відобразимо порогові значення за досліджуваними індикаторами, які утворилися після здійснення нормування.

Таблиця 2.8

Порогові значення після нормування*

Пороги / № індикатора	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Нижній поріг	0,40	0,68	0,10	0,17	0,17	0,20	0,73	0,10	0,67	0,30	0,25	0,02	0,25
Нижнє оптим.	0,65	0,82	0,25	0,29	0,50	0,43	0,79	0,17	0,71	0,43	0,43	0,04	0,33
Верхнє оптим.	0,80	0,88	0,50	0,40	0,67	0,60	0,88	0,50	0,80	0,75	0,75	0,06	0,67
Верхній поріг	1,00	1,00	1,00	0,67	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	0,08	1,00

* Розрахунки автора.

Важливою інформацією для здійснення керованого впливу на стан фіскальної безпеки України є знання вагових коефіцієнтів окремих індикаторів, що пояснює міру впливу окремих індикаторів та є необхідною інформацією для розроблення пріоритетних заходів впливу (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Вагові коефіцієнти індикаторів інтегрального індексу фіскальної безпеки*

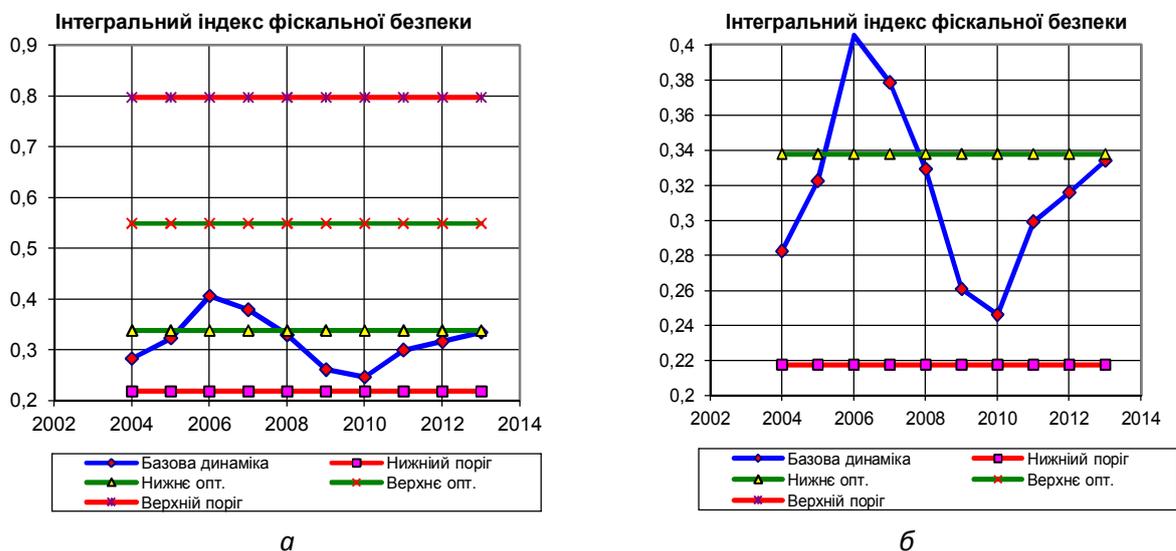
Індикатори фіскальної безпеки України	Вагові коефіцієнти	Індикатори фіскальної безпеки України	Вагові коефіцієнти
1. Рівень монетизації економіки	0,087200	8. Відношення обсягу податкового боргу до ВВП	0,091976
2. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет	0,086992	9. Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів	0,071336
3. Рівень дефіциту зведеного бюджету до ВВП	0,071794	10. Рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП	0,088626
4. Відношення дефіциту зведеного бюджету до видатків зведеного бюджету	0,069809	11. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зв. бюджету	0,098142
5. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	0,082852	12. Рівень інфляції (рік до попереднього року)	0,070475
6. Рівень боргового навантаження на бюджет	0,047184	13. Рівень тінізації доходів зведеного бюджету до ВВП	0,042918
7. Рівень податкового навантаження на економіку	0,090696		

* Розрахунки автора

Отже, за результатами розрахунків, найбільш впливовими на інтегральний індекс фіскальної безпеки України у поточному періоді є наступні індикатори:

- рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету;
- рівень податкового навантаження на економіку;
- відношення обсягу податкового боргу до ВВП;
- рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП.

Використання зазначеного підходу дає можливість визначення динаміки інтегрального індексу фіскальної безпеки України в цілому (рис. 2.23).

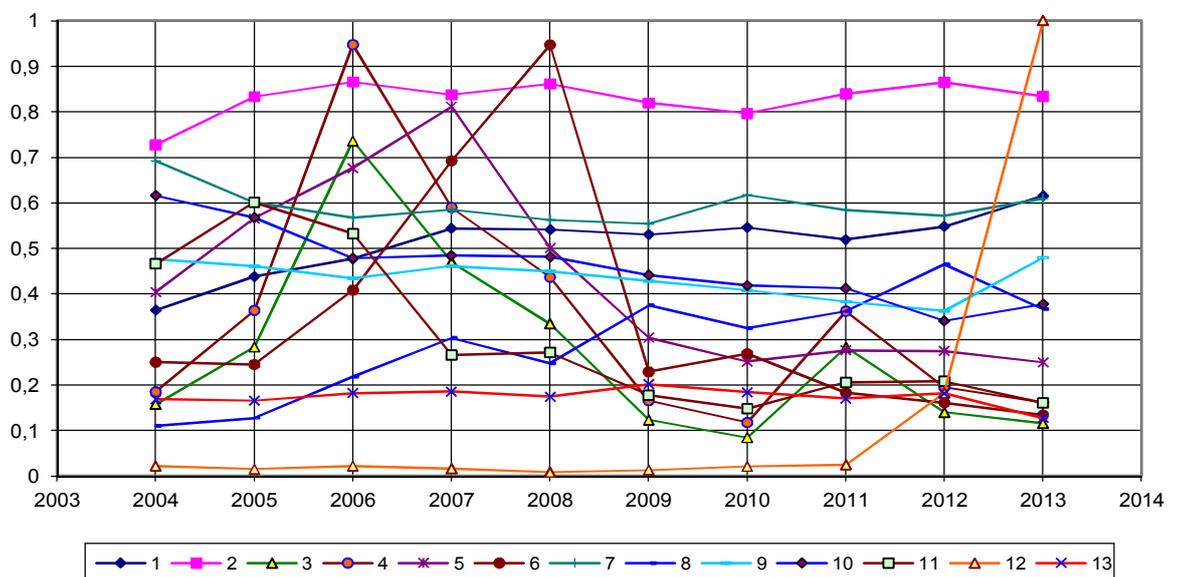
Рис. 2.23. Динаміка інтегрального індексу фіскальної безпеки України

Як свідчать розрахунки, рівень фіскальної безпеки України тільки у 2006 – 2007 рр. знаходився у сприятливій зоні – між нижнім та верхнім оптимальними порогами.

Негативна динаміка інтегрального індексу фіскальної безпеки України спостерігається з 2006 по 2010 роки, що обумовлено негативними тенденціями зміни окремих індикаторів. Встановлено, що знаходження рівня фіскальної безпеки України з 2008 по 2013 роки в несприятливій зоні (між нижнім і нижнім оптимальним порогами) спричинено перебуванням окремих її індикаторів в

аналогічній зоні, а деякі – перевищують навіть верхнє порогові значення (рис. 2.24).

До цих індикаторів відносяться: відношення дефіциту зведеного бюджету до видатків зведеного бюджету, рівень боргового навантаження на бюджет, рівень податкового навантаження на економіку, частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, рівень тінізації доходів зведеного бюджету.

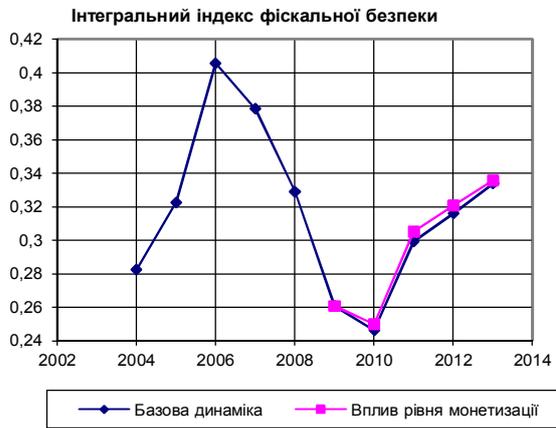
Рис. 2.24. Динаміка нормованих індикаторів фінансової безпеки України

Саме ці індикатори потребують негайної уваги держави. На поліпшення стану цих індикаторів фінансової безпеки України, у першу чергу, має бути спрямована стратегія забезпечення ФБД.

Оцінка ступеня впливу окремої загрози на інтегральний індекс фінансової та фінансової безпеки дозволить виділити найбільш небезпечні з них та розробити заходи щодо їх зниження в середньо - та довгостроковій перспективі. Вплив фінансових індикаторів на рівень фінансової безпеки України будемо проводити за наступними індикаторами:

- рівень монетизації економіки, %;
- рівень дефіциту зведеного бюджету до ВВП, %;
- відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %;
- рівень податкового навантаження на економіку, %;
- рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету %;
- рівень тінізації доходів зведеного бюджету, % до ВВП.

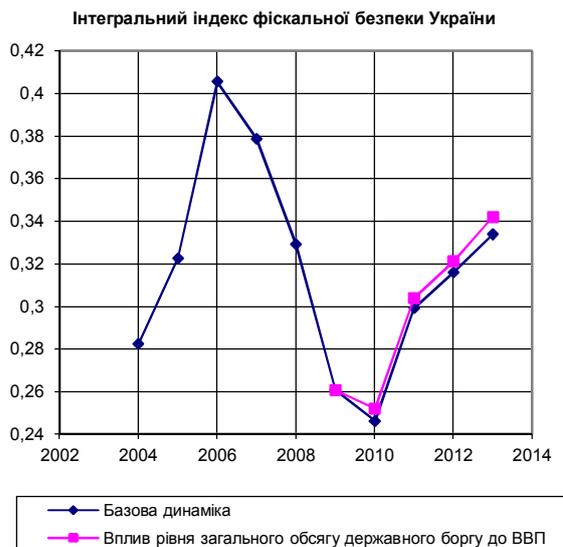
Зміни інтегрального індексу фіскальної безпеки будемо визначати за умови досягнення зазначених індикаторів нижнього оптимального рівня окремо для кожного з припущення початку таких змін з 2010 року (рис. 2.25).

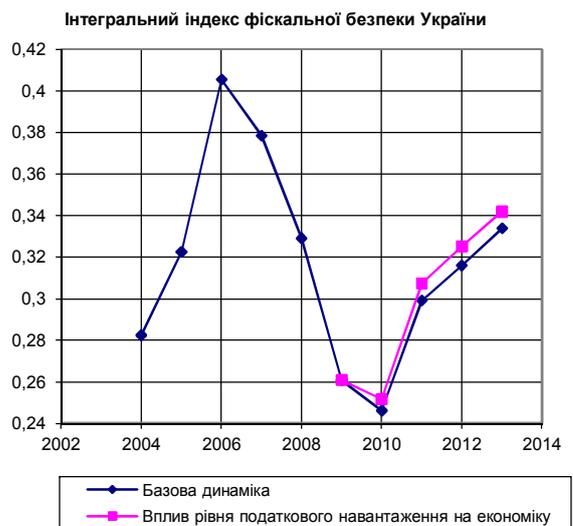
а

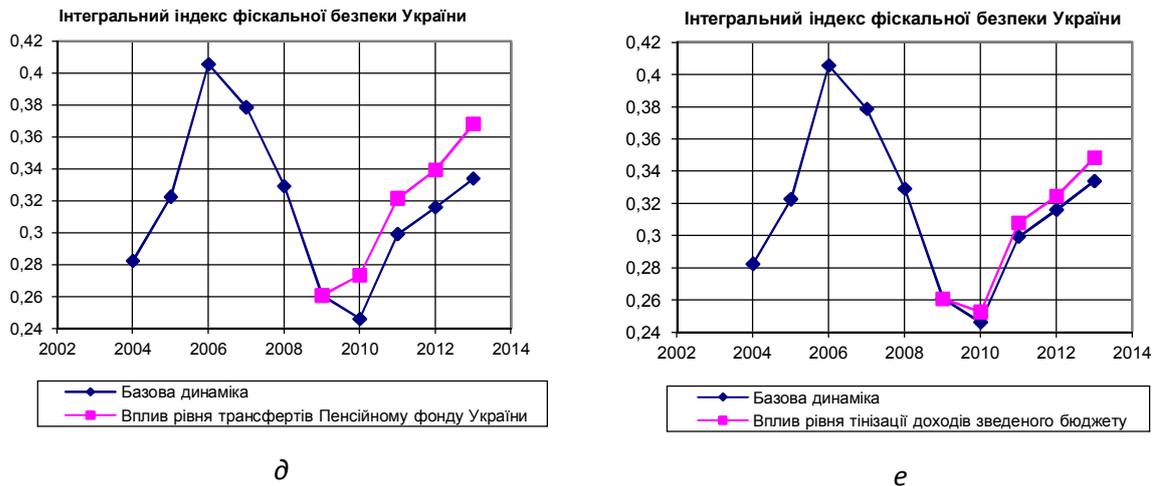
б

в

г

Рис. 2.25. Вплив фіскальних індикаторів на рівень фіскальної безпеки України

Дослідження динамічних процесів в економічній системі та визначення чутливості параметрів на виході до зміни вхідних параметрів системи Ю. Харазішвілі пропонує здійснювати за допомогою коефіцієнта чутливості [267], що визначається як вплив відхилення незалежної змінної Δx_i на залежну змінну y :

$$U(t, x_i) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{y(t, x_{i,0} + \Delta x_i) - y(t, x_{i,0})}{\Delta x_i} = \frac{dy(t, x_{i,0})}{dx_{i,0}} \approx \frac{\Delta y(t, x_{i,0})}{\Delta x_{i,0}}. \quad (2.6)$$

Формула (2.6) дозволяє визначити точкову еластичність як граничне значення дугової еластичності за умови, що приріст фактора x прямує до нуля. З метою уникнення неточностей і збільшення вірогідності результатів розрахунку чутливості інтегрального індексу фіскальної та фінансової безпеки до впливу кожної окремої загрози доцільно використати коефіцієнт дугової еластичності, який визначає процентну зміну функції в результаті процентної зміни аргументу (табл. 2.10):

$$E(y_i, x_i) = \frac{\Delta y_i}{\Delta x_i} \cdot \frac{x_i}{y_i} = u(y_i, x_i) \cdot \frac{x_i}{y_i}, \quad (2.7)$$

де Δy_i – різниця між фактичним значенням інтегрального індексу фіскальної безпеки і значенням індексу після зміни статистичного значення індикатора на 1%;

Δx_i – величина зміни статистичного значення індикатора у %;

$u(y_i, x_i)$ – коефіцієнт чутливості y_i до зміни параметра x_i ;

x_i – фактичне (початкове) значення статистичного індикатора;

y_i – фактичне (початкове) значення інтегрального індексу фіскальної безпеки.

Таблиця 2.10

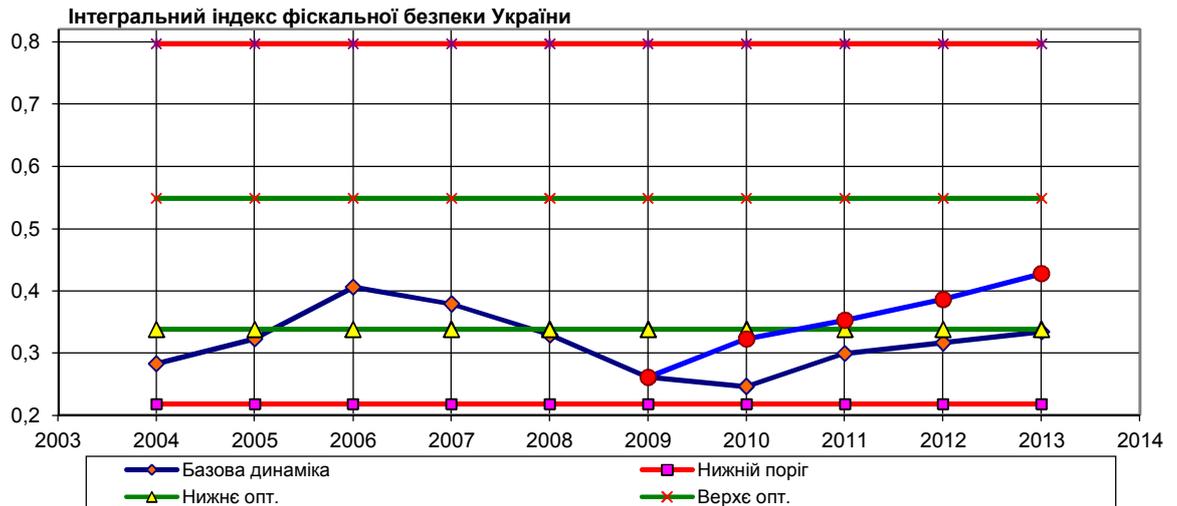
Коефіцієнти еластичності фіскальної безпеки до зміни індикаторів *

Найменування показників	Коефіцієнт еластичності
1. Рівень монетизації економіки, %	0,094511
3. Рівень дефіциту Зведеного бюджету до ВВП, %	-0,10602
5. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	-0,09667
7. Рівень податкового навантаження на економіку, %	-0,10706
11. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету %	-0,16341
13. Рівень тінізації доходів Зведеного бюджету, % до ВВП	-0,06961

* Розрахунки автора.

Як слідує з розрахунків, найбільший вплив на інтегральний індекс фіскальної безпеки мають індикатори “Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету”, “Рівень податкового навантаження на економіку” та “Рівень дефіциту Зведеного бюджету до ВВП”.

Розраховані коефіцієнти еластичності визначають процентне відхилення інтегрального індексу при зміні на 1 % окремого індикатора, тому визначають пріоритети впливу на фіскальну безпеку України. З урахуванням одночасної зміни зазначених індикаторів, тобто їх кумулятивний вплив на рівень фіскальної безпеки, дає наступні результати (рис. 2.26).

Рис. 2.26. Кумулятивний вплив індикаторів на рівень фінансової безпеки України

При збереженні позитивної динаміки інтегральний індекс фінансової безпеки завдяки кумулятивному впливу індикаторів ФБД збільшується у 2013 р. на 28,6 % та забезпечує знаходження інтегрального індексу фінансової безпеки в оптимальній зоні.

2.3. Аналіз взаємозв'язків між фінансовою безпекою держави та складовими фінансової безпеки

Першоосною забезпечення економічного та соціального зростання, розвитку виробництва, покращення добробуту населення держави є оздоровлення та зміцнення фінансової системи, яка, за словами нобелівського лауреата Дж. Стігліца [29, С. 5], є “мозком” економіки. Прагнення до вище обумовленої фінансової стратегії вимагає забезпечення розробки та реалізації комплексної програми оздоровлення фінансів таким чином, щоб були враховані інтереси держави, господарюючих суб'єктів та громадян задля досягнення філогенетичного і онтогенетичного змісту безпеки (безпеки нації і безпеки

конкретної людини). При цьому варто враховувати особливості функціонування структурних складових фінансової системи, які за своїм природнім змістом є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Фінансовий стан кожної із структур залежить від фінансового стану іншої і водночас впливає на них. Усі вони ґрунтуються на єдиній економічній і політичній основі суспільства, погоджених засадах фінансової політики, що реалізується через фінансову систему [93, С. 93].

Об'єктивні тенденції взаємодії складових фінансової сфери обумовлюють наявність їх скоординованого впливу на макроекономічні процеси в країні, що останнім часом характеризуються мінливим характером та непередбачуваними наслідками для національної економіки. Сьогодні очевидним є те, що нагального реформування та модернізації специфіки роботи потребують майже усі сфери народногосподарського комплексу України та інших секторів господарства, які під впливом екзогенних та ендогенних загроз опинилися на межі глибоких деформацій.

Тому для забезпечення ефективних трансформацій необхідно віднайти механізми, які б дозволили досягти фінансової стабілізації усіх секторів економіки й сприяли позитивній динаміці економічного зростання.

Природно, що для забезпечення ефективних трансформацій необхідна й зміна вектора бюджетно-податкових реформуваль [93, С. 90]. Основний зміст цих заходів полягає в інтегрованому поєднанні урядових видатків з інструментами податкової політики [66, С. 63], що безпосередньо сприятиме забезпеченню ФБД. Але чималий вплив на досягнення бажаного стану ФБД мають інші складові фінансової безпеки, такі як грошово-кредитна, валютна, інвестиційна, боргова, фінансова безпека банківської системи, фондового та страхового ринків.

Вкрай важливим сьогодні є дослідження діалектичного взаємовпливу дієвих інструментів держави, суб'єктів господарювання та громадян через призму безпеки. На думку авторського колективу праці [282], однією з основних умов сталого розвитку суспільства є гарантування безпеки держави, її регіонів

та господарюючих суб'єктів, а трансформація організаційно-правових форм власності зумовила міграцію поняття безпеки з площини, підпорядкованої раніше в основному державним інтересам, у площину реальної економіки, торкаючись більш низьких рівнів: регіону та його підприємницьких структур – підприємств, банків, корпорацій, що, на нашу думку, пояснюється необхідністю детального вивчення актуальних питань та проблем децентралізованого рівня, без ефективного функціонування якого не можливо досягти безпеки на рівні держави.

Найбільш узагальнюючим макроекономічним показником, що характеризує рівень економічного розвитку регіонів, є ВРП, сума якого має відповідати ВВП країни. Але на практиці, на відміну від ВВП, що визначається виробничим методом й характеризується балансуванням з величиною його кінцевого використання домогосподарствами, органами загальнодержавного управління, валовими інвестиціями, різницею між експортом та імпортом [222], вироблення ВРП не співпадає з використанням, й така невідповідність реалізується через процеси міжрегіональних бюджетних перерозподілів. Дана проблематика є актуальною й потребує негайного вирішення на рівні держави, оскільки асиметрії регіонального розвитку не обґрунтовані й, здавалося б, в Україні не повинно існувати об'єктивних передумов для занадто нерівномірного економічного та соціального розвитку її регіонів [222]. Хоча статистичні дані додатку Л свідчать про інше. Так ВРП у м. Києві впродовж останніх років є найбільшим та у 2010 р. становив 18,2 % від загального обсягу даного показника по Україні. Враховуючи динаміку середньомісячної заробітної плати по регіонах, у м. Києві вона також вища, ніж в середньому по Україні (за 2010 р. – у 1,53 рази, за 2011 р. – 1,52 рази). У даних Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [44–46] констатується факт значних відмінностей обсягів доходів у розрахунку на одну особу в розрізі регіонів у 2009 р.: найбільші показники спостерігаються у Києві (5026, 8 грн. на одного мешканця), Севастополі (1979,5 грн.), Дніпропетровській (1846,0 грн.) та Донецькій (1650,6 грн.) областях. Найменші показники – у Тернопільській

(761,1 грн.), Закарпатській (836,4 грн.) та Волинській (879,3 грн.) областях. З огляду на те, що в середньому по Україні обсяг доходів місцевих бюджетів склав 1378,8 грн. на одну особу, даний столичний показник перевищує середньоукраїнський у 3,6 рази. Щодо обсягу видатків місцевих бюджетів на одну людину, то найбільшим є показник у Києві – 4216,9 грн. (проте це менше за аналогічний показник 2008 р. на 826,0 грн.), а найменші – у Сумській, Луганській та Донецькій областях, відповідно 2465,6 грн., 2500,8 грн., 2507,2 грн. на одну особу. За 2010 р. ситуація залишилася майже незмінною й свідчить про найбільший обсяг доходів місцевих бюджетів у м. Києві.

До того ж, варто врахувати факт, що фінансовий потенціал регіону як основа його фінансової безпеки залежить від участі у зовнішньоекономічній діяльності [236]. Обсяги експорту-імпорту послуг у 2011р. характеризуються найбільшим позитивним сальдо в Одеській області (960710,7 тис. дол. США), Києві (819227,8 тис. дол. США) та Київській області (209438,6 тис. дол. США), найбільшим від'ємним сальдо – у Полтавській (-129463,2 тис. дол. США), та Дніпропетровській (-75591,0 тис. дол. США) областях (див. дод. Л).

Аналітичне дослідження регіонального розвитку підтверджує його асиметрію, що породжує проблему адекватного розподілу міжбюджетних трансфертів. Тому з позиції ФБД постає питання регіоналізації бюджетної системи з метою забезпечення “стабільності регіональних фінансів й оптимальності взаємин між державним та місцевими бюджетами як запоруки збалансованості бюджетної системи” [65, С. 57], розподілу повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування.

Оскільки без реального місцевого самоврядування не можна забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіонів [93, С. 140], то проблему забезпечення ФБД вбачаємо у надмірній централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті та відсутності умов, за яких органи місцевого самоврядування могли б самодостатньо формувати фінансові ресурси для вирішення проблем соціального та економічного характеру на своїй території, а альтернативою конкуренції територіальних утворень є координація їхньої

діяльності, зокрема при визначенні ставок місцевих податків [277]. Така проблема частково буде вирішена у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу [195], який конкретизував дохідні джерела наповнення місцевих бюджетів. Але достатність ресурсів для реалізації потреб місцевих бюджетів за рахунок встановлених податків та зборів – питання досить дискусійне.

Гарантування ФБД можливе за умови ефективного наповнення бюджету держави для належного фінансування її видаткової частини, що відбувається переважно шляхом сплати податків фізичними та юридичними особами за суспільні блага, які “нераціонально та неможливо придбавати в індивідуальному порядку” [119, С. 73]. Тому рівень забезпечення ФБД напряму залежить від дій чи бездіяльності суб’єктів господарювання та домогосподарств в області, дотримання ними правових норм щодо сплати податків, зборів, обов’язкових платежів.

Загорський В. [93, С. 111] у монографії зауважує, що велике значення для збільшення надходжень у державний бюджет має не тільки розширення виробництва, збільшення чисельності працюючих і зростання їх заробітної плати, а й підвищення ефективності роботи підприємств, їх прибутковості, яка на сьогодні є низькою, через що бюджет щороку втрачає мільярдні суми доходів. Статистичні дані додатку М свідчать про підвищення кількості збиткових підприємств впродовж останніх років (у 2004 р. – 34,8 % до загальної кількості підприємств, у 2008 р. – 37,2 %, у 2009 р. – 39,9 %, у 2010 р. – 41,0 %, у 2011 р. – 36,0 %). Особливо негативним є факт динаміки зменшення фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування на 126943,7 млн. грн. у 2008 році порівняно з 2007 роком та відображення негативного результату у розмірі 42414,7 млн. грн. у 2009 році, хоча у 2010 – 2011рр. даний показник є позитивним.

Існування значної кількості збиткових підприємств зумовлює не лише зменшення бюджетних ресурсів, але мінімізує їх самоінвестування. Хоча за сучасних умов, коли рівень тінізації української економіки є високим, деякі підприємства здійснюють інвестування за рахунок відмитих коштів, що

дозволяє їм швидкими темпами нарощувати виробничий потенціал, тоді як законний бізнес втрачає конкурентні позиції. Останній процес супроводжується зменшенням прибутковості легітимних підприємств і, як наслідок, зменшенням бази оподаткування. Корпоративне відмивання, тобто таке, за якого приховані від оподаткування кошти використовують для розвитку виробництва, погашення кредитів, виплат зарплати, за експертними оцінками, становить близько 7 % від загальних обсягів неплатежів підприємств [194, С. 34].

До того ж, через незареєстрованість великої кількості підприємств та незадекларованість доходів громадян, виплати заробітної плати в “конвертах” значні втрати несе не лише бюджет, але й ПФУ та інші фонди соціального страхування. Аналізуючи проблему забезпечення ПФУ в умовах сьогодення, яка і так загострюється внаслідок демографічної ситуації в країні (криза народжуваності, зубожіння населення, міграція населення), зрозумілим є факт її негативної дії на стан фінансової, а відтак і ФБД.

Загалом, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, рівень тінізації в Україні становить 28 – 44 %, а згідно з дослідженням відомого економіста Фрідріха Шнайдера, в Україні такий показник є найвищим у Європі – 55 % [261]. Через “тінь” держбюджет недоотримує понад 100 млрд. грн. [227]. Сказане вище підтверджується показником обсягу використання готівки у розрахунках. Серед східноєвропейських країн Україна посідає перше місце за обсягом готівки в обігу щодо ВВП (додаток М).

Тому детінізація економіки розглядається нами як підвищення рівня легітимності бізнесу, що сприятиме позитивній тенденції наповнення казни держави й покращенню стану ФБД, а модернізація державних фінансів в частині нормативно-правового забезпечення функціонування підприємств, в свою чергу, стимулюватиме суб’єктів господарювання до здійснення “відкритої” підприємницької діяльності.

Існування прямого зв’язку між домогосподарствами та дохідною частиною державного бюджету є беззаперечним, оскільки доходи в бюджет надходять за рахунок сплати податку з доходів фізичних осіб та відрахувань від заробітної

плати. Враховуючи те, що середньомісячна заробітна плата в Україні невисока, а у 2011 р. порівняно з попереднім роком зросла лише в 1,2 рази (2633 грн. в розрахунку на одного штатного працівника, у 2010 р. – 2239 грн.) (див. додаток Н), виникає ще одна проблема, що мінімізує рівень надходжень до бюджетів – масова міграція населення, що зумовлена пошуком кращих заробітків для забезпечення безбідного прожиття.

Статистичні дані про зовнішню міграцію вказують на те, що лише з 2005 р. приріст трудового потенціалу характеризувався позитивною тенденцією (додаток Н).

Проте слід очікувати, що показник трудових мігрантів за кордон є значно вищим у зв'язку з тимчасовим або взагалі неофіційним працевлаштуванням на роботу поза межами України. Відповідно значна кількість їх доходів не обліковується, та з них не сплачуються податки. Загальну кількість трудових мігрантів з України знов-таки можна оцінити лише непрямими методами, одним з яких є показник грошових переказів в Україну з-за кордону [274, С. 141]. Для прикладу, К. Швабій зазначає, що у 2007 р. в Україну надійшло поточних трансфертів на суму 4,6 млрд. дол., а переказано за кордон 516 млн. дол., що свідчить про чималий обсяг не задекларованих доходів та не сплачених податків.

Обґрунтовуючи взаємозв'язки домогосподарств та державних фінансів, доцільно констатувати той факт, що фінанси домашніх господарств, їх платоспроможний попит та заощадження мають виняткове значення і в системі відтворення ВВП. Згідно з даними національних рахунків на домашні господарства припадає понад 60 % валового наявного доходу країни, 28 % валового заощадження і 64 % чистого заощадження [41, С. 18]. За умов соціально-економічної стабільності в країні трансформація заощаджень домогосподарств в інвестиції сприяє зростанню економіки. Але враховуючи сучасні реалії, схилиємося до думки, що в умовах падіння офіційної економіки саме заощадження “зіграли роль подушки безпеки” [227] для домогосподарств.

Слід зазначити, що Україна, яка стала на шлях євроінтеграції, повинна вносити відповідні корективи у систему оподаткування, які б стимулювали населення до сплати податків й мінімізували бажання приховати доходи від оподаткування, впливали на рішення резидентів щодо місця їх працевлаштування. Тому влучним вважаємо твердження, що обумовлене у Стратегії реформування податкової системи України: трансформація податкових систем ряду європейських країн відбувається у напрямку перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва, передусім праці, на природні ресурси [219]. Натомість громадяни повинні зрозуміти, що їхні податки поліпшать суспільний добробут населення. Тому, на нашу думку, поєднання заходів щодо реформи системи оподаткування та усвідомлення обов'язковості здійснення податкових платежів у менталітеті платників призведе до покращення рівня ФБД загалом.

До того ж позитивній тенденції щодо трансформаційних перетворень та підвищенню рівня ФБД сприятиме поєднання реалізації виваженої грошово-кредитної політики з проведенням структурної перебудови народногосподарського комплексу країни [29, С. 106], функціонування якого синхронізується з фіскальною сферою.

Об'єктивні тенденції взаємодії бюджетної сфери і грошово-кредитного ринку обумовлюють можливі масштаби узгодження бюджетної та монетарної політики, перспективи їх скоординованого впливу на розвиток національної економіки [119, С. 89]. Так безпосередня взаємодія та координація діяльності зазначених вище сфер наглядно прослідковується в процесі складання проекту державного бюджету на кожний наступний рік, що базується на прогнозних макропоказниках, серед яких виділяють індекси споживчих та оптових цін, номінальний обмінний курс гривні. Бюджетна політика повинна підсилюватись контролюючими заходами з боку НБУ щодо внутрішніх і зовнішніх порушень грошового обігу.

На даний час НБУ є одним з учасників бюджетного процесу, а також уповноваженим органом, що може здійснювати пряме фінансування дефіциту

державного бюджету. Хоча такий засіб скорочення бюджетного дефіциту є небажаним й вкрай небезпечним, оскільки призводить до зростання інфляції, але використовувався в українській практиці неодноразово.

Саме за умов виникнення інфляції спостерігається специфічний зв'язок між інфляцією та фіскальною політикою, який проявляється в тому, що інфляція, спотворюючи економіку, провокує виникнення інтересів інфляційної зацікавленості. До проявів цього можна віднести можливість переорієнтації податкової політики на вирішення фіскальних проблем за рахунок використання інфляційного процесу. Це стає можливим, коли спокуса поповнення доходів бюджету за рахунок інфляційних джерел надходжень реалізується на практиці [29, С. 115]. Автор акцентує увагу на тому, що при формуванні податкової політики держави за умови дотримання інфляційної безпеки має використовуватися принцип інфляційної нейтральності, що передбачає забезпечення нейтралізації фіскальної зацікавленості і залежності формувань дохідної частини бюджетів усіх рівнів за рахунок інфляційних джерел надходжень.

Як правило, інфляційний податок виникає за стійкої інфляції, що з'являється внаслідок експансіоністської кредитно-грошової та фіскальної політики, й використовується урядом з метою фінансування дефіциту державного бюджету. Інфляційний податок – це особливий вид податку, на стягнення якого не потрібний ніякий закон чи податкова інспекція. Податок автоматично сплачується в міру того, як домашні господарства зі зростанням цін витрачають усе більше грошових ресурсів. Інфляційний податок – це збитки, яких зазнають ті, хто має грошові ресурси, особливо з фіксованими доходами [63]. Однозначно, інфляція деформує ринковий механізм, при цьому ціна втрачає свою здатність вважатися носієм об'єктивної інформації, а ринкові суб'єкти за таких умов не можуть приймати адекватних рішень. Це лише економічні втрати. Більш негативними вважаються соціальні наслідки. Різного роду соціальні виплати, в тому числі підвищення пенсій або ж індексація заробітної плати працівників бюджетних установ, цілком залежать від рівня

інфляції. Чим вона нижча, тим краще. Та варто врахувати факт: при підвищенні рівня інфляції ціни ростуть в умовах сьогодення, а доплати домогосподарства отримують лише пізніше через інфляцію [16, С. 18–19].

Тому бажаним є оптимальний, контрольований рівень інфляції, за якого можливо долати ринкові деформації й формувати належну дохідну частину бюджету задля виконання державою її функцій. А дотримання стабільності цін та фіскальної збалансованості вважаємо найефективнішими засобами розвитку економіки, що сприятиме досягненню ФБД.

Дотримання боргової безпеки як визначального чинника здорового макрофінансового стану держави є актуальним завданням країн світу в посткризовий період. За словами професора Університету Тілбург (Голландія) [80], внаслідок фінансово-економічної кризи нинішні роки стануть періодом державних боргів, а в деяких країнах – остаточного податково-бюджетного краху, якщо нічого не буде зроблено.

Дані додатку II свідчать про великі борги окремих країн, які перевищують критичний рівень співвідношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП. Найгірші показники боргу у 2011р. спостерігалися у таких країнах: Японія (208,2 % ВВП), Ліван (137,1 % ВВП), Італія (120,1% ВВП), Греція (165,4% ВВП), Бельгія (99,7 % ВВП), Франція (85,5 % ВВП), Канада (83,5% ВВП), Великобританія (79,5 % ВВП), Угорщина (76 % ВВП).

Звісно, існування критичного рівня боргу є загрозою ФБД, оскільки борг буде збільшуватися швидше за номінальне зростання ВВП, тому уряду країни-боржника доведеться виділяти значну частину своїх доходів на виплату відсотків, не говорячи вже про погашення основного тіла кредиту. А це, в свою чергу, спонукає до скорочення видатків, іноді вкрай потрібних для реалізації в межах країни. Для прикладу, в Україні постановою Кабміну № 652 від 28 липня 2010 року констатується факт скорочення фінансування зі стабілізаційного фонду державного бюджету на здешевлення кредитів та інвестиційні проекти в агропромисловому комплексі в 2010 р. на 1,65 млрд. гривень, або на 56,8 % [5].

Хоча державна підтримка бізнесу в умовах сьогодення є необхідною задля економічного піднесення країни.

Заслуговує на увагу інший аспект проблеми державного боргу – правильне інвестування зовнішніх позик. Тому при здійсненні зовнішніх запозичень варто спрямувати їх на вирішення нагальних потреб, таких як скорочення дефіциту бюджету, рефінансування позики, підтримка золотовалютних резервів, реабілітація фінансового сектора. Слушною є думка О. Барановського про те, що виходячи з того, що показники зовнішньої фінансової допомоги можуть закладатися у бюджетні параметри, її неотримання, несвоєчасне отримання чи отримання в менших розмірах означатиме загрозу бюджетній, інфляційній, валютній безпеці України, загальмує виконання цілого ряду програм, спричинить погіршення і без того не ідеального платіжного балансу. Це може поставити під сумнів успішність проектів випуску українських єврооблігацій, позначитися на процесі іноземного інвестування в нашу країну. Але слід зазначити, що запозичені ресурси, які інвестуються нерозумно, є навіть більшою небезпекою, ніж повна відсутність зовнішніх позик [29, С. 272].

Для забезпечення поточного податково-бюджетного стимулювання та реабілітації фінансового сектора нашої держави 28 липня 2010 р. Рада директорів МВФ затвердила кредитну програму *stand-by* для України обсягом 15 млрд. доларів терміном на 2,5 роки, яка матиме позитивне значення для економіки, оскільки сприятиме забезпеченню фіскальної консолідації, проведенню реформ у газовій сфері, завершенню оздоровлення банківської системи [79]. До того ж, отримання даного кредиту Україною покращить ставлення іноземних інвесторів до українського ринку. Окрім коштів МВФ, Україна у поточному році може залучити ще 3,9 млрд. дол. у вигляді інвестицій на реалізацію інфраструктурних проектів [73].

Про подолання фіскальних деліктів методами запозичень свідчить огляд фондового ринку. Окрім ОВДП, які станом на 1 січня 2010 р. зафіксовані у розмірі 85,7 млрд. грн. [44, С. 48], на фінансовому ринку з'явилися ПДВ-облігації, випуск яких здійснило Міністерство фінансів 2 серпня 2010 р. для

оформлення відшкодування податку на додану вартість. Випуск облігацій було здійснено згідно з Реєстром інвентаризації платників податку, наданим ДПАУ та затвердженим Міністром фінансів України. До затвердженого реєстру увійшло 705 платників податку, які мали незначний обсяг заборгованості [128]. Підтверджена сума простроченої заборгованості з ПДВ, яку планується погасити облігаціями, становить 16,4 млрд. грн. [256]. ПДВ-облігації допоможуть вирішити проблеми бюджету щодо зменшення заборгованості по невідшкодованих сумах ПДВ, та дозволять підвищити інтерес інвесторів до українського фондового ринку. Водночас, технологія продажу паперів на вторинному ринку нічим не відрізняється від процедури купівлі-продажу звичайних ОВДП, тому підприємству досить звернутися до будь-якого торговця цінними паперами (інвестиційного або комерційного банків, страхової або брокерської компаній, компанії з управління активами) задля отримання готівкових грошей.

Беззаперечним є факт, що зацікавленість ПДВ-облігаціями на ринку з боку банків та інвесторів залежатиме від розміру їх емісії. Й звісно, перший транш паперів є мізерним – замість 3,2 млрд. грн. він склав лише 48,5 млн. [128]. Та з іншої сторони, випуск усіх паперів в короткий проміжок часу може спричинити їх ажіотажну пропозицію, конкуренцію продавців та, очевидно, падіння корпоративного ринку облігацій.

При цьому варто зазначити, що поживавлення фондового ринку та співпраця України з МВФ дозволили підняти суверенні кредитні рейтинги країни, що є доволі позитивним сигналом для розміщення українських євробондів на 2 млрд. дол. [160]. Випуск євробондів сприятиме вирішенню існуючих фіскальних проблем, зокрема скороченню дефіциту. Учасники ринку впевнені в тому, що випуск паперів цікавить західних інвесторів, підтвердженням чого є попит на єврооблігації банку “Укрексім”. Аналітики вважають, що доходність суверенних євробондів буде на 1–2 відсоткових пункти нижча, ніж у облігацій “Укрексім” [6;С. 201].

Тому досягнення фінансової безпеки фондового ринку можливе за умови його капіталізації. Відповідно до праці О. Барановського [29], капіталізація свідчить про певний загальний рівень інститутів, зокрема захисту прав та інтересів акціонерів, власників і кредиторів; зумовлюється швидкістю розвитку, відкритістю, іміджем й, на нашу думку, вигодами. Наглядним є приклад того, що пожвавлення фондового ринку сприяє зростанню інвестиційної привабливості держави, її регіонів та підприємств, а це, звісно, гарантує позитивні тенденції бюджетних надходжень. До того ж, неможливо уявити собі розвинену фінансову систему поза функціонуванням ефективного ринку державних цінних паперів, який органічно поєднує грошовий і валютний ринки з державними фінансами [119, С. 150–151].

Отож, використання фінансових інструментів фондового ринку урядами країн здійснюється з метою розв'язання нагальних державних проблем, як правило, фіскального характеру, тому капіталізація фінансової безпеки фондового ринку має прямий вплив на досягнення ФБД.

Звісно, підтримка фіскальної сфери за рахунок кредитних коштів є суттєвою, й більш бажаною вона вважатиметься за умови використання внутрішніх позик, аніж зовнішніх, але використання інвестиційних коштів вважаємо стимулятором економіки країни й потенційним джерелом наповнення бюджетів, що мінімізує потребу в позикових коштах.

Гроші інвесторів не в останню чергу є гарантом безпеки і розвитку будь-якої держави. Їх постійному зростанню та підвищенню ефективності використання повинні сприяти грошово-кредитна, бюджетна, податкова, митна, інвестиційна політика України [29, С. 363]. Беззаперечно, врегулювання законодавчо-правового поля держави слугує критерієм оцінки зацікавленості інвесторів щодо вливання коштів у відповідну галузь, підприємство саме на території даної країни.

Окрім цього, динаміка позитивних тенденцій інвестиційної активності залежить від фіскального клімату в країні – допустимого рівня бюджетного дефіциту та боргового навантаження на бюджет. Слушною є думка авторського

колективу праці [41, С. 214] про те, що для іноземних інвесторів і кредиторів високий рівень боргового навантаження є свідченням поганого управління і неадекватної економічної політики країн-позичальників, а тому такі країни розглядаються як об'єкти, надзвичайно ризикові для інвестування. Тому формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні, що характеризувався б мінімальним ризиком, регульованістю правового захисту інвесторів, дозволить збільшити обсяги як прямих іноземних інвестицій, так і портфельних, які є своєрідним індикатором розвитку ринкової інфраструктури, а також певним критерієм наявності в економіці інноваційних процесів [29, С. 367]. Такий аспект дозволить зміцнити вітчизняний фондовий ринок, що, звісно, позитивно відобразиться на бюджеті держави.

В свою чергу, досягнення інвестиційної безпеки, яка можлива за умови сприятливого інвестиційного клімату, дозволить залучити кошти українського походження, які осіли у світових офшорних центрах, для піднесення економіки України.

Аналітичні аспекти інвестиційної активності України засвідчують факт скорочення вкладів іноземними інвесторами в економіку України протягом 2009 р., що становить 51,6 % обсягу надходжень попереднього року. З країн ЄС надійшло 4,0 млрд. дол. США (71,3 % загального обсягу), з країн СНД – майже 1,1 млрд. дол. США (18,9 %), з інших країн світу – 0,6 млрд. дол. США (9,8 %). Водночас капітал нерезидентів зменшився на 0,9 млрд. дол. США. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій в Україну на 1 січня 2010 р. склав близько 40 млрд. дол. США (додаток Р), що на 12,0 % більше за обсяги інвестицій на початок 2009 р. [40, С. 36; 36]. Найбільший вклад коштів в українську економіку здійснив Кіпр (на 01.01.2010 р. – 8593,2 млн. дол. США), що пояснюється досі діючою угодою між Кіпром та Українською РСР від 1982 р., яка регламентує уникнення подвійного оподаткування.

Збільшення привабливості України як країни-донора можливе за умови забезпечення фіскальної консолідації та оздоровлення банківської сфери, а також її виходу на ринок як країни-інвестора. Найбільше інвестицій Україною

спрямовано до Кіпру – 5778,5 млн. дол. США, або 92,9 % від загального обсягу інвестицій [89].

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що очевидним є зв'язок між ФБД та інвестиційною безпекою, який полягає в наступному: по-перше, лише приваблива в фіскальному аспекті держава спроможна залучити найкращих інвесторів у свої економічні процеси й втримати відтік вітчизняного капіталу (до офшорів чи інших іноземних держав), що дозволить підвищити виробничий й фіскальний потенціал національної економіки, а відтак рівень ФБД; по-друге, залучення прямих іноземних інвестицій сприяє полегшенню тягаря зовнішньої заборгованості і не лише не обтяжує державної скарбниці, а й навпаки, може принести їй суттєві доходи [29, С.364].

Банківський сектор як інструмент, що забезпечує інвестування економіки та кредитування її суб'єктів, в умовах сьогодення потребує цілеспрямованої роботи як органів державної влади, так і комерційних банків задля подолання значних деструктивних реалій банківських деформацій. Сучасна банківська система характеризується негативними фінансовими результатами діяльності банків (додаток С), що певною мірою пов'язане з відрахуваннями коштів в резерви під активні операції банків, процедурами ліквідації банків (станом на 01. 01. 2010 р. – 14 банків [44–47]), процесами рефінансування, відсутністю довіри до гривні як стабільної грошової одиниці. Статистика свідчить, що обсяг коштів на рекапіталізацію банківських установ за 2009 рік збільшив загальну суму фактичного дефіциту Державного бюджету (19,9 млрд. грн.) на 19,6 млрд. грн. [95], а це, в свою чергу, констатує факт небезпечного рівня фінансової безпеки банківської системи й її дестабілізуючого впливу на стан ФБД.

До того ж, негативний вплив незабезпеченості фінансової безпеки банківської системи позначився на фінансово-господарській діяльності суб'єктів господарювання та домогосподарств [19, С.14]. Звісно, кризові умови спричинили зменшення попиту на товари підприємств-виробників, тому від реалізації продукції вони не отримують потрібних коштів для відновлення

процесів виробництва, а залучення кредитних коштів стало неможливим через катастрофічний стан банківської системи. Така ситуація ускладнює роботу підприємств, змушуючи їх застосовувати бартерні операції, й виявляє явну загрозу забезпеченню стану ФБД через недоотримання надходжень до казни держави.

Домогосподарства, які “підтримували” банки через депозитні вклади, втратили довіру до банківського сектора, що підтверджується таким аргументом: за 8 місяців в 2009 році сукупний обсяг депозитів населення скоротився на 11,3 млрд. грн. [261]. Разом з тим, введення з 2013 р. податку в розмірі 5 % на доходи фізичних осіб з розміщення коштів на депозитних чи поточних банківських рахунках, що передбачено Податковим кодексом України, може призвести до мінімальних обсягів депозитних вкладень, що зменшить рівень адекватності капіталу банківських установ.

Негативним моментом функціонування банків, з точки зору ФБД, можна вважати здійснення ними розрахункових операцій готівкою. На думку М. Швайка [274], такі операції не відображаються на банківських рахунках і не оподатковуються. Багато країн домоглися вагомих результатів у боротьбі з корупцією шляхом запровадження безготівкових розрахунків. Бізнесові операції стали контрольованими. Вони проводяться через банки і оподатковуються.

З погляду забезпечення ФБД, заслуговує на увагу масштабне запровадження у світовій практиці підтримки банків з високою часткою проблемних активів. Поширення процесів рефінансування проблемних банків вимагає наукових досліджень з метою уникнення негативних фіскальних наслідків, які можуть бути прямими, тобто одразу проявляються після вливання коштів до банківського сектора, та непрямими, які виявляються через деякий період й характеризуються значним зростанням державного боргу. Слушною при цьому є думка С. Кульпінського [117], який звертає увагу на такий аспект даної проблеми: якщо до прямих витрат, пов’язаних з придбанням частки у проблемних банках, додати менші за очікувані податкові надходження, а також витрати на допомогу по безробіттю, це призведе до значного зростання

фіскальних дефіцитів. Для прикладу автор навів досвід Японії, яка запровадила низку заходів, спрямованих на підтримку фінансового сектора на початку 1990 – х років, та зіштовхнулася з проблемою державного боргу, який на 2008 р. сягнув близько 180 % ВВП, що призвело до затяжної рецесії, тоді як Швеція, утримуючи загальні фіскальні витрати на досить низькому рівні, відшкодувала понад 90 % своїх витрат. Щодо України, то НБУ виявив досить велику активність у підтримці ліквідності банків, й лише за останній квартал 2008 р. було проведено рефінансування банків обсягом 105,2 млрд. грн., з яких 29 млрд. грн. – довгострокове рефінансування [117]. У 2009 р. рефінансування здійснювалося відповідно до постанови Кабінету Міністрів України та НБУ № 44 від 29.01.2009 р. “Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи” [216].

Погоджуючись з думкою С. Кульпінського, розв’язання проблеми рефінансування банків вбачаємо у можливому запровадженні цінних паперів у вигляді процентних облігацій з державною гарантією, якими могли б скористатися кредитори проблемних банків. Запровадження такого заходу дозволило б здійснити санацію відповідних банківських установ без зайвого навантаження на бюджет держави.

Таким чином, взаємозв’язок фінансової безпеки банківської системи та ФБД є очевидним.

До того ж, вагоме значення має розробка та реалізація банківським регулятором дієвої валютної політики, від якої залежить вирішення багатьох проблем фінансової стабільності держави. Особливо гостро питання забезпечення валютної безпеки постало за умови падіння євро, що є серйозною дестабілізацією світового валютного ринку. Пов’язано це в основному з тим, що існує загроза банкрутства цілих країн [189], фінансовий стан яких є критичним через великі обсяги незбалансованості бюджетів та значні борги. При цьому знецінення валютних резервів, що відбувається внаслідок девальвації євро та наявності фіскальних дисбалансів, ставить під загрозу платоспроможність окремих держав світу.

Що стосується України, то зростання її макропоказників забезпечується внутрішніми та зовнішніми запозиченнями, тому борговий тиск на Державний бюджет з року в рік посилюватиметься, досягнувши максимального значення у 2013 р., на який припадають основні виплати за кредитами МВФ. Проте за незмінності поточного курсу бюджетно-податкової політики надлишкове нарощування державного боргу може спровокувати кризу державної заборгованості уже в 2011–2012 рр. А суверенний дефолт, окрім відсікання держави від світових кредитних ринків, матиме ще і такі негативні наслідки, як зменшення обсягів зовнішньої торгівлі, припинення зовнішнього фінансування корпоративного сектора, гальмування внутрішнього кредитного процесу, наростання панічних настроїв на валютному ринку [272]. Валютний ринок України від середини першого кварталу 2010 р. характеризується перевищенням пропозиції валюти над її попитом, що дозволяє поповнювати золотовалютні резерви країни та створює сприятливі умови для виходу країни на зовнішні публічні ринки капіталів.

Звісно, приплив валютних ресурсів сприятиме покращенню стану валютної безпеки, але за умови зваженої політики уряду щодо спрямування коштів у “вірне русло”. На нашу думку, фінансово-валютні ресурси варто спрямувати на кредитування суб’єктів господарювання та фізичних осіб, але за попереднього реформування законодавчої бази в системі валютного регулювання. Відновлення кредитування сприятиме оздоровленню діяльності господарюючих суб’єктів, що дозволить підвищити рівень надходжень до державної казни. В умовах сьогодення проблематику правильного спрямування валютних коштів потрібно вирішувати негайно, оскільки запровадження НБУ заходу щодо викупу надлишків валюти на міжбанківському ринку шляхом продажу власних сертифікатів та ОВДП на умовах РЕПО лише тимчасово ліквідує проблему стрімкого зростання грошової маси в обігу та збільшення інфляції.

Проблема доларизації та стабільності / зміцнення гривні є не менш важливою, оскільки має прямий вплив на валютну та фіскальну безпеку держави одночасно. Наразі, першочергово постає питання вибору – зниження

чи стабільність гривні варто запроваджувати задля відновлення та зростання економіки у посткризовий період. Зниження гривні за умов надлишку валютних ресурсів сприятиме не лише надходженню інвестицій на український ринок, але, в більшій мірі, припливу спекулятивних коштів від нерезидентів, для яких “буде вигідно скуповувати держоблігації, й вони зможуть отримати як дохід від цінних паперів, так і премію за ревальвацію курсу. Але як тільки нерезиденти отримають бажане, одразу почнуть вилучати валюту з країни, і благополуччя України виявиться на гачку” [188]. Окрім цього, зниження курсу передбачає здешевлення імпорту, і відповідно, зниження цін, що провокуватиме виникнення дефляції. При цьому може з’явитися інша проблема – недоотримання бюджетом планових надходжень з податку на прибуток. Тому з погляду забезпечення ФБД й задля досягнення мети – фіскальної консолідації – варто використовувати усі можливі джерела наповнення бюджету, а зміцнити гривню в нинішній ситуації – це влізати в кишеню експортерам, які є найбільшими платниками податків, формують фонди оплати праці. Також цьому не сприяє кон’юнктура ринків. Отже, крок на зміцнення гривні був би абсолютно недоцільним і недалекоглядним [188]. З огляду на сказане вище, утримання валютного курсу на стабільному рівні, зміни системи валютного регулювання, формування контрольованого валютного ринку за умови позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу (у першому півріччі 2010р. – 400,5 млн. дол.) сприятимуть покращенню макропоказників України, що матиме позитивне відображення на досягненні ФБД.

Ще однією проблемою, що має деструктивний вплив на соціально-економічне становище країни та суспільства, є низький рівень фінансової безпеки страхового ринку. В Україні страховий ринок, на відміну від інших країн, характеризується “наявним нереалізованим потенціалом розвитку” [245]. Й особливо функціонування страхової галузі зазнало негативних деформацій у кризовий період, оскільки знизився рівень платоспроможного попиту юридичних та фізичних осіб на страхові послуги, банківські установи взагалі припинили кредитування, а активність страхування компаній державного

сектора мінімізувалася за рахунок невчасного прийняття Державного бюджету. Варто зазначити, що у Державному бюджеті на 2010 р. практично немає статей, які передбачають витрати державних підприємств на страхування [8].

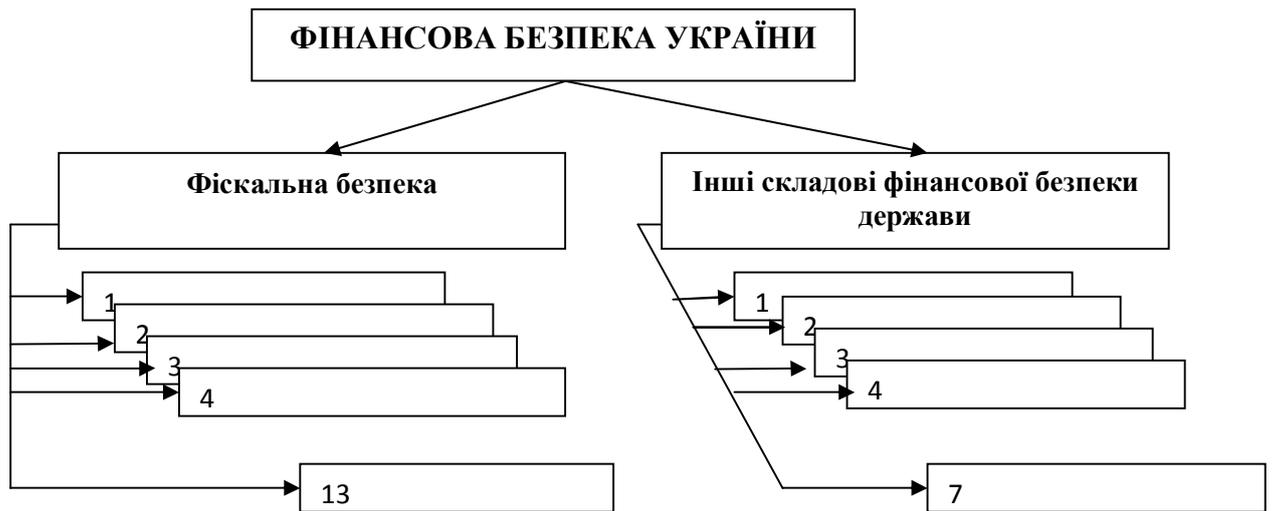
Звісно, підтримка страхової справи в Україні з боку держави є мінімальною, але за сучасних умов саме розвиток та реформування даного сектора національної економіки можуть слугувати важливим стимулятором стійкості стану окремих осіб, національної економіки та держави. З огляду на те, що страхування суттєво впливає на соціально-економічну стабільність суспільства й уможливорює підвищення соціального захисту населення та домогосподарства [29, С. 557], є надійним джерелом довгострокових інвестицій й за рахунок правильного оподаткування страхової діяльності може стати надійним джерелом наповнення бюджету та ефективним інструментом проведення пенсійної реформи, здійснення модернізації даної галузі вважаємо обов'язковим для досягнення бажаного рівня ФБД.

Оскільки існування проблеми обмежених фінансових ресурсів Пенсійного фонду України є проблемою загальнодержавного рівня, що негативно позначається на дохідній частині бюджету та, звісно, на видатковій, через спрямування трансфертних коштів на пенсійне забезпечення замість виконання загальноприйнятих видатків, то запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи вважаємо доцільним реформаторським заходом. За аналітичними даними компанії "*Towers Watson*" [148], яка здійснює моніторинг найбільших ринків накопичувальних пенсійних фондів світу, пенсійні активи приватних фондів станом на 01.01.2010 р. склали 23,3 трильйона доларів (Додаток Т), й у кризовий період, коли макропоказники країн світу показували чітку тенденцію зниження, рівень пенсійних активів протягом 2009 р. зріс майже на 3 трильйона доларів. Беззаперечно, сучасна пенсійна система є джерелом довгострокових фінансових ресурсів країни, стимулятором її економіко-технологічного розвитку. Пенсійна система України таким вимогам не відповідає. На відміну від інших країн, у яких відсоток пенсійних активів

відносно ВВП складає 120 (у Нідерландах), 113 (в Швейцарії), 93 (в США), в Україні аналогічний показник становить лише 0,8 % ВВП (Додаток Т).

Окрім цього, розвиток страхового ринку в Україні сприятиме зменшенню навантаження на державний бюджет у частині відшкодування непередбачуваних збитків природно-техногенного характеру, вирішенню окремих проблем соціального забезпечення завдяки перенесенню державних соціальних виплат з коштів бюджету на страхові виплати [29, С. 557], а цивілізоване оподаткування страхової діяльності вважатиметься надійним дохідним джерелом бюджету. Окремий позитивний фіскальний вплив на забезпечення страхової діяльності вбачаємо у запровадженні податкової пільги при страхуванні життя. Так на полісах страхування життя можна заощадити, отримавши за сплату податку з доходів фізичних осіб компенсацію – так званий податковий кредит. Оскільки внески з лайфових полісів здійснюються вже після сплати громадянами податку, держава зобов'язалася повернути страхувальникам переоплату (15 % від суми, витраченої за рік на оплату страховки) [66]. Окрім цього, у Податковому кодексі, де головний акцент зроблено на мотиваційно-регулюючу складову оподаткування, вказано, що у витрати при розрахунку бази оподаткування оптимально включати страхові резерви. Тому страхові компанії та інші фінансові установи, залишивши у себе великі суми резервів, ефективно використовуватимуть їх для підвищення фінансової стійкості, рівня капіталізації [226]. Отже, реалізація реформ у страховій сфері дозволить підвищити рівень фінансової безпеки страхового ринку, що позитивно відобразиться на ФБД.

Описані вище твердження щодо взаємозв'язків між складовими фінансової безпеки обґрунтуємо аналітично. Для цього побудуємо структурно-функціональну схему фінансової безпеки України із зазначенням кількості індикаторів, які використовуємо для здійснення розрахунків у дослідженні (див. рис. 2.27).

Рис. 2.27. Структурно-функціональна схема фінансової безпеки України

У таблиці 2.11 зазначимо індикатори інших складових фінансової безпеки (окрім індикаторів ФБД) для проведення розрахунків інтегрального індексу фінансової безпеки держави і дослідження існуючої взаємозалежності між її складниками.

Таблиця 2.11

Індикатори складових фінансової безпеки України *

Найменування показників	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Порогові значення
1. Рівень безробіття (за методологією МОП), %	8,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,4	D (10;7;5;3) (3 ²)
2. Рівень доларизації (відношення обсягів депозитів у іноземній валюті до загальних обсягів депозитів).	36,4	34,3	38,1	32,3	43,9	49,5	42,6	42,3	46,2	46,3	D (25;15; 10;7) (7)
3. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	2,61 4	9,311	4,464	5,818	3,467	3,671	3,431	2,848	2,888	2,029	S (2.5;5;7;10) (10)
4. Вартість банківських кредитів, % за рік.	15,2	14,6	14,1	13,5	16	18,3	14,6	14,3	15,5	15,5	D (10;5;3;2) (2)
5. Індекс ПФТС	260, 1	352,9	498,8	1174	301,9	572,9	975,1	534,4	328,7	306,0	S (300; 500;700; 900) (1200)

Продовження табл. 2.11											
6. Рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту)	3,92 6	6,435	6,078	6,452	4,516	7,115	6,849	4,454	2,897	1,901	S (4;6;10;12) (12)
7. Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %.	5,63 7	2,905	2,518	2,525	2,649	2,349	2,249	2,454	2,465	2,435	S (2.5;5;8;12) (12)

*Побудовано автором за даними Держстату України, Мінфіну України.

**У дужках жирним шрифтом – нормувальні коефіцієнти.

Згідно етапів науково-методичного підходу розрахуємо динамічні ряди індикаторів інших досліджуваних складових фінансової безпеки держави та їхніх порогових значень після нормування (табл. 2.12, 2.13):

Таблиця 2.12

Індикатори складових фінансової безпеки України після нормування*

Найменування показників	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1. Рівень безробіття (за методологією МОП), %	0,348	0,192	0,261	0,132	0,217	0,327	0,469	0,348	0,192	0,261
2. Рівень доларизації (відношення обсягів депозитів у іноземній валюті до загальних обсягів депозитів).	0,416	0,204	0,931	0,137	0,294	0,536	0,242	0,417	0,204	0,931
3. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	0,441	0,184	0,446	0,142	0,416	0,506	0,209	0,441	0,184	0,446
4. Вартість банківських кредитів, % за рік.	0,468	0,217	0,582	0,148	0,978	0,538	0,210	0,468	0,217	0,582
5. Індекс ПФТС	0,469	0,159	0,347	0,125	0,252	0,376	0,221	0,468	0,159	0,347
6. Рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту)	0,341	0,141	0,367	0,109	0,477	0,593	0,196	0,341	0,141	0,367
7. Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %.	0,370	0,164	0,343	0,137	0,813	0,571	0,187	0,370	0,164	0,343

* Розрахунки автора

Проведено нормування порогових значень досліджуваних індикаторів (див. табл. 2.13).

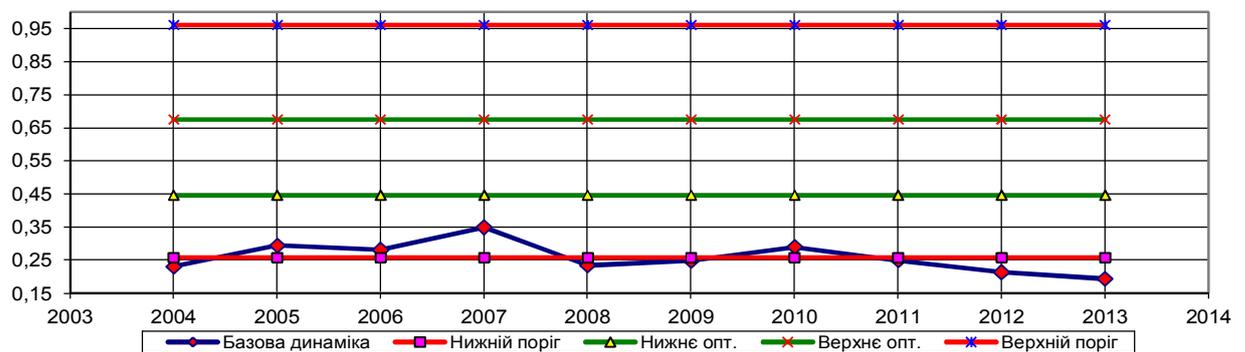
Таблиця 2.13.

Порогові значення після нормування*

Пороги / № індикатора	1	2	3	4	5	6	7
Нижній поріг	0,3	0,28	0,25	0,2	0,25	0,333333	0,208333
Нижнє оптим.	0,428571	0,466667	0,5	0,4	0,416667	0,5	0,416667
Верхнє оптим.	0,6	0,7	0,7	0,666667	0,583333	0,833333	0,666667
Верхній поріг	1	1	1	1	0,75	1	1

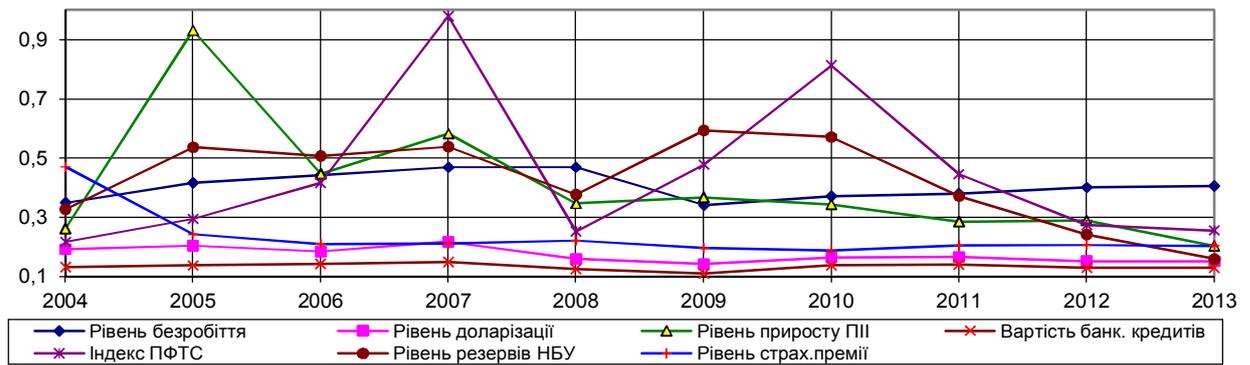
* Розрахунки автора

Застосовуючи зазначений підхід інтегрального оцінювання рівня складових ЕКБ та їх порогових значень, отримуємо динаміку інтегральних індексів та їхніх порогових значень складових фінансової безпеки України в цілому (згортка першого рівня) (рис. 2.28) аналогічно визначенню інтегрально індексу для фіскальної безпеки України.

Рис.2.28. Динаміка інтегрального індексу окремих складових фінансової безпеки держави

За результатами розрахунків інтегральний індекс окремих складових фінансової безпеки держави знаходиться практично на рівні нижнього порогового значення з від'ємною динамікою в останні роки, тобто у небезпечній зоні, що пояснюється динамікою окремих індикаторів (рис. 2.29).

Рис. 2.29. Динаміка нормованих індикаторів складових фінансової безпеки держави

Зазвичай, нормовані значення індикаторів, які перебувають у зоні нижче 0,5, потребують уваги щодо їх регулювання. Практично всі індикатори, за виключенням індикатора “рівень безробіття” знаходяться далеко від своїх оптимальних значень.

Вплив окремих індикаторів складових фінансової безпеки держави наведено у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

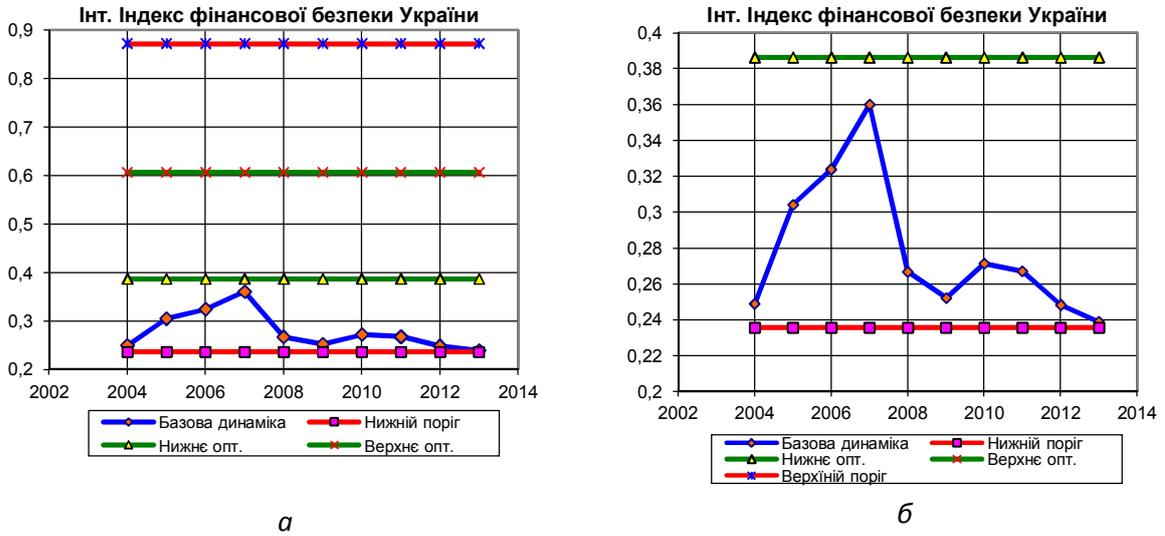
Вагові коефіцієнти впливу на рівень окремих складових фінансової безпеки держави*

Індикатори фіскальної безпеки України	Вагові коефіцієнти	Індикатори фіскальної безпеки України	Вагові коефіцієнти
1. Рівень безробіття (за методологією МОП), %	0,139362	5. Індекс ПФТС	0,155106
2. Рівень доларизації (відношення обсягів депозитів у іноземній валюті до загальних обсягів депозитів).	0,192814	6. Рівень валових міжнародних резервів НБУ (у місяцях імпорту)	0,125205
3. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	0,10476	7. Показник проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %.	0,065273
4. Вартість банківських кредитів, % за рік.	0,217481		

* Розрахунки автора

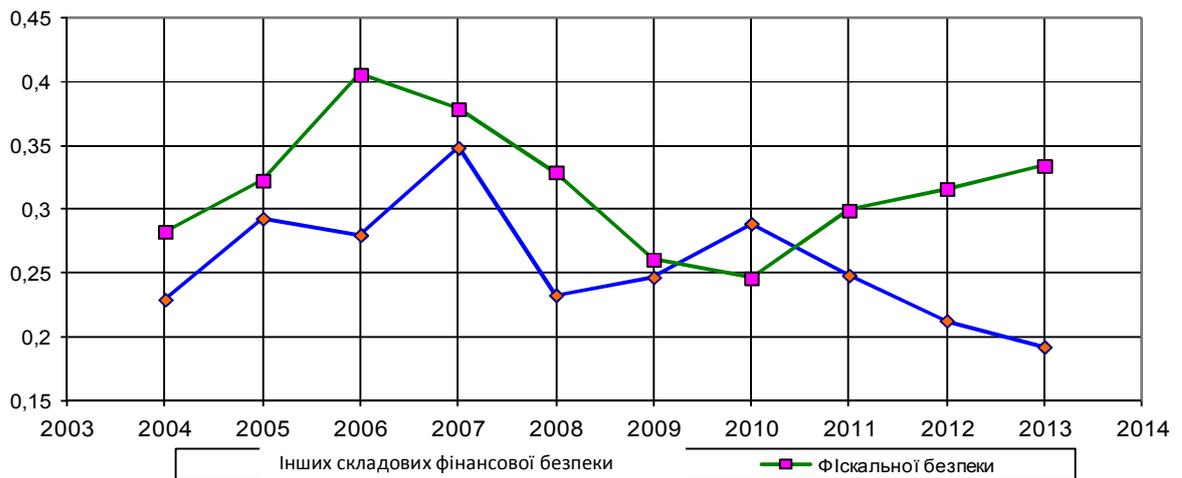
Отже, найбільший вплив на рівень досліджуваних складових фінансової безпеки держави мають індикатори “вартість банківських кредитів”, “рівень доларизації”, “індекс ПФТС” та “рівень безробіття”. На другому етапі визначаються інтегральні індекси та їхні порогові значення для фінансової безпеки в цілому як результат взаємодії фіскальної та інших складових фінансової безпеки держави (згортка другого рівня) (рис. 2.30).

$$I_{\text{финб},t} = I_{\text{фбд}t}^{a_1} I_{\text{вксб},t}^{a_2}, \quad \sum a_i = 1, \quad a_i \geq 0. \tag{2.8}$$

Рис. 2.30. Динаміка інтегрального індексу фінансової безпеки України

Визначення вагових коефіцієнтів формалізованим математичним методом “Головних компонент” обумовлює наступне розподілення вагових коефіцієнтів між фінансовою та іншими складовими фінансової безпеки: фінансова безпека – 0,391536; інші досліджувані складові фінансової безпеки - 0,608464 (рис. 2.31).

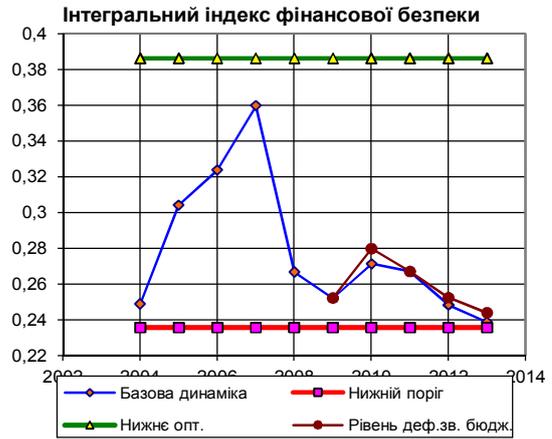
Рис.2.31. Динаміка інтегральних індексів фінансової та досліджуваних складових фінансової безпеки держави

Від’ємна динаміка рівня фінансової безпеки України за остання 6 років свідчить про вкрай недбалу політику фінансової безпеки. Насправді, ситуація в

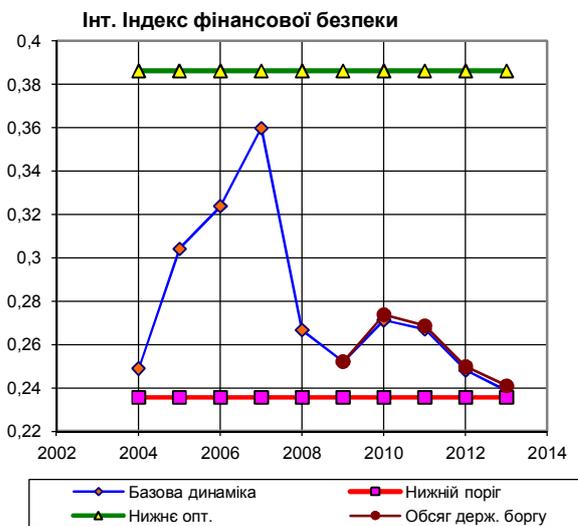
фінансовій безпеці є набагато гіршою, ніж показують розрахунки за офіційними індикаторами. Серед індикаторів фінансової безпеки не враховані обсяги прихованого відтоку капіталу з України, корупційний податок з усіх видів економічної діяльності та фінансові зловживання з тендерних закупівель, які не публікуються офіційною статистикою. Як слідує з розрахунків, переважний вплив на фінансову безпеку має усі її складові, тому динаміка інтегрального індексу фінансової безпеки як результат взаємовпливу її складових має негативну тенденцію (див. рис. 2.28). Оскільки ФБД за пропонованою структурою є частиною фінансової безпеки, доцільно визначити вплив фіскальної безпеки на фінансову безпеку України за індикаторами ФБД (рис. 2.32).

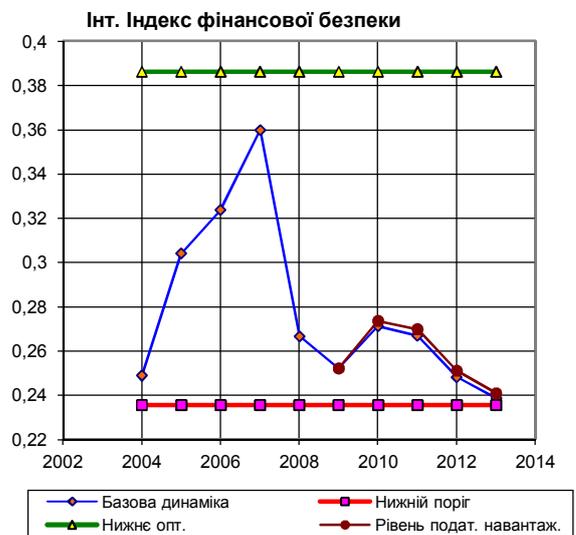
а

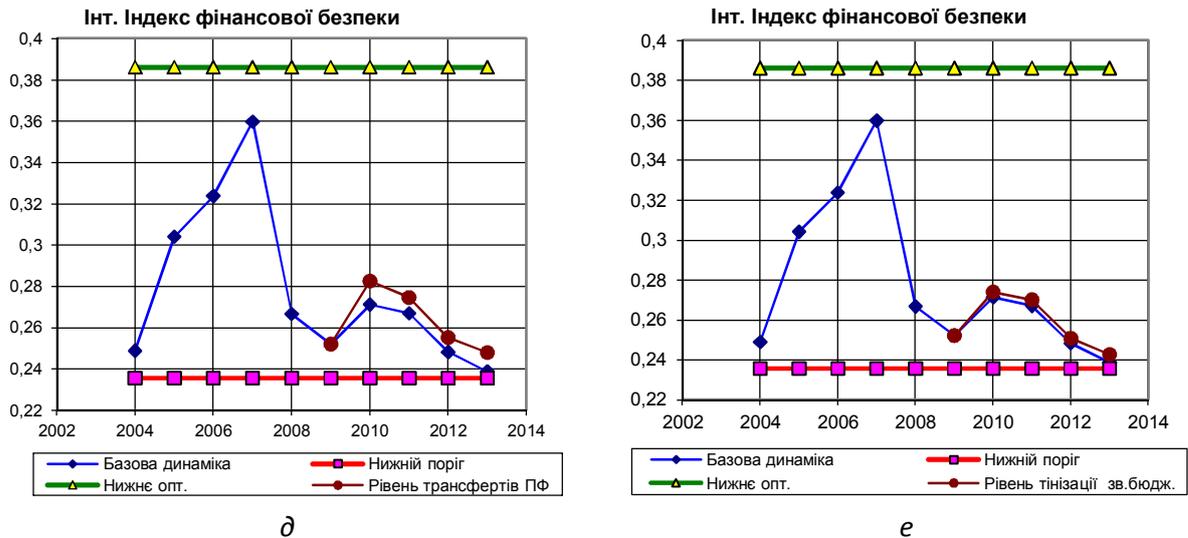
б

в

г

Рис. 2.32. Вплив індикаторів на рівень фінансової безпеки України

Використовуючи формулу (2.7), обчислимо коефіцієнти еластичності фінансової безпеки до зміни індикаторів фінансової безпеки (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Коефіцієнти еластичності фінансової безпеки до зміни індикаторів ФБД*

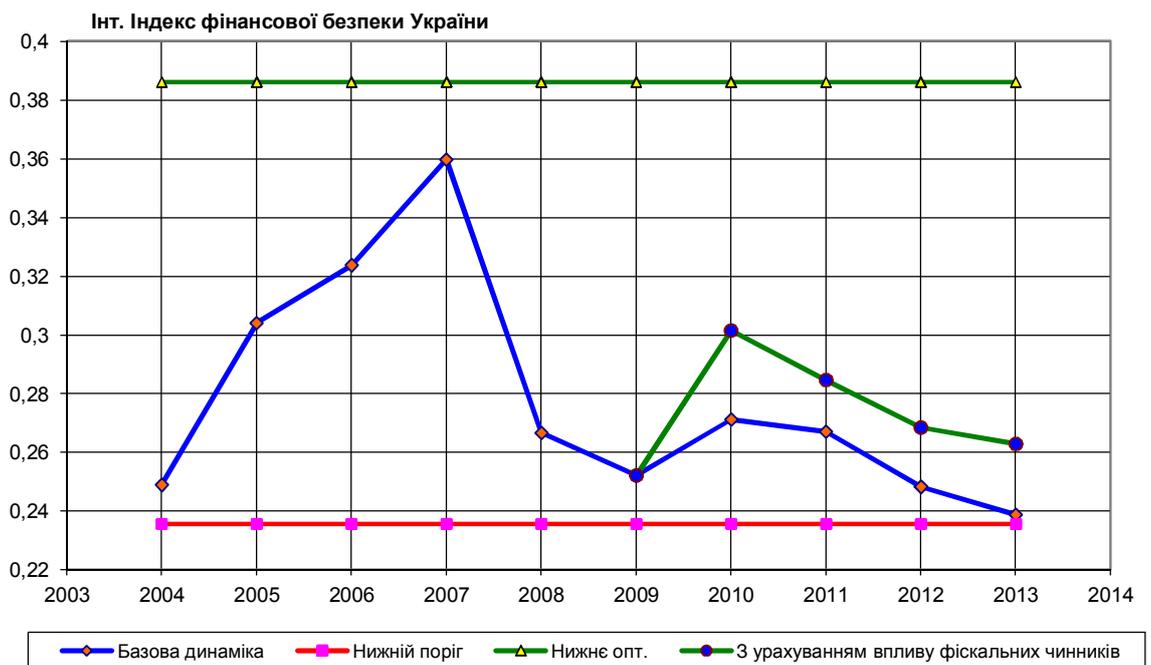
Найменування показників	Коефіцієнт еластичності
1. Рівень монетизації економіки, %	0,032226
3. Рівень дефіциту Зведеного бюджету до ВВП, %	-0,0403
5. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, %	-0,03285
7. Рівень податкового навантаження на економіку, %	-0,04041
11. Рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету %	-0,06165
13. Рівень тінізації доходів Зведеного бюджету, % до ВВП	-0,02647

* Розрахунки автора.

Як засвідчують розрахунки, найбільший вплив на рівень фінансової безпеки України має індикатор “рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету”: Зменшення рівня трансфертів як індикатора фінансової безпеки на 1 % збільшує рівень фінансової безпеки на 0,0404 %.

З урахуванням кумулятивного впливу всіх індикаторів маємо наступні зміни інтегрального індексу фінансової безпеки України (рис. 2.33). З урахуванням цього впливу рівень фінансової безпеки збільшується відносно базового рівня на 10,1 %. При цьому, незважаючи на позитивну динаміку рівня фіскальної безпеки, зберігається негативна динаміка рівня фінансової безпеки держави, що свідчить про недостатність регулювання тільки рівня фіскальної безпеки для досягнення бажаного рівня фінансової безпеки України.

Необхідним є комплексний підхід для регулювання рівня фінансової безпеки. Отже, серед індикаторів інших складових фінансової безпеки держави (крім індикаторів ФБД) найбільш впливовими є вартість банківських кредитів, рівень доларизації економіки, індекс ПФТС та рівень безробіття.

Рис. 2.33. Кумулятивний вплив індикаторів ФБД на рівень фінансової безпеки України

Саме від покращання цих індикаторів одночасно з індикаторами ФБД залежить безпечний рівень фінансової безпеки держави, що позитивно

впливатиме на загальні макропоказники економічно-соціального розвитку держави.

Таким чином, держава як гарант забезпечення безпеки на своїй території зобов'язана підтримувати проблемні сектори народногосподарського комплексу, оздоровлення яких сприятиме позитивним тенденціям рівня ФБД.

Висновки до розділу 2

Здійснення аналізу показників фіскальної сфери та проведення загальної оцінки рівня ФБД у 2004 – 2013 рр. дали можливість сформулювати наступні висновки.

По-перше, у процесі комплексного дослідження тенденцій основних макроекономічних показників та показників фіскальної сфери вдалося сформулювати бачення про загальний стан економічних процесів та фінансової ситуації в країні. За абсолютними даними розглянутих показників розраховано та відображено ряд індикаторів ФБД, які, на наш погляд, всесторонньо охоплюють та характеризують фіскальний сектор. У ході співставлення фактичних даних індикаторів з їх пороговими значеннями наочно видно витoki виникнення та існування загроз ФБД.

По-друге, визначено динаміку інтегрального індексу фіскальної безпеки України. Негативна динаміка інтегрального індексу фіскальної безпеки України спостерігається з 2006 по 2010 роки, що обумовлено негативними тенденціями зміни окремих індикаторів. Встановлено, що знаходження рівня фіскальної безпеки України з 2008 по 2013 роки в несприятливій зоні (між нижнім і нижнім оптимальним порогами) спричинено перебуванням окремих її індикаторів в аналогічній зоні.

По-третє, дослідження вагових коефіцієнтів індикаторів фіскальної безпеки України дозволило визначити міру впливу окремих індикаторів на інтегральний індекс фіскальної безпеки України, що є необхідною інформацією для

розроблення пріоритетних заходів зміцнення ФБД. Задля обґрунтування розрахунків чутливості інтегрального індексу ФБД до зміни значень її індикативних показників використано коефіцієнт дугової еластичності. Отримані результати свідчать про вагомий вплив на інтегральний індекс фіскальної безпеки України таких показників: “рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету”, “рівень податкового навантаження на економіку” та “рівень дефіциту Зведеного бюджету до ВВП”. З урахуванням кумулятивного впливу індикаторів ФБД на її загальний рівень забезпечується збільшення інтегрального індексу фіскальної безпеки України на 28,6 % у 2013 році та його знаходження в оптимальній зоні.

По-четверте, визначено динаміку інтегрального індексу інших складових фінансової безпеки держави (окрім ФБД) у порівнянні з інтегральними пороговими значеннями, розраховано вагові коефіцієнти впливу на інтегральний індекс: найбільший вплив на рівень фінансової безпеки держави у поточному періоді мають індикатори “вартість банківських кредитів”, “рівень доларизації”, “індекс ПФТС” та “рівень безробіття”. Визначено інтегральні індекси та їхні порогові значення для фінансової безпеки в цілому як результат взаємодії фіскальної та інших складових фінансової безпеки (згортка другого рівня) та з’ясовано, що переважний вплив на фінансову безпеку усі види безпеки, а динаміка інтегрального індексу фінансової безпеки як результат взаємовпливу її складових має негативну тенденцію.

По-п’яте, досліджено взаємозв’язки та взаємний вплив між ФБД та іншими складовими фінансової безпеки. Аналітично доведено, що на стан ФБД мають вплив не лише ті процеси, які реалізуються власне в даній сфері, але й інші різноманітні чинники, які формуються в інших фінансових секторах. Проведений аналіз взаємозв’язків між ФБД та складовими фінансової безпеки підтвердив взаємозалежність усіх елементів фінансової безпеки, у тому числі й фіскальної, та їх безпосередній вплив на загальний рівень її забезпечення. Зокрема, розраховано коефіцієнти еластичності фінансової безпеки до зміни індикаторів ФБД й доведено, що найбільший вплив на рівень фінансової

безпеки України має індикатор “рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету”: зменшення зазначеного індикатора ФБД на 1 % збільшує рівень фінансової безпеки на 0,0404 %. З урахуванням кумулятивного впливу всіх індикаторів фіскальної безпеки України на інтегральний індекс фінансової безпеки України спостерігається збільшення її рівня відносно базового на 10,1 %.

Основні результати дослідження аналітичних аспектів ФБД відображені у працях [15; 16; 18-20; 22; 23; 141; 293].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Моделювання та аналіз взаємовпливу макроекономічних та фіскальних показників

Ефективність фіскальної політики безпосередньо залежить від економічного зростання, обсягів ВВП, податкового навантаження та, як наслідок, від обсягів доходів та видатків зведеного бюджету. Відомі також публікації, присвячені аналізу фіскальної політики на макrorівні [125; 225], але, на жаль, в жодній з них не розкрито кількісний взаємозв'язок між фіскальними та макроекономічними показниками. Виклад матеріалу обмежується чисто якісними міркуваннями, що неможливо використовувати в практичній діяльності та зводить нанівець практичну цінність даних праць. Одна справа – проводити якісні міркування щодо темпів росту, прогнозувати величину номінального ВВП, величину інфляції, доходів та видатків бюджету. Зовсім інша справа – дати кількісну оцінку реальних економічних процесів, що є основою управлінських рішень.

Тому дуже важливим є визначення кількісного взаємозв'язку фіскальних та макроекономічних показників, їх впливу на економічне зростання і інфляцію на конкретній стадії економічного розвитку України, переліку та відповідних оптимальних та порогових значень індикаторів ФБД.

Узагальнення аналізу відомих публікацій про вплив фіскальної політики (податкового навантаження, доходів та видатків зведеного бюджету, дефіциту бюджету та ін.) на інфляцію й економічне зростання дозволяє відзначити, що в жодній публікації немає відповіді на дуже злюблене питання: яким уявляється кількісний взаємозв'язок фіскальних та макроекономічних показників, спрямованість фіскальної політики на економічне зростання, а також на

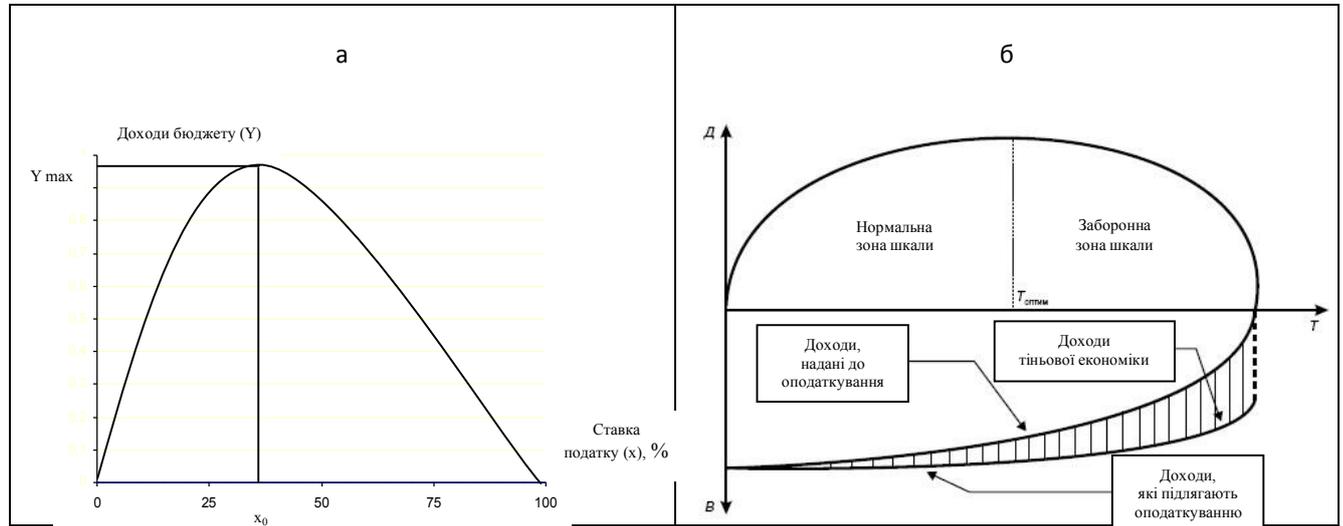
інфляцію; який розмір бюджетного дефіциту слід вважати припустимим у конкретних умовах. Рішення такої складної задачі неможливе на якісному рівні. Для цього потрібні відповідні математичні моделі.

Оскільки за основу формування Зведеного бюджету України береться розрахунок річного обсягу ВВП, то від нього залежатиме розмір бюджетного фонду. Тому завданням учасників бюджетного процесу є визначення необхідного рівня зростання ВВП та, відповідно, доходної частини бюджету, оскільки при заниженому значенні даного показника відбудеться недофінансування галузей економіки та виникне відсутність достатньої кількості готівки для здійснення розрахунків, а при завищеному рівні відбудеться збільшення грошово-кредитної емісії, що призведе до тенденцій зростання інфляційних процесів та рівня видатків (за умови збільшення споживання, а не інвестицій), які у майбутньому не зможуть бути забезпеченими. Відтак, основною проблемою, яку необхідно вирішувати й яка може чинити безпосередній вплив на ФБД в процесі формування та виконання бюджету, є чітке визначення умов економічного зростання через забезпечення ефективної фіскальної політики, від яких залежить обсяг ВВП та інших важливих макропоказників економічного та соціального розвитку України з урахуванням сучасних реалій економіки.

Наповнення бюджету значною мірою залежить від податкових ставок, що може бути пояснено теоретичною конструкцією – “Кривою Лаффера” – графічне відображення залежності між податковими надходженнями і динамікою податкових ставок [14] (рис. 3.1.). Сенс кривої Лаффера у тому, що спроба отримати через зростання податків більше коштів натикається на зворотний ефект: бізнес не витримує такого тиску і або згортається, або переходить “у тінь”. Вилучення у платника податків близько 40 – 50% доходів є межею, після якого пропадає стимул до підприємницької ініціативи або розширенню виробництва.

Більшість економістів вважають, що якщо економіка країни знаходиться в точці спадаючого графіка кривої Лаффера, то неможливо повернутися в

попередню точку графіка банальним зниженням ставок податків на колишній рівень: видавлений “в тінь” бізнес або згорнуте виробництво повторно запустити далеко не у всіх вийде. Підвищення податкової ставки завжди призводить до зростання надходжень до бюджету лише в короткостроковому, але не в довгостроковому періоді.

Рис. 3.1. Класичний (а) та модифікований (б) (з урахуванням тіньової економіки) вид кривої Лаффера [14]

У той час як її зниження веде до більш значного зменшення податкових доходів саме в короткостроковому періоді, і меншому в довгостроковому. При цьому оптимальна ставка для довгострокового періоду менша, ніж у короткостроковому періоді. Внаслідок цього в уряді виникає певна управлінська дилема: зниження ставки призведе до того, що в короткостроковому періоді податкові надходження зменшаться, а в довгостроковому (але вже при іншому уряді) зростуть, що, звичайно, є політично недоцільним.

Відомі праці, які розглядають особливості графічної візуалізації кривої Лаффера [14; 33; 34; 191]. Поява саме такого виду графічної інтерпретації вищезгаданої залежності викликало досить серйозну, на перших порах, дискусію в науковому середовищі. В результаті неї до зовнішньому вигляду кривої Лаффера були сформульовані наступні зауваження: слабка

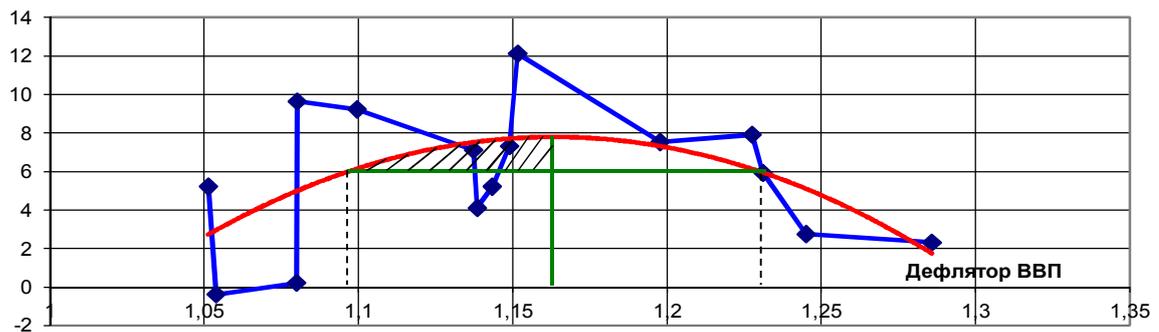
обґрунтованість візуалізації функціональної залежності на кінцях інтервалу; можливість значної асиметрії кривої в обидві сторони; наявність багатогорбистості внаслідок взаємного впливу виникаючих ефектів; відсутність точки перегину при певних припущеннях і типах податкових вилучень.

Проведений в зазначених працях аналіз різних варіантів графічної інтерпретації кривої Лаффера дозволяє зробити висновок про те, що в даний час в науковій літературі її вихідний, класичний вид зазнає значної корекції, що допускає наявність декількох точок перегину або відсутності їх, можливість значної асиметрії кривої в обидві сторони, розмаїтість граничних умов. Внаслідок цього при використанні як інструменту аналізу кривої Лаффера потрібне попереднє уточнення можливості її застосування до кожного конкретного випадку.

Існують й інші проблеми при використанні кривої Лаффера [198]. Слід зауважити, що податкові ставки є лише одним з численних факторів, що впливають на податкове навантаження, тому робити висновки за її оптимальності або недостатності на підставі одного фактора щонайменше некоректно. І чим більше укрупнений показник податкового навантаження ми будемо використовувати при побудові кривої Лаффера, тим більше виникає додаткових факторів, що впливають на її рівень, і тим більше буде похибок у висновках про її зниження чи підвищення.

Також при аналізі податкового навантаження в цілому по всій економіці за часткою податків у ВВП треба обов'язково враховувати ще й структуру надходження податків з юридичних і фізичних осіб. Так, наприклад, існуючий в Україні рівень усіх податків (доходів зведеного бюджету) до ВВП є відносно невеликим (30 – 32 %), але, враховуючи той факт, що переважна частина податків збирається з юридичних осіб, податкове навантаження є надмірним та обумовлює існування тіньової економіки. Останні дослідження підтверджують той факт, що перерозподіл податкового навантаження від юридичних осіб (роботодавців) до найманих працівників суттєво зменшує рівень тінізації економіки та тіньових доходів бюджету [265].

Тому, на жаль, на практиці визначити чіткий графік кривої Лаффера для тієї чи іншої країни в кожний конкретний момент часу не являється можливим. У зв'язку з цим, замість кривої Лаффера пропонується визначати граничні значення доходів (отже і податкового навантаження) і видатків зведеного бюджету через опосередкований аналог кривої Лаффера – статистичну залежність темпів приросту реального ВВП від дефлятора ВВП в Україні за період 2000–2013 (за виключенням кризового 2009 р.) (рис. 3.2.) [264]. З цієї фактичної залежності (за даними Державної служби статистики України) випливає, що усереднена залежність темпів приросту реального ВВП від інтегрального показника інфляції в економіці країни – дефлятора ВВП, має вигляд дзвоноподібної кривої, фактична залежність має декілька екстремумів та асиметричний зсув в ліву частину графіка.

Рис. 3.2. Статистична залежність темпів приросту реального ВВП від дефлятора

Вважаючи, що відтворювальні процеси в економіці настають при темпах економічного зростання вище 6 %, можемо окреслити оптимальні значення дефлятора ВВП, при яких спостерігаються найбільш позитивні темпи економічного зростання – 9–23 %. Математичне очікування найбільш прийняттого рівня дефлятора ВВП – 16 %. Як слідує з цих фактичних даних, досягнення тих самих темпів економічного зростання можливо при значенні дефлятора як меншим 16 %, так і більшим 16 %, але рекомендується при макроекономічному регулюванні дотримуватись знаходження дефлятора ВВП в заштрихованій області, тобто у діапазоні 9–16 %.

Тобто, оптимальні значення доходів та видатків Зведеного бюджету повинні відповідати значенням дефлятора ВВП 9 та 16 %, а порогові значення – таким значення доходів та видатків Зведеного бюджету, при яких темпи економічного зростання дорівнюють нулю, а дефлятор ВВП – одиниці. Але для цього потрібна макроекономічна модель.

В якості базової моделі прогнозування та діагностики стану соціально-економічного розвитку України автором використовується модель загальної економічної рівноваги “АЛЬФА” [266], що ґрунтується на системному підході з використанням передових ідей неокейнсіанської, неокласичної та монетаристської теорій і включає три підсистеми: “модель функції сукупного попиту”, що складається з моделей ринку товарів та послуг, ринку грошей і валютного ринку; “модель функції сукупної пропозиції”, що включає моделі виробництва у вигляді виробничої функції та ринку праці; “загальної економічної рівноваги”, що визначає взаємодію функцій сукупного попиту і сукупної пропозиції для ендогенного обчислення реального валового регіонального продукту (ВРП) та дефлятора ВВП, є моделлю керованого економічного зростання, тобто визначає умови досягнення бажаних темпів економічного зростання.

Функція сукупного попиту $Q_t^D(P_t)$ (залежність номінального ВВП від зміни загального рівня цін P визначається шляхом спільного рішення системи рівнянь моделі ринку товарів і послуг та моделі ринку грошей при заданому обмінному курсі при різних значеннях P :

$$\begin{cases} Q_t^D = F[C_t(Y_t^V, Y_{t-1}^V, T), G_t, E_t(e_t), Z_t(Q_t^D, e_t), I_t(i_t)] & \text{– рівняння лінії IS;} \\ Q_t^D = F[M_t, P_t, i_t] & \text{– рівняння лінії LM;} \end{cases} \quad (3.1)$$

$$Q_t^D = Q_t^D(P_t) \text{ – IS – LM модель,}$$

де C_t – споживання домогосподарств; Y_t^V – наявний дохід домогосподарств; Y_{t-1}^V – наявний дохід попереднього періоду; T – всі податки (доходи зведеного бюджету); G_t – видатки зведеного бюджету (розподіляються в моделі на державне споживання C_g та державні інвестиції I_g); E_t – експорт товарів і послуг; e_t – обмінний курс гривня/долар США; Z_t – імпорт товарів і послуг; I_t – інвестиції; i_t – ставка рефінансування НБУ; M_t – пропозиція грошей (грошовий агрегат M2 или M3); P_t – дефлятор ВВП.

Функція сукупної пропозиції $Q_t^S(P_t)$ (залежність реального ВВП від зміни дефлятора ВВП) визначається шляхом спільного рішення системи рівнянь моделі ринку праці та моделі виробництва у вигляді виробничої функції при варіюванні P :

$$\left\{ \begin{array}{l} V_t = e^{\gamma t} L_t^a K_{Z_t}^{1-a} = e^{\gamma t} [\xi_t N_t^D(P_t) \frac{W_t}{P_t} k_{sn}]^a [\mathcal{G}(I_t) K_t (K_{t-1}, I_{t-1}, A_{t-1}, P_{t-1})]^{1-a}, \\ Q_t^S = \sigma_t V_t(P). \end{array} \right. \quad (3.2)$$

де V_t – випуск продукції; P_t – дефлятор ВВП; $e^{\gamma t}$ – науково-технологічний прогрес; γ – темп НТП; L – затрати праці; K_Z – затрати завантаженого капіталу; a – коефіцієнт еластичності; ξ_t – статистичний коефіцієнт зайнятості: частка найманих працівників плюс інша категорія зайнятих, приведені до еквіваленту найманих працівників в загальній чисельності зайнятих в економіці; N^D – оптимальний попит на працю; W – середньорічна номінальна заробітна плата найманих працівників; k_{sn} – коефіцієнт соціальних нарахувань на заробітну плату; $\mathcal{G}$ – коефіцієнт завантаження капіталу; I_t – інвестиції; K_t – переоцінена на дефлятор ВВП вартість капіталу; A_{t-1} – споживання основного капіталу в попередньому періоді; σ – частка ВВП у випуску (коефіцієнт технології виробництва).

Оскільки ані сукупний попит, ані сукупна пропозиція окремо не визначають рівноваги в економіці, тому що обчислюються при заданому рівні цін, загальна рівновага в економіці може бути знайдена тільки у взаємодії всіх економічних суб'єктів на всіх агрегованих ринках. В аналітичному вигляді загальна економічна рівновага записується у формі трансцендентного рівняння, рішенням якого є дефлятор ВВП (P) і реальний ВВП:

$$Q^D(P, \vec{V}^D) / P - Q^S(P, \vec{V}^S) = 0 \quad (3.3)$$

Вектори $\vec{V}^D$ і $\vec{V}^S$ є, по суті, векторами макроекономічних рішень, які визначають вектор $\vec{Y}$ змінних стану економіки. Слід зазначити, що поняття рівноваги в економіці є специфічним. Під впливом зовнішніх та/або внутрішніх чинників економічна система постійно змінює свій стан рівноваги. При цьому, на відміну від технічних систем, економічна система не повертається до попереднього стану рівноваги під впливом збурень, а переходить у новий стан

рівноваги з новими якісними характеристиками - кращими або гіршими. Тим часом рівновага (відповідність сукупного попиту сукупній пропозиції) існує в кожний період часу через рівень цін – тобто рівновага є динамічною через зміну загального рівня цін.

Саме така побудова моделі, де економічне зростання і інфляція (дефлятор ВВП) є ендогенними параметрами, забезпечує широту функціональних можливостей, тобто емерджентні властивості моделі при оцінці стану і прогнозуванні соціально-економічного розвитку країни, регіонів і основних видів економічної діяльності, що дає можливість дослідити вплив макроекономічної політики на економічне зростання та інфляцію.

З використанням моделі загальної економічної рівноваги “АЛЬФА” [266] проведено дослідження чутливості основних макропоказників для України у 2014 р. до зміни фіскальних параметрів: доходів та видатків зведеного бюджету. Мультиплікатор $\vec{U}_p(\vec{V})$, або коефіцієнт чутливості (наприклад, інфляції до зміни інструментів сукупного попиту), визначається як

$$\vec{U}_p(\vec{V}) = \lim_{\Delta\vec{V} \rightarrow 0} \frac{P(\vec{V}_0 + \Delta\vec{V}) - P(\vec{V}_0)}{\Delta\vec{V}} = \frac{\partial P(\vec{V}_0)}{\partial \vec{V}} \approx \frac{\Delta P(\vec{V}_0)}{\Delta \vec{V}}, \quad (3.4)$$

що є мірою впливу відхилення $\Delta\vec{V}$ на рішення P . Щодо систем, які перебувають у сталому режимі (статика, порівняльна статика), вектор $\vec{U}_p(\vec{V})$ залишається постійним; щодо систем у перехідному режимі, вектор $\vec{U}_p(\vec{V})$ є функцією часу. Оскільки рівняння, котрі описують макроекономічну взаємодію, допускають диференціювання за змінюваними параметрами, додаткове збільшення вихідного параметра P можна представити розкладанням у ряд Тейлора за ступенем зростання. Враховуючи лише лінійні члени розкладання, одержимо сумарне збільшення вихідного параметра та його нове значення:

$$P = P_0 + \sum_i^N U_p^X \Delta X_i, \quad (3.5)$$

де P_0 – розрахункове значення вихідного параметра у вихідному стані (базовий режим);

U_P^X – коефіцієнт чутливості параметра P до зміни параметра X ;

ΔX_i – зміна (+ чи –) параметра X ; $X \in \{\bar{V}^D, \bar{V}^S\}$;

N – чисельність змінювальних параметрів.

Рівняння (3.5) означає адитивність (незалежність) впливу кожного окремого параметра на величину вихідної змінної. Інакше кажучи, передбачається, що відхилення параметрів від їхніх заданих значень наявні в лінійній області, яка знаходиться всередині нелінійної системи. Змінюючи послідовно керовані параметри, можна визначити їхній адитивний вплив на вихідні макропоказники, що є найважливішим чинником для цілей управління економікою. Отже, обчислення мультиплікаторів ϵ , по суті, дослідженням чутливості макроекономічної системи, оскільки вектори $\bar{U}_i(\bar{V}^D)$ характеризують чутливість положень точки макроекономічної рівноваги до зміни параметрів системи. Розраховані коефіцієнти чутливості наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Коефіцієнти чутливості основних макропоказників
до зміни фіскальних параметрів у 2014 р.***

Екзогенні макропоказники, млрд. грн.	Ендогенні макропоказники		
	Номіналь- ний ВВП	Реальний ВВП	Дефлятор ВВП
Збільшення доходів зведеного бюджету	-2,79	-0,05	-0,135
Зменшення доходів зведеного бюджету	3,0	0,05	0,139
Збільшення видатків зведеного бюджету (на споживання)	3,96	0,068	0,19
Збільшення видатків зведеного бюджету (на інвестиції)	3,96	0,112	0,145
Зменшення видатків зведеного бюджету	-3,53	-0,063	-0,169

* Розрахунки автора.

Наведені коефіцієнти чутливості основних важелів фіскальної політики характеризують їх кількісний вплив на макроекономічні показники та визначають наступне:

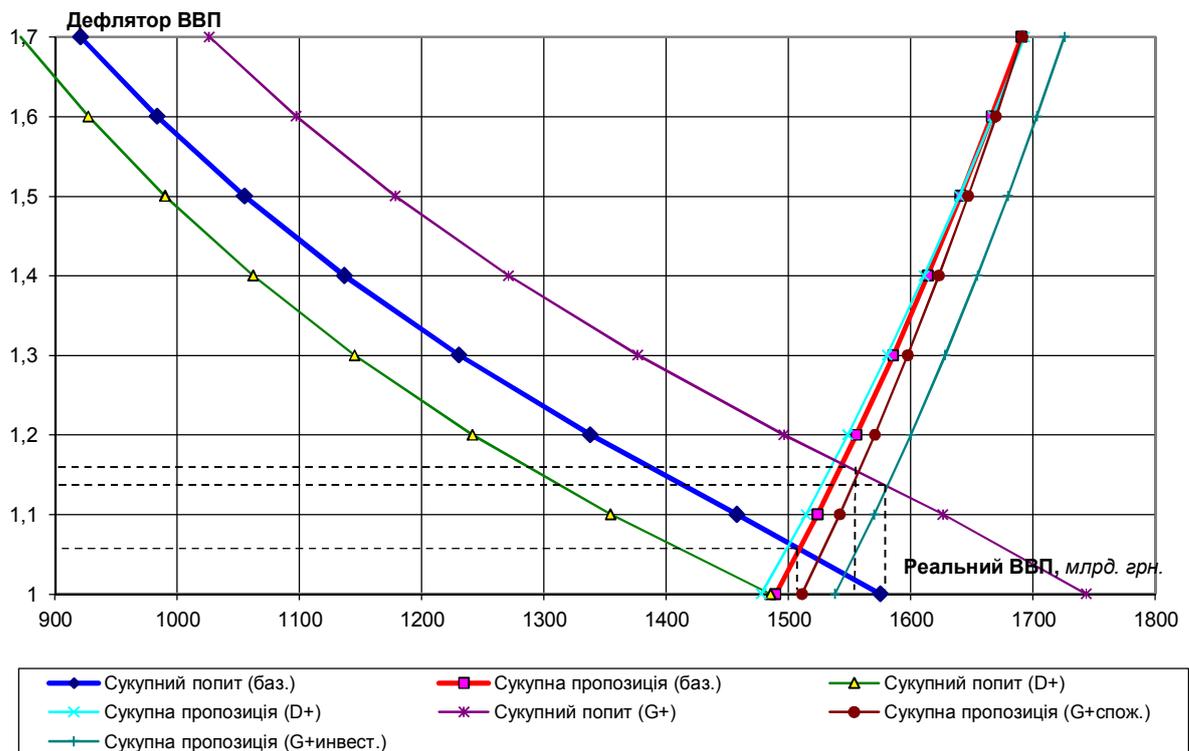
Збільшення доходів зведеного бюджету на 1,0 млрд. грн. (збільшення податків) зменшує номінальний ВВП на 2,79 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,05 в.п., дефлятор ВВП – на 0,135 в.п. Навпаки, зменшення доходів зведеного бюджету збільшує номінальний ВВП на 3,0 млрд. грн., реальний ВВП – на 0,05 в.п., дефлятор ВВП – на 0,139 в.п. Збільшення доходів державного бюджету через збільшення податків зменшує наявний дохід домогосподарств та при звичному споживанні зменшує заощадження і, як наслідок, зменшує інвестиції, що призводить до зменшення сукупного попиту.

Збільшення видатків зведеного бюджету, що спрямовані на споживання, на 1,0 млрд. грн. збільшують номінальний ВВП на 3,96 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,068 в.п., дефлятор ВВП – на 0,19 в.п.. Якщо збільшення видатків зведеного бюджету буде спрямовано на інвестиції, номінальний ВВП збільшується на 3,96 млрд. грн., реальний ВВП – на 0,112 в.п., дефлятор ВВП – на 0,145 в.п. Навпаки, зменшення видатків зведеного бюджету зменшує номінальний ВВП на 3,53 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,063 в.п., дефлятора ВВП – на 0,169 в.п., що свідчить про нелінійність економічних процесів.

Як свідчать розрахунки (табл. 3.1), мультиплікатор державних видатків переважає мультиплікатор державних доходів для стимулювання економічного зростання, тому дефіцитний бюджет більшою мірою стимулює економічне зростання. При цьому, якщо збільшення видатків зведеного бюджету спрямовано на збільшення інвестицій, а не на споживання, темпи приросту реального ВВП збільшуються в 1,6 рази, завдяки тому, що приріст інфляції (дефлятора ВВП) уповільнюється в 1,36 рази.

Коефіцієнти чутливості економічного зростання до збільшення (зменшення) факторів регулювання змінюються в часі та залежать від поточної ситуації соціально-економічного розвитку. Тому їх потрібно перераховувати кожний рік. Графічний вигляд взаємозалежності фіскальних та макроекономічних показників як результат взаємодії функцій сукупного попиту

та сукупної пропозиції у макроекономічній моделі “АЛЬФА” наведено на рис. 3.3.

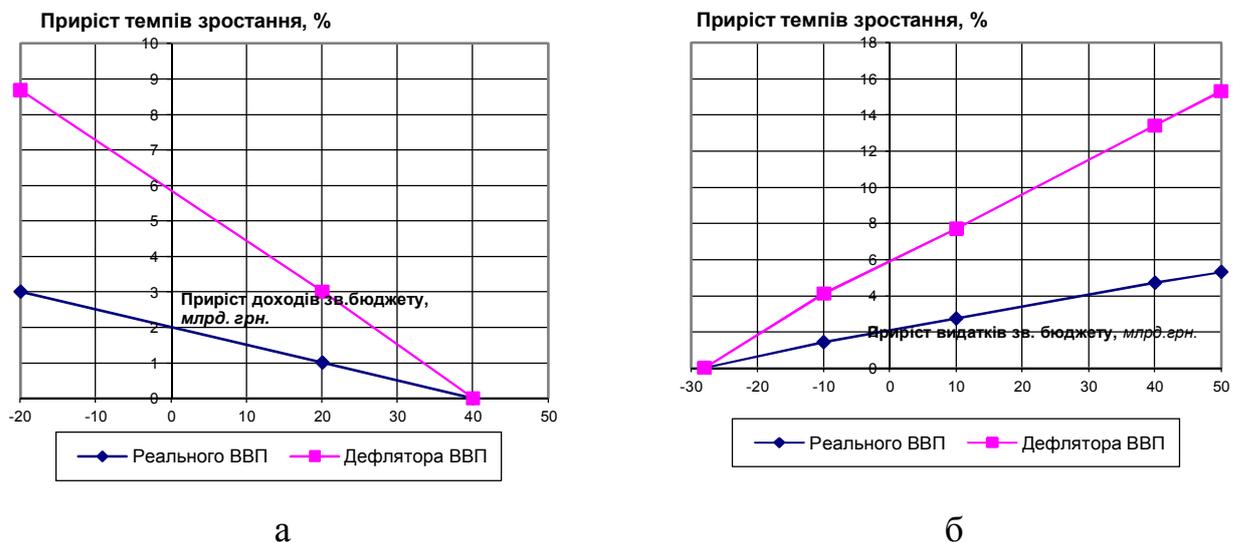
Рис. 3.3. Графічний вигляд взаємозалежності фіскальних та макроекономічних показників у 2014 р.

Збільшення податкового навантаження (доходів зведеного бюджету –D) зміщує вліво криву сукупного попиту та сукупної пропозиції, зменшуючи темпи економічного зростання та дефлятора ВВП. За допомогою моделювання визначено граничне збільшення доходів зведеного бюджету, за яким темпи економічного зростання дорівнюють нулю (рис. 3.4, а), що обумовлює граничний рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет для України – 36,5 %. Перевищення цієї межі буде створювати несприятливі тенденції в економіці країни (від’ємні темпи зростання ВВП та зростання тіньової економіки). Другий граничний рівень цього показника за умови зменшення доходної частини зведеного бюджету та не перевищення дефлятора ВВП за межу 16 % дорівнює 25%.

Збільшення видатків зведеного бюджету зміщує вправо криві сукупного попиту та сукупної пропозиції, збільшуючи дефлятор ВВП та темпи

економічного зростання з різною чутливістю в залежності від спрямування цього збільшення: на споживання або інвестиції. Тобто збільшення видатків зведеного бюджету збільшує як цінову, так і загальну економічну динаміку, зміцнюючи і розширюючи внутрішній ринок через стимулювання попиту та інвестицій.

За допомогою моделювання визначено граничне збільшення видатків Зведеного бюджету, за яким дефлятор ВВП не перевищує значення 16 % (рис.3.4, б), що обумовлює граничний рівень дефіциту зведеного бюджету до ВВП – 5,0 %. Інше граничне значення дефіциту зведеного бюджету дорівнює 1,0 %, за якого темпи зростання ВВП та дефлятора дорівнюють нулю.

Рис. 3.4. Кількісний взаємозв'язок фіскальних та макроекономічних показників

Існуючий взаємозв'язок фіскальних та макроекономічних показників зумовлює кількісні значення індикаторів, що характеризують ФБД.

3.2. Обґрунтування залежності між фіскальним потенціалом та фіскальною безпекою держави

Рівень ФБД потрібно вміти не лише оцінювати станом на поточний момент чи у попередні періоди, а й планувати на наступні періоди, принаймні на наступний фінансовий рік.

Зміцнювати рівень ФБД, тобто забезпечити перманентну зміну стану фіскальної безпеки, що безпосередньо впливає на підвищення її рівня, можна за рахунок різних показників, але основними з них можна назвати три.

По-перше, це розвиток економіки, а саме її основний макроекономічний показник – ВВП. Оскільки ВВП є знаменником основних показників ФБД, то за решти рівних умов при зростанні ВВП знизяться такі показники ФБД, як відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, податкове навантаження на економіку до ВВП, відношення обсягу податкового боргу до ВВП, а також обсяг трансфертів з державного бюджету до ВВП, що, загалом, призведе до підвищення інтегральної оцінки ФБД у майбутніх періодах.

По-друге, це оптимізація видаткової частини бюджету. Очевидно, це найефективніший інструмент зниження дефіциту державного бюджету. Однак цим інструментом потрібно вміти вдало користуватися, щоб не спричинити виникнення додаткових загроз іншим видам безпеки, зокрема військовій, екологічній, інформаційній, соціальній.

І третій показник, за рахунок якого можливе поліпшення ФБД, – це фіскальний потенціал або точніше можливий приріст фіскального потенціалу, за рахунок якого можливе збільшення дохідної частини бюджету, а отже, і скорочення дефіциту бюджету.

Тепер зосередимо свою увагу на формальному викладі моделі.

Припустимо, що ФБД за попередній фінансовий період визначається лише одним показником – дефіцитом бюджету, тобто решта показників знаходяться в межах порогових значень.

Нехай D – дохідна частина бюджету за попередній фінансовий період, Π – порогове значення дефіциту бюджету (у відсотках до ВВП), видаткова частина B перевищує дохідну в $(1 + k \frac{\Pi}{100})$ разів, де $k > 1$, тобто ФБД Б становить $\frac{100}{k}$ (у відсотках).

Припускаємо, що фіскальний потенціал на наступний період дасть змогу збільшити дохідну частину нового бюджету D_n у q разів

$$D_n = qD, q > 1.$$

Якщо видаткова частина нового бюджету B_n залишиться на попередньому рівні $B_n = B$, незмінним також залишиться ВВП, а відношення B_n до D_n

скоротиться до величини: $\frac{B_n}{D_n} = \frac{1 + k \frac{\Pi}{100}}{q}$.

Знайдемо значення q , при якому обчислене відношення відповідатиме пороговому значенню

$$\frac{1 + k\Pi/100}{q} = 1 + \frac{\Pi}{100}.$$

Звідси

$$q = \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}.$$

Зокрема, якщо порогове значення $\Pi = 3\%$, коефіцієнт перевищення дефіциту бюджету над пороговим значенням $k=4$, що відповідає 25 % ФБД, то для досягнення 100 % ФБД фіскальний потенціал (за решти рівних умов) треба збільшити у $q = 1,09$ рази або на 9 % порівняно з попереднім.

Якщо $1 < q < \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}$, то ФБД зросте, однак не до 100%, а до величини

$$B_n = \frac{100}{k_n},$$

де $1 < k_n < k$, k_n визначається рівнянням:

$$\frac{1 + k\Pi/100}{q} = 1 + k_n \frac{\Pi}{100},$$

звідки знаходимо k_n :

$$k_H \frac{\Pi}{100} = \frac{1 + k \frac{\Pi}{100}}{q} - 1;$$

$$k_H = \frac{100}{\Pi} \left(\frac{1 + k \frac{\Pi}{100}}{q} - 1 \right).$$

Звідси плановий рівень ФБД:

$$B_H = \frac{\Pi \cdot q}{1 + k \frac{\Pi}{100} - q}. \quad (3.6.)$$

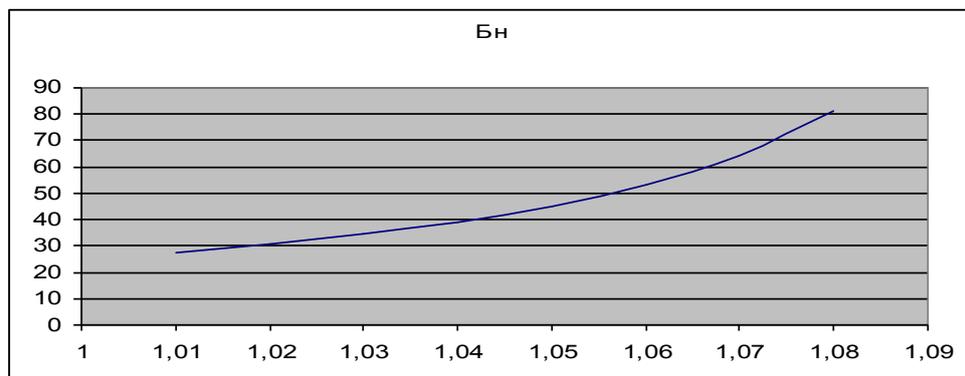
Отримана формула доводить, що ФБД є нелінійною монотонною зростаючою функцією від коефіцієнта зростання фіскального потенціалу q , тобто

$$q_1 < q_2 \Leftrightarrow B_{H_1} < B_{H_2}. \quad (3.7.)$$

Графічне зображення залежності стану майбутньої ФБД від коефіцієнта приросту фіскального потенціалу:

Формулу (3.6) виведено для значень q з інтервалу

$$1 < q < \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}. \quad (3.8.)$$

Рис. 3.5. Залежність майбутнього рівня ФБД від коефіцієнта приросту фіскального потенціалу

Проаналізуємо тепер можливість використання формули (3.6.) для крайніх значень відкритого проміжку (3.8). Зокрема, якщо у формулу (3.6.) підставити верхнє значення інтервалу (3.8), тобто

$$q = \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100},$$

то отримаємо

$$B_n = \frac{\Pi \left(\frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \right)}{1 + k \frac{\Pi}{100} - \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}}$$

або після спрощення

$$B_n = 100.$$

Отже, область допустимих значень для формули (3.6) можна продовжити до крайньої правої межі інтервалу (3.8) і тим самим продовжити її до напіввідкритого проміжку:

$$1 < q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}.$$

При лівій межі проміжку (3.8) $q=1$ за формулою (3.6) отримуємо

$$B_n = \frac{100}{k} = B,$$

тобто рівень безпеки не змінюється.

Таким чином, відкритий інтервал допустимих значень (3.8) можна доповнити до замкнутого проміжку:

$$1 \leq q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}. \quad (3.11)$$

Дослідимо тепер можливість використання формули (3.6) для значень q , які знаходяться поза межами проміжку (3.9).

Якщо q від'ємне ($q < 0$), то обчислене за формулою (3.6) значення B_n теж від'ємне, що виходить за межі можливих значень показника ФБД, тобто від нуля до ста відсотків. Крім того, від'ємне значення q надає надходженням до бюджету від'ємного значення, тобто перетворює їх у видатки, що не узгоджується з самим поняттям фіскального потенціалу. Отже, від'ємні

значення q для планування рівня ФБД за формулою (3.6) використовувати не можна, оскільки такі значення не мають фіскального змісту.

Підставивши у формулу (3.6) значення $q=0$, отримаємо $B_n=0$. Це означає, що при нульовому використанні фіскального потенціалу, тобто при відсутності надходжень до бюджету рівень ФБД також буде нульовим. Такий теоретичний наслідок допускати на практиці, очевидно, не можна, проте його можна розглядати як підтвердження адекватності даної моделі.

Значенням q в межах від нуля до одиниці ($0 < q < 1$) відповідає не підвищення, а зниження використання фіскального потенціалу. Відповідно до формули (3.6) знижуватиметься і рівень ФБД. І хоча погіршення ФБД намагаються не планувати, проте на практиці такі випадки, всупереч оптимістичним планам, трапляються. На нашу думку, краще мати справу з реальними, нехай і песимістичними планами, ніж з надто оптимістичними, але малореальними.

Отже, значення q в межах від нуля до одиниці можна використовувати для планування ФБД за формулою (3.6).

Випадок, коли значення q перевищує праву межу проміжку (3.9), тобто

$$q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100},$$

поділяється на три підвипадки.

1) Якщо виконується умова

$$\frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} < q < 1 + k\Pi/100,$$

то при підстановці таких значень q у формулу (3.6) отримуємо значення

$$B_n > 100.$$

2) Значення

$$q = 1 + k\Pi/100$$

при підстановці у формулу (3.6) призводить до ділення на нуль, а, отже, не є допустимим для цієї формули.

3) Якщо у формулу (3.6) підставити значення

$$q > 1 + k\Pi/100,$$

то отримуємо від'ємний результат $B_H < 0$.

Як бачимо, в жодному з розглянутих підвипадків результат не узгоджується з діапазоном від нуля до ста відсотків.

Проте зрозуміло, що при

$$q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}$$

рівень ФБД залишається таким, як і при

$$q = \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100},$$

тобто стовідсотковим: $B_H = 100$.

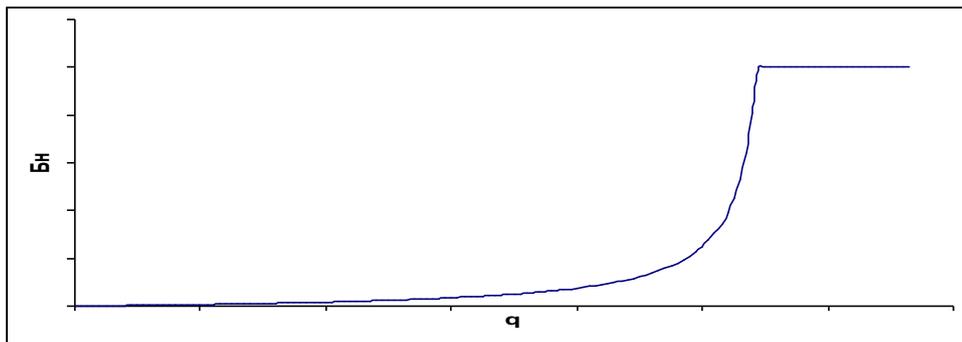
Отже, для випадку

$$q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}$$

формулу потрібно модифікувати:

$$B_H = \begin{cases} \frac{\Pi q}{1 + k\Pi/100 - q}, & 0 \leq q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \\ 100, & q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \end{cases} \quad (3.10)$$

Схематичний графік залежності B_H від q , побудований на основі формули (3.10), подано на рис. 3.6.

Рис. 3.6. Схематичний графік залежності B_H від q

Дослідимо тепер характер залежності величини B_H від q . Для цього обчислимо похідну функції (3.10) за змінною q :

$$\frac{dB_n}{dq} = \begin{cases} \frac{\Pi(1 + k\Pi/100 - q) + q\Pi}{(1 + \Pi k/100 - q)^2}, & 0 \leq q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \\ 0, & q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \end{cases}$$

або після спрощення:

$$\frac{dB_n}{dq} = \begin{cases} \frac{\Pi(1 + k\Pi/100)}{(1 + \Pi k/100 - q)^2}, & 0 \leq q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \\ 0, & q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \end{cases}. \quad (3.11)$$

Швидкість зміни рівня ФБД залежно від зміни коефіцієнта q згідно з формулою (3.11) додатна

$$\frac{dB_n}{dq} = \frac{\Pi(1 + k\Pi/100)}{(1 + \Pi k/100 - q)^2} > 0, \quad (3.12)$$

якщо

$$0 \leq q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}, \quad (3.13)$$

що можна розглядати як підтвердження монотонно зростаючого характеру залежності рівня ФБД B_n від коефіцієнта зміни використання фіскального потенціалу q .

При цьому похідна (3.12) не є сталою, оскільки нелінійно залежить від змінної q . Ця залежність також є монотонно зростаючою, тобто більшим значенням q з проміжку (3.13) відповідає більше значення швидкості зміни рівня ФБД (3.12):

$$q_1 < q_2 \Leftrightarrow \frac{\Pi(1 + k\Pi/100)}{(1 + \Pi k/100 - q_1)^2} < \frac{\Pi(1 + k\Pi/100)}{(1 + \Pi k/100 - q_2)^2}.$$

Наприклад, якщо $\Pi=3\%$, $k=4$, то коефіцієнтові $q_1=1,02$ відповідає швидкість зміни рівня ФБД $\frac{dB_n}{dq}=336$, а коефіцієнтові $q_2=1,04$ відповідає швидкість зміни рівня ФБД $\frac{dB_n}{dq}=525$.

Проаналізуємо тепер характер залежності планового рівня ФБД B_n від параметра моделі k на проміжку (3.13). Як впливає з верхньої частини формули (3.10), ця залежність нелінійна і монотонно спадна:

$$k_1 < k_2 \Leftrightarrow \frac{\Pi q}{1 + k_1 \Pi / 100 - q} > \frac{\Pi q}{1 + k_2 \Pi / 100 - q}.$$

Це означає, що чим більший коефіцієнт перевищення дефіциту бюджету над пороговим значенням в базовому періоді, тим меншим буде рівень ФБД у плановому періоді за решти однакових умов.

Досліджувати характер залежності планового рівня ФБД B_n від параметра моделі Π , на перший погляд, сенсу немає, оскільки порогове значення дефіциту бюджету прийнято розглядати не як змінну величину, а як сталу.

Проте, на відміну від об'єктивно постійних фізичних величин, таких, наприклад, як швидкість світла у вакуумі чи заряд електрона, постійність порогового значення дефіциту бюджету є не об'єктивною, а суб'єктивною, тобто може переглядатися як в сторону збільшення, так і в сторону зменшення. Отже, доцільно проаналізувати характер залежності планового рівня ФБД B_n від порогового значення дефіциту бюджету Π .

Верхня частина формули (3.10) підтверджує, що характер залежності планового рівня ФБД B_n від величини Π аналогічний характеру залежності величини B_n від коефіцієнта зміни використання фіскального потенціалу q , тобто також нелінійний і монотонно зростаючий:

$$\Pi_1 < \Pi_2 \Leftrightarrow \frac{\Pi_1 q}{1 + k \Pi_1 / 100 - q} < \frac{\Pi_2 q}{1 + k \Pi_2 / 100 - q}.$$

Це означає, що при перегляді порогового значення дефіциту бюджету Π у бік збільшення плановий рівень ФБД також зростає, і навпаки, при зменшенні порогового значення дефіциту бюджету плановий рівень ФБД знижується (за решти однакових умов).

Досі ми розглядали питання визначення майбутнього рівня ФБД на основі даних про базовий рівень ФБД та планованої зміни використання фіскального потенціалу. Тепер це питання розглянемо з іншої точки зору, а саме оберемо певний плановий рівень ФБД і з'ясуємо, на скільки потрібно змінити використання фіскального потенціалу, щоб досягти запланованого рівня ФБД.

Розв'язок такої задачі для випадку, коли планують досягнення стовідсоткового рівня ФБД $B_n=100$, впливає з формули (3.10):

$$q \geq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}$$

У випадку, коли планують менший рівень ФБД $B_H < 100$, потрібно розв'язати рівність (3.6) як рівняння відносно невідомої величини q :

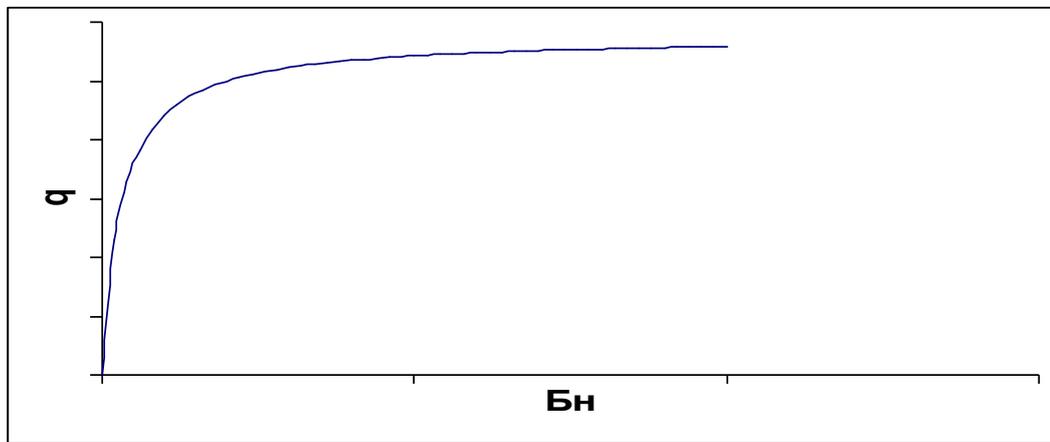
$$B_H = \frac{\Pi q}{1 + k\Pi/100 - q};$$

$$B_H (1 + k\Pi/100 - q) = \Pi q;$$

$$q = \frac{B_H (1 + k\Pi/100)}{B_H + \Pi}. \quad (3.14)$$

Якщо, наприклад, $\Pi=3$, $k=5$, $B_H=75$, то за формулою (3.14) $q=1,1$.

На рис.3.7. подано схематичний графік залежності q від B_H .

Рис. 3.7. Схематичний графік залежності q від B_H

Обчислимо швидкість зміни показника q від величини B_H , продиференціювавши функцію (3.14):

$$\frac{dq}{dB_H} = \frac{(1 + k\Pi/100)\Pi}{(B_H + \Pi)^2}. \quad (3.17)$$

Похідна (3.15) додатна ($\frac{dq}{dB_H} > 0$) і залежить від аргументу B_H . Це означає, що залежність показника q від величини B_H , яка виражається функцією (3.14), є нелінійною і монотонно зростаючою:

$$B_H' < B_H'' \Leftrightarrow \frac{B_H' (1 + k\Pi/100)}{B_H' + \Pi} < \frac{B_H'' (1 + k\Pi/100)}{B_H'' + \Pi}.$$

Продиференціювавши похідну першого порядку (3.15) ще раз за аргументом B_H , отримаємо похідну другого порядку

$$\frac{d^2q}{dB_n^2} = -\frac{2\Pi(1+k\Pi/100)}{(B_n + \Pi)^3}, \quad (3.16)$$

яка виражає прискорення зміни показника q від величини B_n .

З формули (3.16) випливає, що дане прискорення від'ємне ($\frac{d^2q}{dB_n^2} < 0$), а це є ознакою вгнутості функції (3.14).

Економічний сенс ознаки вгнутості в даному випадку полягає в тому, що кожен додатковий відсотковий пункт планованого рівня ФБД B_n вимагає щоразу меншого приросту коефіцієнта зміни використання фіскального потенціалу q .

Якщо, наприклад, $\Pi=3$, $k=5$, $B_n=40$, то за формулою (9) $q(40)=1,069767$, аргументові $B_n=42$ відповідає $q(42)=1,073333$, а $q(44)=1,076596$; відповідно приріст $\Delta q(42)=q(42)-q(40)=0,003566$, а приріст $\Delta q(44)=q(44)-q(42)=0,003262$, отже, $\Delta q(44) < \Delta q(42)$.

Від параметра k моделі величина q за формулою (3.14) змінюється за лінійним, монотонно зростаючим законом.

У даному випадку монотонне зростання означає, що чим більший коефіцієнт перевищення порогового рівня бюджетного дефіциту в базовому бюджетному періоді, тим більшим повинен бути показник реалізації фіскального потенціалу в плановому періоді, щоб досягти аналогічного показника ФБД і за решти однакових умов:

$$k_1 < k_2 \Leftrightarrow \frac{B_n(1+k_1\Pi/100)}{B_n + \Pi} < \frac{B_n(1+k_2\Pi/100)}{B_n + \Pi}.$$

Лінійність залежності q від параметра k за формулою (3.14) геометрично означає, що графіком цієї залежності є відрізок прямої лінії (рис. 3.8.).

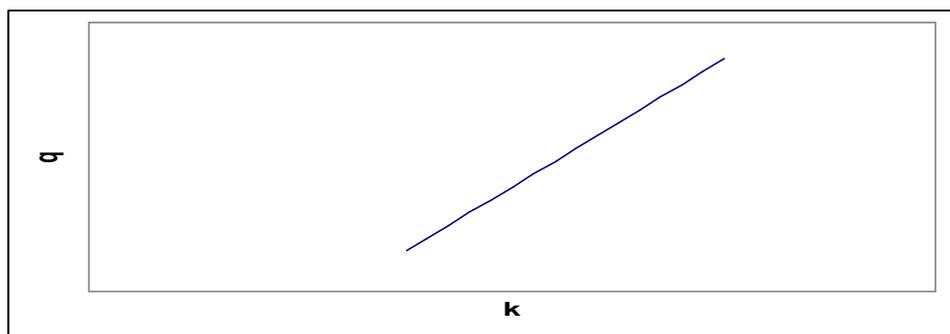

Рис. 3.8. Схематичний графік залежності q від k

Аналітично лінійність залежності q від параметра k за формулою (3.14) означає, що однаковим приростам змінної k відповідають однакові прирости величини q .

Наприклад, якщо $\Pi=3$, $B_n=60$, то при $k=4$ за формулою (3.14) $q(k=4) = 1,06667$, при $k=4,2$ $q(k=4,2) = 1,07238$ і $q(k=4,4) = 1,0781$. Як бачимо, однаковим приростам коефіцієнта k (в даному випадку $\Delta k=0,2$) відповідають однакові прирости величини q , а саме $\Delta q= 0,0057$.

Розглянемо тепер інший варіант моделі, в якому підвищення рівня ФБД досягається не за рахунок зростання дохідної частини бюджету, а за рахунок скорочення його видаткової частини.

Отже, нехай видаткова частина нового бюджету B_n становитиме лише певну частину видатків B бюджету базового періоду:

$$B_n=rB, \quad (3.17)$$

де $0<r<1$.

Якщо дохідна частина нового бюджету D_n залишиться на попередньому рівні $D_n=D$, незмінним залишиться також і ВВП, а відношення B_n до D_n визначимо за формулою:

$$\frac{B_n}{D_n} = r\left(1+k\frac{\Pi}{100}\right). \quad (3.18)$$

Прирівнявши праву частину рівності (3.18) до величини $\left(1+\frac{\Pi}{100}\right)$, яка відповідає пороговому рівню відношення видатків до доходів бюджету, отримаємо рівняння:

$$r\left(1+k\frac{\Pi}{100}\right)=1+\frac{\Pi}{100}. \quad (3.19)$$

Розв'язок рівняння (3.19):

$$r = \frac{1+\Pi/100}{(1+k\Pi/100)} \quad (3.20)$$

визначає достатній розмір скорочення видатків бюджету, при якому досягається стовідсотковий рівень ФБД.

Наприклад, якщо $\Pi=3$, $k=5$, то за формулою (3.20) обчислюємо $r=0,896$, тобто видатки бюджету потрібно скоротити на 10,4%.

При менших значеннях r , тобто якщо виконується нерівність

$$0 < r < \frac{1 + \Pi/100}{(1 + k\Pi/100)},$$

рівень ФБД залишиться таким самим.

Якщо показник r перевищує значення (3.20), тобто виконується нерівність

$$r > \frac{1 + \Pi/100}{(1 + k\Pi/100)}, \quad (3.21)$$

то рівняння (3.19) потрібно узагальнити на випадок ФБД $B_n < 100$:

$$r(1 + k \frac{\Pi}{100}) = 1 + \frac{\Pi}{B_n}. \quad (3.22)$$

Розв'яжемо рівняння (3.22):

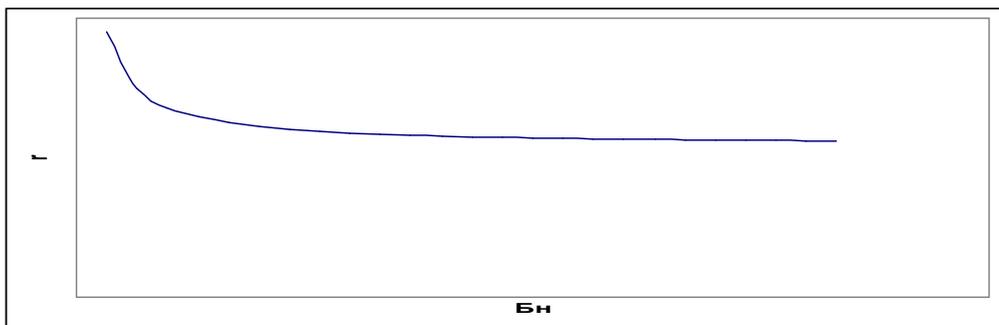
$$r = \frac{1 + \Pi/B_n}{(1 + k\Pi/100)}. \quad (3.23)$$

Зокрема, при $\Pi=3$, $k=5$, $B_n=50$ за формулою (3.23) обчислюємо $r=0,922$, що відповідає скороченню видатків на 7,8 %.

З формули (3.23) випливає, що показник r зміни розміру видатків бюджету залежить від планового рівня ФБД B_n за нелінійним монотонно спадним законом:

$$B_n' < B_n'' \Leftrightarrow \frac{1 + \Pi/B_n'}{(1 + k\Pi/100)} > \frac{1 + \Pi/B_n''}{(1 + k\Pi/100)}.$$

На рис. 3.9. подано схематичний графік залежності показника r зміни розміру видатків бюджету від планового рівня ФБД B_n .

Рис. 3.9. Схематичний графік залежності показника r зміни розміру видатків бюджету від планового рівня ФБД B_n

Дотепер ми розглядали варіанти моделі, в яких змінюється одна частина бюджету при незмінній іншій: або дохідна при сталій видатковій, або видаткова при фіксованій дохідній.

Проте зрозуміло, що на практиці бюджети так не планують, а як правило, перегляду підлягають і дохідна, і видаткова складові бюджету.

Очевидно, що найкращим шляхом для підвищення ФБД є одночасне збільшення дохідної частини бюджету і зменшення його видаткової частини.

Якби ФБД була єдиним чи, принаймні, найсуттєвішим пріоритетом держави, то, можливо, саме такий шлях був би вибраний в Україні на поточний та майбутні бюджетні роки.

Але при необхідності значних інвестиції з бюджету в розвиток інфраструктури, скорочення бюджетних видатків стає надто проблематичним. Тому планують збільшення і видаткової, і дохідної частин бюджету.

Проте будувати окрему модель для такої ситуації немає потреби, адже тут можна скористатися варіантом моделі, який розглянутий нами вище для випадку незмінної видаткової частини, вважаючи при цьому, що коефіцієнт q враховує не лише зростання дохідної частини, а й зростання видаткової частини, а саме:

$$q = \frac{D_n}{D} / \frac{B_n}{B}. \quad (3.24)$$

Прирівнявши між собою праві частини формул (3.14) та (3.24)

$$\frac{D_n}{D} / \frac{B_n}{B} = \frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi}, \quad (3.25)$$

визначасмо співвідношення між зростанням дохідної частини бюджету та зростанням видаткової частини, при якому досягається запланований рівень ФБД B_n .

При низькому рівні ФБД в базовому бюджетному періоді (наприклад, у 2009 р.) бажане співвідношення (3.25) може виявитися недосяжним за один плановий бюджетний період. У таких випадках досягнення бажаного рівня ФБД доводиться планувати на два або й більше бюджетні періоди.

Зокрема, у випадку двох періодів для визначення бажаного щорічного коефіцієнта поліпшення бюджету q формулу (3.14) модифікуємо до такої:

$$q^2 = \frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi}. \quad (3.26)$$

З формули (3.26) знаходимо:

$$q = \sqrt{\frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi}}. \quad (3.27)$$

Якщо, наприклад, $\Pi=3$, $k=5$, $B_n=60$, то за формулою (3.27) $q=1,0465$.

Рівність (3.26) узагальнимо на довільну кількість n бюджетних періодів:

$$q^n = \frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi}, \quad (3.28)$$

де $n > 1$.

На необхідності довгострокового бюджетного планування акцентується увага у статті [127], автори якої прийшли до висновку, що ефективність планування в бюджетному процесі визначається необхідністю розробок і реалізації бюджетної стратегії, а “конкретним проявом реалізації бюджетної стратегії є планово обґрунтована динаміка показників бюджету в довгостроковому періоді щонайменше на три-п’ять років і більше, що в кінцевому результаті дає можливість досягти визначених стратегічною метою показників бюджету держави”. Зрозуміло, що однією з таких стратегічних цілей можна вважати досягнення певного рівня ФБД.

Розв’язок рівняння (3.8) виражається формулою:

$$q = \sqrt[n]{\frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi}}. \quad (3.29)$$

При заданому показнику q з рівняння (3.28) можна обчислити кількість бюджетних періодів n , при якій досягається бажаний рівень ФБД B_n :

$$n = \log_q \left(\frac{B_n(1+k\Pi/100)}{B_n + \Pi} \right). \quad (3.30)$$

Наприклад, якщо $\Pi=3$, $k=5$, $B_n=70$, $q=1,033$, то на основі формули (3.30) обчислюємо $n=3$.

Проблема нарощення дохідної частини бюджету постійно перебуває в полі зору держави. Зокрема це проявляється в пошуку щораз більшої кількості джерел надходжень. Так, наприклад, якщо доходи бюджету України на 1995 р. планували отримувати з 20 джерел, на 2000 р. таких джерел вже було 34, у 2005 р. надходження отримували з 43 джерел, а на 2010 р. їх заплановано 49. Як бачимо, в середньому за рік додається по 2 джерела доходів бюджету. Крім того, доходи спеціального фонду Державного бюджету України на 2010 р. повинні були надходити ще з 51 джерела.

Ще однією відмінністю бюджету-2010 порівняно з бюджетом-1995 є відмова від визначення конкретних сум надходжень за окремими джерелами. Очевидно, така відмова цілком слушна, адже якщо взяти, наприклад, таке джерело доходів бюджету-2010, як “50 відсотків адміністративних штрафів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, що накладаються уповноваженими органами (посадовими особами)”, то навряд чи можливо точно передбачити загальну кількість порушень правил дорожнього руху за рік, а отже, і суму штрафів, яку буде отримано від потенційних порушників.

Те саме стосується і такого джерела коштів від “штрафних санкцій внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів угод із суб’єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів державного бюджету”, адже не виключено, що суб’єкти господарювання, які матимуть справу з розпорядниками бюджетних коштів, зовсім не порушуватимуть укладених з ними угод.

Неможливо також точно спланувати суму коштів “від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду; скарбів, які є пам’ятками історії та культури, майна, одержаного державою в порядку спадкування чи дарування”.

І навіть у тих окремих статтях, де розмір надходжень вказаний, він поданий не у вигляді певного числа, а у формі нерівності, як от, наприклад, “НБУ у 2010 р. вносить до Державного бюджету України перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами Національного банку України на загальну

суму не менш як 10 000 000 тис. гривень”, адже не менш як 10 млрд. грн. може означати і рівно 10 млрд. грн., і 11 млрд. грн., і навіть 25 млрд. грн..

Схожих прикладів можна навести безліч, але й поданих достатньо, щоб зробити висновок про те, що доходи бюджету майбутнього бюджетного періоду – це величина не фіксована, а випадкова. Підтвердженням такого висновку може служити практика виконання бюджетів минулих років, адже в деякі роки плани доходів перевиконують, а в окремі недовиконують, при цьому розміри перевиконання чи недовиконання можуть становити 10 і навіть більше відсотків.

Тому доцільно розглянути варіант моделі, в якому коефіцієнт зміни відношення дохідної до видаткової частини бюджету Q вважається випадковою величиною, при цьому q – певна конкретна реалізація цієї величини. Відповідно, рівень майбутньої ФБД B_n , який обчислюється за формулою

$$B_n = \begin{cases} \frac{PQ}{1 + k\Pi/100 - Q}, & 0 \leq Q \leq \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \\ 100, & Q > \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100} \end{cases}, \quad (3.31)$$

що впливає з формули (3.8), буде також випадковою величиною як функція випадкової величини.

Якщо відома функція розподілу $F(q)$ випадкової величини Q , то на основі формули (3.29) можна побудувати відповідну функцію розподілу рівня ФБД наприкінці планового бюджетного періоду.

Нехай функція розподілу $F(q)$ аналітично виражається формулою:

$$F(q) = \begin{cases} 0, & q \leq q_1 \\ \frac{q - q_1}{q_2 - q_1}, & q_1 < q \leq q_2, \\ 1, & q_2 < q \end{cases} \quad (3.32)$$

де $0 \leq q_1 < q_2$ – нижня та верхня межа величини Q .

Можливі три різні випадки взаємного розташування величин q_1 , q_2 та $q_3 = \frac{1 + k\Pi/100}{1 + \Pi/100}$, найменшого значення величини Q , при якому досягається стовідсотковий рівень ФБД.

Найпростіший для дослідження і водночас найкращий для ФБД випадок, коли виконується подвійна нерівність:

$$q_3 \leq q_1 < q_2. \quad (3.33)$$

Справді, за умови (3.33) рівень майбутньої ФБД визначається нижньою частиною формули (3.31), тобто $B_n = 100$.

Розглянемо тепер випадок, коли виконується нерівність:

$$q_1 < q_2 \leq q_3. \quad (3.34)$$

За умови (3.34) потрібно користуватися верхньою частиною формули (3.31), тобто

$$B_n = \frac{\Pi Q}{1 + k\Pi/100 - Q}. \quad (3.35)$$

На основі формул (3.35) та (3.32) побудуємо функцію розподілу $F(b)$ випадкової величини B_n .

Нижній рівень ФБД b_1 знайдемо, підставивши у формулу (3.35) нижнє значення q_1 :

$$b_1 = \frac{\Pi q_1}{1 + k\Pi/100 - q_1}. \quad (3.36)$$

Отже, ймовірність того, що ФБД B_n буде меншою від величини b_1 , обчисленої за формулою (3.36), дорівнює нулеві:

$$P(B_n < b_1) = 0. \quad (3.37)$$

З формули (3.37) випливає, що

$$F(b) = 0, \quad b \leq \frac{\Pi q_1}{1 + k\Pi/100 - q_1}. \quad (3.38)$$

Якщо у формулу (3.35) підставити верхнє значення q_2 , то отримаємо верхній рівень ФБД b_2 :

$$b_2 = \frac{\Pi q_2}{1 + k\Pi/100 - q_2}. \quad (3.39)$$

Таким чином, за умови (3.34) подію, яка полягає в тому, що ФБД B_n буде меншою, ніж величина b_2 , обчислена за формулою (3.39), можна вважати достовірною, тобто такою, ймовірність якої дорівнює одиниці:

$$P(B_n < b_2) = 1. \quad (3.40)$$

На основі формул (3.39) та (3.40) отримуємо функцію розподілу $F(b)$, якщо $b > b_2$:

$$F(b) = 1, \quad b > \frac{\Pi q_2}{1 + k\Pi/100 - q_2}. \quad (3.46)$$

Отже, нам залишилося побудувати функцію розподілу $F(b)$ для значень b з проміжку від b_1 до b_2 :

$$b_1 < b \leq b_2. \quad (3.42)$$

Ймовірність того, що випадкова величина B_n від певного фіксованого значення b , дорівнює ймовірності того, що відповідна B_n випадкова величина Q буде меншою, ніж значення q відповідне b . Отже, якщо виконується рівність (3.35) та рівність

$$b = \frac{\Pi q}{1 + k\Pi/100 - q}, \quad (3.43)$$

то виконується також рівність:

$$P(B_n < b) = P(Q < q). \quad (3.44)$$

Вираз у правій частині формули (3.44) дорівнює середній частині формули (3.32):

$$P(Q < q) = \frac{q - q_1}{q_2 - q_1}. \quad (3.45)$$

Отже, можна прирівняти ліву частину формули (3.44) до правої частини формули (3.45):

$$P(B_n < b) = \frac{q - q_1}{q_2 - q_1}. \quad (3.46)$$

З рівності (3.43) виразимо q через b в явній формі:

$$q = \frac{b(1 + k\Pi/100)}{b + \Pi}. \quad (3.47)$$

З урахуванням рівності (3.47) формула (3.46) набуває вигляду:

$$P(B_n < b) = \frac{\frac{b(1 + k\Pi/100)}{b + \Pi} - q_1}{q_2 - q_1}. \quad (3.48)$$

На основі формули (3.48) за умови (3.42) отримуємо нетривіальний фрагмент функції розподілу $F(b)$:

$$F(b) = \frac{\frac{b(1+k\Pi/100)}{b+\Pi} - q_1}{q_2 - q_1}, \quad b_1 < b \leq b_2. \quad (3.49)$$

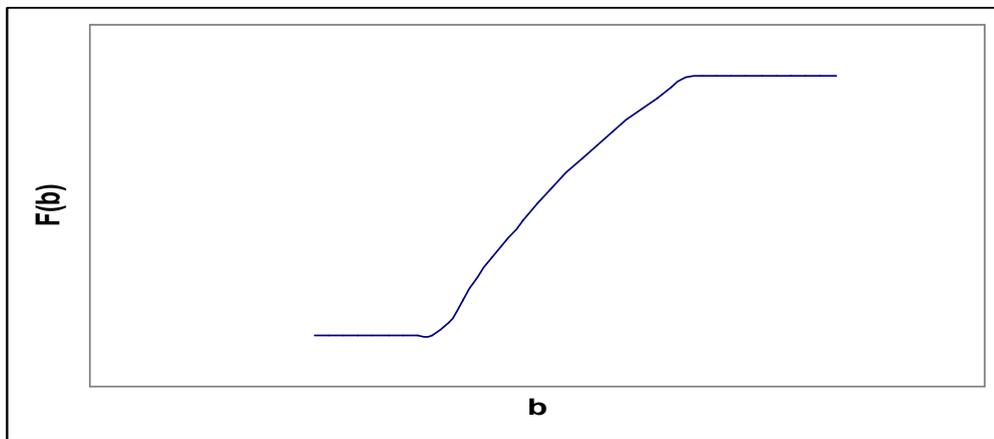
Об'єднавши формулу (3.49) з тривіальними, тобто такими, де функція розподілу стала, фрагментами (3.38) та (3.46) і врахувавши рівності (3.36) та (3.39), отримуємо повністю функцію розподілу рівня майбутньої ФБД:

$$F(b) = \begin{cases} 0, & b \leq \frac{\Pi q_1}{1+k\Pi/100 - q_1} \\ \frac{\frac{b(1+k\Pi/100)}{b+\Pi} - q_1}{q_2 - q_1}, & \frac{\Pi q_1}{1+k\Pi/100 - q_1} < b \leq \frac{\Pi q_2}{1+k\Pi/100 - q_2} \\ 1, & b > \frac{\Pi q_2}{1+k\Pi/100 - q_2} \end{cases}. \quad (3.49)$$

На рис. 3.10. подано схематичний графік функції розподілу майбутнього рівня ФБД.

Крім випадків (3.33) та (3.34) взаємного розміщення величин q_1 , q_2 та q_3 можливий ще один варіант, а саме:

$$q_1 < q_3 < q_2. \quad (3.50)$$

Рис. 3.10. Схематичний графік функції розподілу майбутнього рівня ФБД

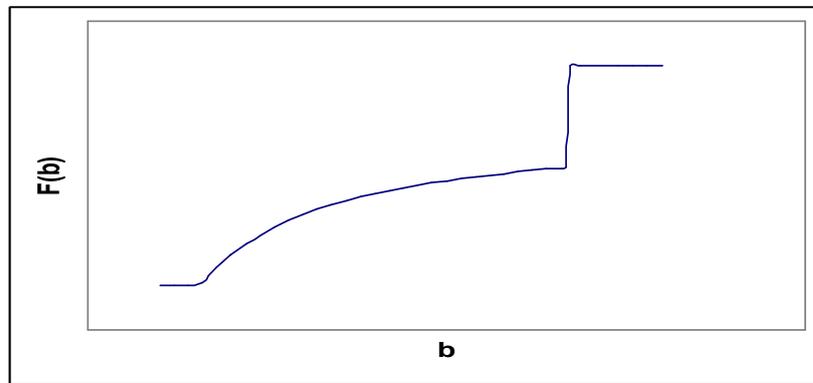
За умови (3.50) функція розподілу $F(b)$ матиме такий аналітичний вигляд:

$$F(b) = \begin{cases} 0, & b \leq \frac{\Pi q_1}{1 + k\Pi/100 - q_1} \\ \frac{b(1 + k\Pi/100)}{b + \Pi} - q_1, & \frac{\Pi q_1}{1 + k\Pi/100 - q_1} < b \leq 100. \\ 1, & b > 100 \end{cases}, \quad (3.51)$$

Особливістю функції розподілу (3.51) порівняно з функцією розподілу (3.49) є її розривність при переході через точку з аргументом $b=100$.

На рис. 3.11 подано схематичний графік функції розподілу майбутнього рівня ФБД за умови (3.50).

При низькому рівні ФБД в базовому періоді найбільш реальним виглядає варіант виконання умови (3.34) і відповідної йому функції розподілу (3.49). На її основі можна визначити різні числові характеристики майбутнього рівня ФБД. Однією з найважливіших числових характеристик є медіана, тобто таке планове значення ФБД, яке може бути з однаковою ймовірністю або недовиконане, або перевиконане.

Рис. 3.11. Схематичний графік функції розподілу майбутнього рівня ФБД за умови $q_1 < q_3 < q_2$

Для обчислення медіани ФБД прирівнюємо функцію (3.49) до ймовірності $\frac{1}{2}$:

$$\frac{b(1 + k\Pi/100)}{b + \Pi} - q_1 = \frac{1}{2}. \quad (3.52)$$

З рівняння (3.52) знайдемо величину b :

$$\frac{b(1+k\Pi/100)}{b+\Pi} - q_1 = \frac{q_2 - q_1}{2};$$

$$b = \Pi \frac{q_2 + q_1}{2(1+k\Pi/100 - \frac{q_2 + q_1}{2})}.$$

Отже, шукана медіана ФБД виражається формулою:

$$Me(B_n) = \Pi \frac{q_2 + q_1}{2(1+k\Pi/100 - \frac{q_2 + q_1}{2})}. \quad (3.53)$$

Враховуючи той факт, що медіана величини Q з функцією розподілу (3.32) виражається як середнє арифметичне величин q_1 та q_2 , тобто

$$Me(Q) = \frac{q_2 + q_1}{2},$$

можемо виразити медіану ФБД (3.55) через медіану показника зміни бюджету:

$$Me(B_n) = \frac{\Pi * Me(Q)}{1 + k\Pi/100 - Me(Q)}.$$

Можна також обчислити математичне сподівання ФБД, а також характеристики розсіювання, тобто ризики недосягнення бажаного рівня ФБД.

Отже, дана модель дає можливість оцінювати рівень майбутньої ФБД на основі оцінки ФБД в базовому періоді та запланованих бюджетних показників i , відповідно, визначати, які зміни в бюджетній політиці повинні проводитися для досягнення певного бажаного рівня ФБД.

3.3. Стратегічні напрями забезпечення фіскальної безпеки держави у контексті слідування національним інтересам України

Розглянута характеристика стану ФБД та виокремлення на цій основі проблемних аспектів функціонування сучасної фіскальної сфери вимагає пошуку інструментарію фіскальних реформуваль. В сьогоднішніх умовах, що

характеризуються у деяких країнах ще кризовим станом економіки, нестабільністю та швидкоплинністю правового поля, значними економічними негараздами, варто, перш за все, зосередити увагу науковців та політичних діячів на актуальному розумінні змісту існуючих проблем. Ситуація, що склалася у фіскальній сфері, має неабиякий вплив на ФБД за умов світової фінансової кризи та глибокої рецесії 2009 р. і водночас є критичною, тому потребує негайного коригування.

Комплекс проблем фіскальної сфери є доволі масштабним, тому першочергово постає питання виокремлення тих диспропорцій, що перешкоджають реалізації НІУ у сфері ФБД (рис. 3.12).

Як видно із рис. 3.12, основними негативними аспектами фіскальної сфери, що чинять деструктивний вплив на забезпечення прийняттого рівня фіскальної безпеки, є [25]: проблеми інтерференцій бюджетних циклів бюджетного процесу; проблеми бюджетної незбалансованості; податкова дискримінація; надмірне податкове навантаження; надмірні державні запозичення; ухилення від сплати податків.

Разом із дослідженням негативних впливів, що перешкоджають досягненню стратегічних векторів соціально-економічного розвитку держави, варто дослідити пріоритети та стратегічні цілі фіскальної безпеки, забезпечення яких сприятиме мінімізації проблем фіскальної сфери. Формування сприятливого фіскального простору передбачає реалізацію таких заходів: досягнення стійкості фіскальної політики; дотримання науково обґрунтованого та легітимного підходу до формування та виконання бюджетів; забезпечення стабільності в оподаткуванні, розширення бази та зменшення кількості податкових пільг; зміцнення дохідної бази бюджетів; оптимізацію видатків; зменшення боргового навантаження на бюджет; оптимізацію податкового навантаження; демократизацію податкової служби, що передбачає встановлення рівноправних відносин між платниками і податковими органами; покращення позиції у глобальному рейтингу “Простоти ведення бізнесу” за показниками “Сплата податків”; удосконалення системи регулювання міжбюджетних

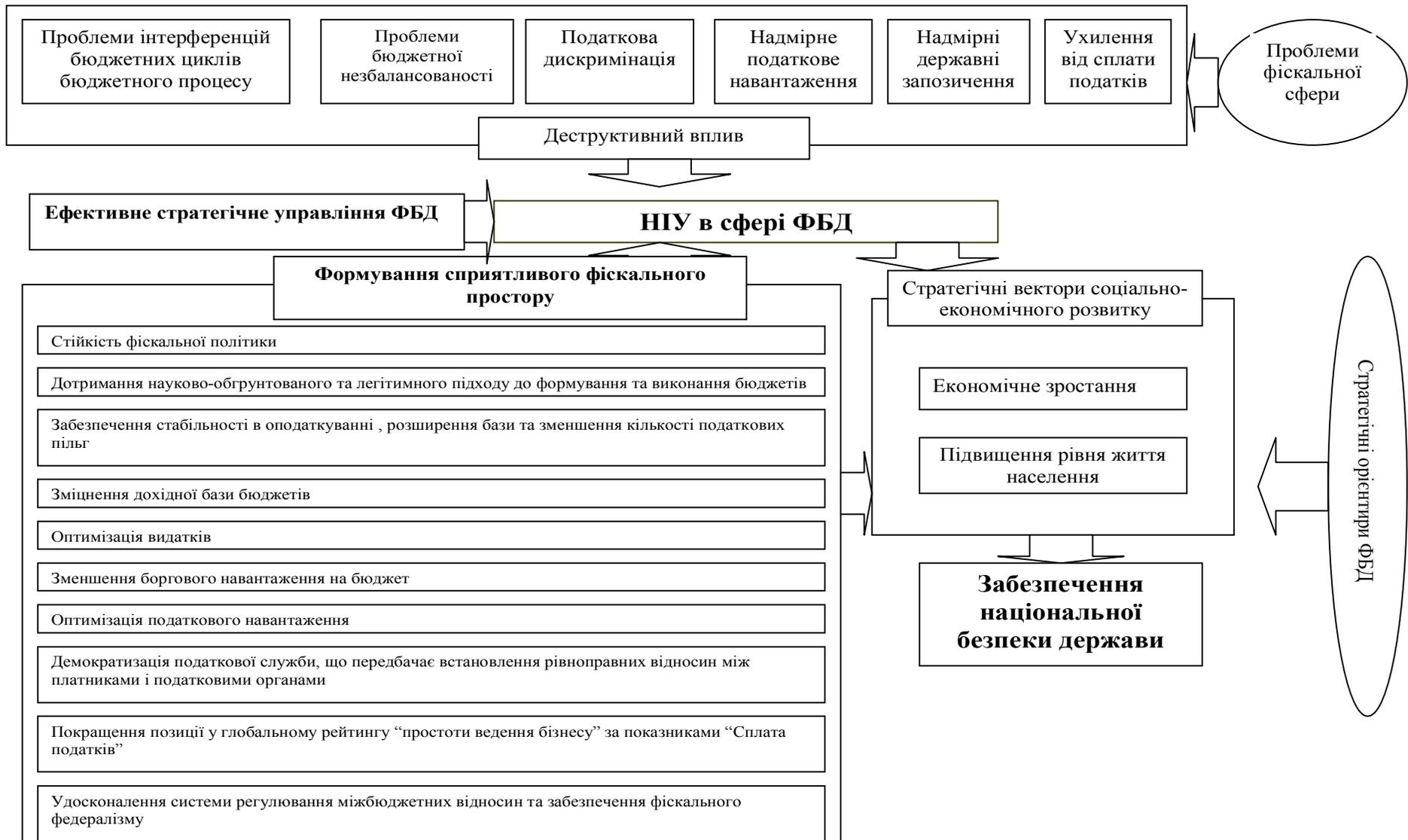

Рис. 3.12. Проблеми та стратегічні орієнтири забезпечення ФБД

відносин та забезпечення фіскального федералізму [25].

Гарантування ФБД повинно бути реалізоване завдяки проведенню зваженої політики держави, чого можна досягти шляхом забезпечення формування сприятливого фіскального простору та ефективного стратегічного управління ФБД (рис. 3.12).

Ефективне стратегічне управління ФБД повинно базуватися на загальних принципах управління державою. Основним з них, на думку багатьох фахівців [273], наприклад, є принцип самоорганізації. Він передбачає необхідність створення умов та забезпечення засобів, достатніх для реалізації цілей та бажаних тенденцій розвитку системи.

Досвід економічно розвинених країн, на основі якого базується сучасна макроекономічна теорія, показує, що послідовна економічна політика в умовах ринкового господарювання повинна враховувати два взаємопов'язані аспекти: самоорганізацію “внизу” (на підприємствах і в трудових колективах) та організовані й цілеспрямовані дії “зверху” для досягнення стабільного розвитку економічної та політичної системи суспільства. Ці ж аспекти повинні враховуватися і при стратегічному управлінні ФБД.

На думку економіста Н. Тідемана [253], найкращим принципом самоорганізації в управлінні державою у XXI сторіччі є конкуренція між державами щодо питання громадян, яка призведе до такого стану рівноваги, при якому держави служать інтересам своїх громадян, збільшуючи бюджет за рахунок приватного використання землі та інших ресурсів, а також за рахунок зборів за забруднення середовища та перенаселення.

Отже, саме фіскальна безпека, спрямована на благо громадян, у XXI ст. стає домінантною ознакою конкурентоспроможності держави.

Зауважимо також, що оподаткування приватного використання землі повинно виконувати не лише фіскальну функцію, а бути спрямованим на збереження її родючості. Те саме стосується і оподаткування за використання природних ресурсів, яке повинно заохочувати використовувати переважно відновлювальні ресурси. Що стосується зборів за перенаселення, то в Україні

ця проблема в умовах багаторічної депопуляції загалом не виглядає актуальною. Проте повністю відкидати таку фіскальну ідею не варто, а доцільно було б використати її на недопущення суттєвого перенаселення окремих міст, зокрема Києва.

Принцип нелінійності в державному управлінні передбачає врахування суб'єктами управління різних амплітуд керуючих коливних режимів, узгодження ритмів впливу на об'єкт управління з ритмами внутрішньої та зовнішніх соціальних систем.

Яскравим прикладом підтвердження принципу нелінійності є так звана "крива Лаффера", яка ілюструє залежність розміру надходження податків від ставки оподаткування.

На думку американського економіста А. Лаффера, нижчі податкові ставки створюють більш високі стимули до праці, заощаджень, інвестицій та прийняття ділових ризиків, внаслідок чого збільшується ВВП як податкова база, а за цих умов податкова база збільшується швидше, ніж зменшується рівень податкових ставок. Тому, незважаючи на зниження податкових ставок, податкові надходження не зменшуються, а зростають в ідеалі аж до свого максимального значення.

На підставі бюджетної концепції А. Лаффера податкові системи економічно розвинутих країн у 80-х роках ХХ століття зазнали суттєвих змін у бік зменшення як податкових ставок, так і прогресії в оподаткуванні. При цьому зниження податкових ставок призвело до зростання виробництва, яке компенсувало тимчасове падіння бюджетних надходжень. У нашій державі зниження податкових ставок може також стати ефективним інструментом детінізації бізнесової активності.

Разом з тим, застосовувати цей інструмент, знову ж таки з урахуванням принципу нелінійності, потрібно з певними застереженнями. Адже, наприклад, зниження ставок оподаткування за використання невідновлювальних ресурсів може призвести не лише до підвищення ділової активності, зростання ВВП та

доходів бюджету за певний період, а й до недопустимого в стратегічному плані пришвидшеного виснаження ресурсів.

У праці [121] йдеться про нелінійність співвідношення централізації та децентралізації в управлінні державними ієрархіями, що постійно змінюється, залежно від саморозвитку внутрішніх та зовнішніх впливів на систему державного управління, і передбачає існування множини можливих типів організаційних структур у державному управлінні.

Автор цитованої праці вважає, що співвідношення централізації та децентралізації чинить значний вплив на соціально-політичну поведінку громадян у державі, створюючи тим самим передумови для виникнення та розвитку громадянського суспільства, а тому раціональне співвідношення централізації та децентралізації в державному управлінні нашої країни є одним з основних чинників досягнення консенсусу в українському суспільстві, успішної реалізації демократичних реформ, входження України як рівноправного партнера до світового співтовариства.

Загалом погоджуючись з цим міркуванням, додамо, що забезпечення раціонального співвідношення централізації та децентралізації в державному управлінні матиме також позитивний вплив на економічну та фіскальну системи України, а отже, сприятиме конкурентоспроможності держави. Тому суттєву увагу у фіскальній політиці потрібно приділяти такому її невід'ємному компонентові, як трансфертна політика у взаєминах між державним та місцевими бюджетами.

Про те, що даний компонент у нашій проблемі далеко не безпроблемний, свідчать численні публікації українських економістів на тему міжбюджетних відносин.

Так, наприклад, у статті [232] зазначено, що у видатках бюджету зростає частина витрат на дотації вирівнювання, тоді як надходження до Державного бюджету збільшуються досить повільними темпами, тобто рівень дотаційного навантаження на державний бюджет хоч і є незначним, проте має тенденцію до поступового зростання.

Проблемою бюджетної політики на місцях, яка не сприяє становленню цілісного соціально-економічного простору в межах України, на думку авторського колективу [252], є не виправдано велика (завищена у п'ять-вісім разів) диференціація доходів та видатків місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу в розрізі окремих регіонів. При цьому негативна ситуація за останні роки практично не змінюється, тобто трансфертна політика не забезпечує рівності доступу до суспільних благ та послуг у всіх регіонах держави.

Принцип нелінійності потрібно використовувати також у зовнішній фіскальній політиці.

Так, наприклад, в умовах суттєвого приросту в Україні іноземних ресурсів, автори статті [31] вважають, що потоки іноземних капіталів можуть мати для України не лише позитивні, а й негативні наслідки, тобто потужний приплив капіталу може мати особливо руйнівний вплив на макроекономічну та фінансову стабільність; а іноді приплив капіталу несподівано закінчується, зупиняючи економічне зростання та спричиняючи банківську кризу і знецінення валюти.

З метою зниження ризиків, які можуть призводити до нерівномірно розподілених у часі іноземних грошових потоків у державі, у статті запропоновано застосовувати диференційований фіскальний підхід: щоб регулювати вміст потоків капіталу, фіскальна система може бути змінена з метою заохочення довгострокових надходжень і запобігання спекулятивним короткостроковим потокам. Наприклад, можна запровадити податок на “короткі” надходження ресурсів, як це було зроблено у Чилі в 1990-х рр.

Диференційований фіскальний підхід до іноземних інвестицій можна застосовувати не лише за строковою ознакою, а й залежно від галузі, в яку ці інвестиції приходять. Так у Чилі в серпні 2010 р., за даними “Українського бізнес ресурсу” [271], планувалося підвищення податки для іноземних інвесторів, які оперують у гірничорудній промисловості. Більше того, самі ставки додаткових податків будуть тим більші, чим більші обсяги доходів іноземних компаній. Кошти, виручені від роялті, планують спрямувати на

відновлення промислової інфраструктури держави, а також на охорону праці гірників.

За словами президента Чилі С. Піньєри, держава хоче реставрувати всі шахти і придбати рятувальні конструкції, щоб ситуація із застряганням гірників у штольні не повторилася.

Очевидно, що подібний приклад ведення фіскальної політики, спрямованої і на економію власних природних ресурсів, і на благо своїх громадян, також відповідає національним інтересам України, а тому заслуговує на вивчення та впровадження і в тактиці, і в стратегії української фіскальної політики.

Потенційні можливості поліпшення фіскальної безпеки України різноманітні. Це, наприклад, можливості оптимізації структури видатків бюджету, поліпшення управління зовнішнім та внутрішнім державним боргом, покращення взаємозв'язків між державним та місцевими бюджетами, поліпшення наповнення дохідної частини бюджету тощо. Скажімо, одним з шляхів покращення наповнення дохідної частини бюджету є підвищення ефективності податкової системи України. Адже на основі аналізу індексів концентрації, дисперсії та законодавчої стабільності, індексів ерозії, конкретності, об'єктивності та дискримінації податкового механізму, індексів запізнення збору, забезпечення збору податків та витрат при зборі податків автор статті [239] встановив, що ефективність податкової системи України знаходиться на рівні 10 %. Варто збільшувати неподаткові платежі бюджету. Проте в даному підпункті вважаємо за потрібне звернути увагу не на стандартні кроки в напрямку поповнення доходної частини бюджету, як от поліпшення адміністрування податків, зокрема ПДВ, підвищення ставок акцизів чи ставок державного мита, а на ті напрямки, які в Україні поки що недостатньо розвинені і які б при докладанні певних зусиль з боку держави сприяли поліпшенню соціально-економічної структури нашої країни, а відтак принаймні в середньостроковій перспективі позитивно би вплинули на її фіскальний стан.

Одним з таких напрямків може бути розвиток нанотехнологій. Про його важливість для України йдеться в доповіді НАН України “Соціально-

економічний стан України: наслідки для народу та держави”, яка опублікована в грудні 2009 р. На основі здійсненого системного аналізу тенденцій і чинників розвитку держави авторський колектив доповіді приходять до висновку, що Україна нині неспроможна забезпечити прискорений розвиток технологій і високотехнологічних галузей, оскільки параметри її інноваційно-технологічного розвитку вже давно перебувають за межами граничних інтервалів. Також стверджується, що українська економіка не має іншого вибору щодо моделі динамічного економічного розвитку, ніж мобілізація всіх можливостей для досягнення ефективного вписування у технологічну траєкторію еволюції людської цивілізації. Зрозуміло, що практична реалізація цього завдання потребує значних управлінських зусиль, і першим кроком, на які повинні бути спрямовані ці зусилля, повинна стати “об’єктивна економічна оцінка технологічного розвитку української економіки в контексті світової еволюції технологічних укладів з тим, щоб розробити і впровадити дієві інституційні, законодавчо-нормативні та економіко-мотиваційні заходи для забезпечення прискореного розвитку галузей 5-го та 6-го технологічних укладів”.

Одним з таких заходів, на думку вітчизняних науковців, цілком може бути Державна програма “Нанотехнології та наноматеріали”. Для реалізації такої програми, прийнятої в Україні у 2009 р., необхідно 2 млрд. грн. упродовж 2010–2014 рр., тобто в середньому по 400 млн. грн. на рік. Це менше ніж по 1 грн. на місяць з одного мешканця України, що не виглядає критичним для фінансового стану держави. Але в даній програмі немає прогнозних показників щодо можливої віддачі від її реалізації у вигляді можливих надходжень до бюджету.

Тому таку оцінку спробуємо зробити на основі деяких непрямих, а тому доволі приблизних даних. За оцінками експертів, глобальний ринок нанотехнологій на поточний рік може становити від 900 до 1200 млрд. євро. Оскільки населення України становить 0,66 % світового, то ринок нанотехнологій України міг би становити від 6 до 8 млрд. євро, тобто від 60 до

80 млрд. грн.. Враховуючи значний науковий потенціал України в цій сфері, адже авторами чи співавторами близько 40 % наукових статей з нанотехнологій є українські науковці, цифри цієї потенційної надбавки до ВВП можна сміливо збільшувати в рази. Але навіть якщо орієнтуватися на нижню межу, тобто 60 млрд. грн. приросту ВВП за рахунок ринку нанотехнологій, і на суттєво понижувальний рівень перерозподілу ВВП через бюджет, принаймні 10 %, то можна щороку отримувати по 6 млрд. грн. додаткових доходів до бюджету, тобто необхідні видатки на нанотехнологічну програму окупляться з суттєвим надлишком.

Відзначимо ще одну обставину на користь розвитку нанотехнологічної галузі: дана галузь, на відміну від більшості бюджетотвірних галузей економіки України, не вимагає суттєвих енергетичних та матеріальних ресурсів. Розвиток нанотехнологій вимагає, в першу чергу, активнішого використання наукового потенціалу, який має нематеріальний характер і, на противагу енергетичним та матеріальним ресурсам, при використанні не лише не вичерпується, а навпаки, підсилюється.

Таку ж обставину щодо характеру потрібних ресурсів зазначимо і для ринку біотехнологій. Порядок коштів, які потрібні для розвитку цього ринку в Україні, а також розмір потенційної віддачі від них приблизно такий самий, як і для нанотехнологій. Разом з тим, розвиток ринку біотехнологій може мати і додатковий фіскальний ефект, а саме завдяки розвитку біотехнологій у медицині можна буде створювати дешевші ніж імпорتنі вітчизняні вакцини, а отже, скорочувати видатки на охорону здоров'я.

У дещо віддаленій, однак цілком реальній перспективі Україна і сама зможе зайняти відповідну своєму науковому потенціалу нішу серед експортерів на ринку вакцин, ринку, який, за даними експертів, у XXI столітті щороку зростає в середньому на 30 %. У 2010 р. глобальний ринок вакцин становив 16 млрд. дол. США, а отже, при збереженні таких темпів розвитку цього ринку в наступному десятилітті та успішному розвитку біотехнологій Україна, починаючи з 2020 р., цілком може розраховувати принаймні на

1 млрд. дол. США надходжень до державного бюджету від експорту вакцин. На певний фіскальний успіх наша держава може також розраховувати і на ринку вакцин для ветеринарної медицини.

Проте ринок біотехнологій не зводиться лише до ринку вакцин. Звичайно, тут ми не маємо наміру оглядати всі доволі різноманітні розгалуження ринку біотехнологій, адже це може бути темою окремого дослідження, проте ще на один вид біотехнологій хотілося би звернути увагу. А саме на той факт, що фахівці Інституту біології клітини НАН України розробили унікальну технологію отримання етанолу в якості поновлювального джерела енергії, на яку отримали патенти не лише в Україні, а й у США. Вдала комерціалізація цієї чи інших подібних технологій могла б мати для України не лише позитивний фіскальний ефект, а й сприяла б зниженню рівня енергетичної залежності нашої держави, тобто ефект може бути мультиплікативним.

Розвиток нанотехнологій, біотехнологій, в т. ч. біологічних нанотехнологій пов'язаний з опрацюванням великих обсягів інформації, а отже, з розвитком відповідних програмних продуктів.

Обсяг світового ринку програмного забезпечення у 2010 р., за даними експертів, перевищив 232 млрд. дол.. Враховуючи ту обставину, що Україна за кількістю програмістів входить до першої п'ятірки країн-лідерів на цьому ринку, її частка має можливість досягти принаймні 5 % ринку програмних продуктів, що також матиме суттєвий фіскальний ефект.

В умовах глобалізації на ринку програмних продуктів особливого значення набуватимуть програми для комп'ютерних мереж, адже не секрет, що частка світової економіки, яка розвивається в інтернеті та завдяки інтернету, має тенденцію до сталого зростання.

Очевидно, що українська економіка не може ігнорувати цю тенденцію, а отже, і фіскальна система України також повинна її враховувати.

Зрозуміло, що цей розвиток пов'язаний з низкою ризиків, серед яких на перший план виступають інформаційні ризики. У фіскальній сфері особливу

увагу слід приділяти безпеці фіскальної інформації, а особливо тієї, яка передається комп'ютерними мережами.

Знову ж тут можуть стати в пригоді комп'ютерні програми, які б гарантували захист інформації, зокрема і фіскальної.

Фіскальна система України поки що майже не використовує міжнародну систему інтернет-розрахунків WebMoney, яка була заснована наприкінці ХХ ст. і постійно розширює мережу своїх користувачів.

До системи WebMoney, за даними різних інтернет-джерел, уже підключено понад 1000 комерційних ресурсів України, які проводять розрахунки за послуги, що надаються через інтернет, послуги хостінгу, тобто надання тимчасово вільних обчислювальних ресурсів свого комп'ютера в розпорядження інших зацікавлених користувачів, послуги інтернет-телефонії, послуги провайдерів, інтернет-порталів, інтернет-магазинів тощо.

Національний банк України вивчає можливості реєстрації цієї платіжної системи, яка при збереженні своїх позитивних для користувачів характеристик – миттєвості, лояльних комісійних зборів, високого рівня безпеки – та при відповідному правовому забезпеченні може стати суттєвою складовою фіскальної системи держави.

Фіскальними питаннями в Україні займаються різні органи влади – це і податкові органи в особі Державної податкової адміністрації України, і митні органи в особі Державної митної служби України, і видаткові органи в особі Державної казначейської служби України, і Міністерство фінансів України, і Кабінет Міністрів України, і Національний банк України, адже окрім основної функції – забезпечення стабільності гривні – НБУ відповідно до чинного законодавства виконує й інші функції, зокрема аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин.

Законодавчим забезпеченням фіскальної безпеки держави займається Верховна Рада України, зокрема її Бюджетний комітет та Рахункова палата, яка відповідно до чинного законодавства виконує такі фіскальні завдання: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням видаткової

частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів, у тому числі коштів загальнодержавних цільових фондів, за обсягами, структурою та їх цільовим призначенням; здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України; визначення ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-фінансових ресурсів.

Судова гілка влади також займається фіскальними питаннями при розгляді справ про неналежну сплату податків чи про нецільове використання бюджетних коштів.

Разом з тим, окремого органу, який би комплексно займався проблемами фіскальної безпеки держави, в Україні поки що немає. Однак питання про заснування такого органу, нехай і в перспективі, виглядає дискусійним. З одного боку, зважаючи на важливість фіскальних проблем, такий орган потрібний. З іншого боку, заснування, наприклад, Ради фіскальної безпеки України вимагатиме збільшення бюджетних видатків, тобто становитиме додаткове навантаження на фіскальну безпеку.

Більш доцільним і перспективним вважаємо надання функцій гарантування фіскальної безпеки Раді національної безпеки і оборони України, адже цей орган має певний досвід щодо питань з інших видів безпеки, суміжних з фіскальною, безпекою, а саме з внутрішньополітичної, економічної, соціальної, екологічної та науково-технологічної безпеки. Сам механізм надання функцій гарантування фіскальної безпеки РНБО потребуватиме кваліфікованої юридичної експертизи. Можливо, це буде зроблено на основі окремого закону, а можливо, це потребуватиме внесення змін до Конституції України, оскільки РНБО є конституційним органом, а в тексті Конституції поняття фіскальної безпеки поки що відсутнє. Хоча регламентування реалізації фіскальної політики доцільно залишити Міністерству фінансів України.

Потреба комплексного підходу до різних видів безпеки, включно з фіскальною, пояснюється тією обставиною, що засобами фіскальної політики досягаються не лише фіскальні, а й економічні цілі. Наприклад, підвищення

акцизу на бензин може мати на меті не лише поповнення бюджету для соціальних цілей, а і для інвестиційних цілей на ремонти та будівництво доріг, а також стримування темпів економічного зростання з тим, щоб амплітуди економічних коливних процесів не були надмірними. І навпаки, зниження бензинового акцизу призводить до зменшення дохідної складової бюджету, однак може розглядатися як необхідний захід / метод стимулювання економіки в часи рецесії, чи недопущення високих темпів інфляції.

Україна за її порівняно нетривалу самостійну фіскально-економічну історію вже має певний досвід і підвищення, і зниження акцизів на бензин. Зрозуміло, що і в майбутньому акцизи на бензин доведеться змінювати. Тому важливо вивчити власний досвід таких змін у минулому. Якщо правильність напрямів змін акцизів в якісному плані загалом не викликала сумнівів, то ефективність конкретних числових розмірів підвищень чи знижень бензинових акцизів ще потребує проведення відповідного економічного аналізу.

Крім того, процедура зміни бензинових акцизів, як і будь-яких інших акцизів чи податків, може бути досить тривалою, оскільки потребує затвердження у законодавчому порядку. А це не завжди подобається депутатам Верховної Ради України, оскільки поточна робота над змінами акцизів, які, можливо, невдовзі знову доведеться коригувати, відволікає їх від створення системних законів. Тому навіть вчасно задумані та економічно прораховані зміни акцизів можуть бути запроваджені з запізненням.

У перспективі ставки акцизів на бензин можна зробити плаваючими, у вигляді функцій від рівня інфляції та темпів зміни ВВП, причому ці функції повинні бути монотонно незростаючими залежно від інфляційного показника і монотонно неспадними залежно від рівня приросту ВВП. Конкретний вигляд функцій для акцизних ставок повинен бути ретельно проаналізований.

В такому випадку переглядати ставки акцизів на бензин з дотриманням законодавчої процедури потрібно буде набагато рідше. Реальність такої перспективи підтверджується тією обставиною, що ставки акцизів на бензин на даний час і так не є сталими, оскільки залежать від поточного курсу євро до

гривні. При переході до функціонального визначення ставок акцизів на бензин від прив'язки до курсу євро можна буде і відмовитися. З іншого боку, враховуючи євроінтеграційні наміри України, така прив'язка може бути збережена.

Схожий функціональний підхід можна буде застосувати і до акцизних ставок на тютюнові й алкогольні вироби. Однак тут доведеться зважати на ту обставину, що при підвищенні акцизних ставок для цих товарів зростає також контрафактний та контрабандний ризик. Тому тут потрібно враховувати, що підвищення акцизних ставок може вимагати додаткових видатків з бюджету на зниження рівня підробок та тіньових експортно-імпортних операцій із тютюновими та алкогольними виробами, а також на боротьбу з корупцією у правоохоронних, митних та податкових органах, які повинні займатися контрафактним та контрабандним ризиками.

Загалом, реалізація ідеї зниження податкових ставок, яка закладена в Податковому кодексі України, попри очевидний ризик недоотримання бюджетних доходів, може мати підсумковий позитивний фіскальний ефект. Це підтверджується досвідом реалізації простої та водночас великої ідеї Лаффера в США й інших економічно розвинених країнах. В Україні подібний ефект може бути ще більш відчутним, оскільки зниження податкових ставок не лише зменшить мотивацію до тіньової економічної діяльності, а й підірве корупційну базу такої діяльності.

Цікаво, що ще у 2010 р. окремі фахівці з економіко-математичного моделювання в оподаткуванні сумнівалися в можливості проведення експериментів з вибору оптимальних податкових ставок. Так у статті [103], автор якої аналізує існуючі методи і підходи до економіко-математичного моделювання процесів у сфері оподаткування, сказано: “Визначити емпіричним шляхом оптимальну сукупну податкову ставку неможливо, оскільки жодна держава не буде експериментувати на власній економіці”. А вже у 2011 р. з прийняттям Податкового кодексу України масштабний експеримент зі зниження податкових ставок розпочався.

Зрозуміло, розраховувати на те, що лише з допомогою Податкового кодексу вдасться повністю подолати податкову корупцію, не доводиться. Однак не звертати уваги на цю проблему, не розглядати як потенційно суттєву загрозу фіскальній безпеці теж не можна. Разом з тим, наукових робіт на тему податкової корупції опубліковано на порядок менше, ніж на теми розмірів податкових ставок, податкового обліку, податкової звітності чи інші фіскальні теми. Однією з таких робіт є стаття [51]. У ній процитовано модель турецького дослідника Акдеде 2006 р. Відповідно до цієї моделі розглядаються три різні групи людей: індивідуальні платники податків, податківці й інспектори. Податківці можуть також розглядатись як інспектори нижчого рівня, які мають змогу вивчати податкові декларації платників податків. Вони першими вступають у контакт з платниками податків. Інспектори в моделі розглядаються як урядові чиновники вищого рівня, вони перевіряють платників податків та інспектують податківців. Кожна група людей намагається максимізувати свій дохід: платники податків максимізують свій дохід за рахунок хабарів і штрафів, податківці намагаються максимізувати хабарі, інспектори намагаються максимізувати державний дохід.

Звичайно, така модель – не остаточний вердикт, адже далеко не всіх податківців чи підприємців можна вважати хабарниками, та й не факт, що кожен інспектор вищого рівня весь час діятиме лише з позиції державних інтересів.

У статті Ярослава Виклюка та Богдана Гаця розглядаються також моделі обмеження корупції, які відрізняються між собою спрямованістю антикорупційних заходів проти вищих, середніх і нижчих шарів владних структур. Відповідно до висновку російських дослідників [154] “основні зусилля щодо подолання корупції мають бути спрямовані на чиновників нижчих рівнів”.

Такий висновок виглядає доволі контраверсійно. Проте обмежувати податкову корупцію в Україні потрібно, особливо якщо звернути увагу на міжнародний аспект фіскальної безпеки. Проте обмежувати податкову

корупцію в Україні потрібно, особливо якщо звернути увагу на міжнародний аспект фіскальної безпеки. Адже такий важливий показник фіскальної безпеки, як державний борг значною частиною припадає саме на зовнішні запозичення.

До того ж існують такі проблеми бюджетної децентралізації як невідповідність між обсягом доходів місцевих бюджетів і реальними потребами у здійсненні фінансування поточних видатків, переважання поточних видатків місцевих бюджетів над видатками розвитку, причини існування яких є: відсутність розподілу функціональних повноважень і відповідальності за надання послуг між рівнями державної влади, залежність місцевих органів влади від центрального уряду в прийнятті рішень щодо доходів і видатків..

Для збільшення ефективності бюджетної децентралізації необхідно здійснити поліпшення фінансового забезпечення делегованих державою повноважень, запровадити зміни у розподілі видаткових повноважень між рівнями влади та зміни у розподілі податкових надходжень між бюджетами.

Варто провести Пенсійну реформу задля “розвантаження” бюджету від трансфертних платежів, які спрямовані на мінімізацію розриву між доходами та видатками Пенсійного фонду.

Висновки до розділу 3

Дослідження проблемних аспектів та стратегічних орієнтирів забезпечення ФБД дає можливість сформулювати наступні висновки:

По-перше, узагальнено недоліки та проблеми щодо використання “Кривої Лаффера”, які унеможливають її використання на практиці для тієї чи іншої країни в кожний конкретний момент часу. У зв’язку з цим, замість кривої Лаффера пропонується визначати граничні значення доходів (отже і податкового навантаження) і видатків зведеного бюджету через опосередкований аналог кривої Лаффера – статистичну залежність темпів

приросту реального ВВП від дефлятора ВВП в Україні за період 2000 – 2013 рр., яка дозволяє визначати оптимальні значення доходів та видатків зведеного бюджету та максимальні темпи економічного зростання, що відповідають значенням дефлятора ВВП 9 та 16 %, а порогові значення – таким значенням доходів та видатків зведеного бюджету, при яких темпи економічного зростання дорівнюють нулю, а дефлятор ВВП – одиниці.

По-друге, у результаті дослідження кількісного взаємозв'язку фіскальних та макроекономічних показників за допомогою використання моделі загальної економічної рівноваги “АЛЬФА” розраховано коефіцієнти чутливості основних макропоказників до зміни доходів і видатків Зведеного бюджету України у 2014 році. Оскільки усереднена залежність темпів приросту реального ВВП від дефлятора ВВП має вигляд дзвоноподібної кривої, тому фактична залежність має декілька екстремумів та асиметричний зсув у ліву частину графіка. Аргументовано, що це дає змогу відслідкувати оптимальні значення фіскальних і макроекономічних показників, за яких можливо досягти найбільш позитивних темпів економічного зростання.

По-третє, зауважено основні показники, на які варто зосередити увагу при реалізації заходів щодо підвищення рівня ФБД: ВВП, який є знаменником основних індикаторів ФБД, видаткова частини бюджету, оптимізація якої сприятиме скороченню державному дефіциту та фіскальний потенціал, або точніше, можливий приріст фіскального потенціалу, за рахунок якого можливе збільшення дохідної частини бюджету. Доведено, що саме такими показниками можна оперувати задля досягнення максимізації рівня ФБД. Дослідження залежності між ФБД та фіскальним потенціалом довело пряму залежність між зміною рівня фіскального потенціалу та ФБД. До того ж проведене моделювання дозволило показати, що рівень ФБД можна планувати на майбутні бюджетні періоди на основі проведеної оцінки у базовому періоді та планових показниках.

По-четверте, проблеми функціонування фіскального простору, що впливають на формування рівня ФБД є доволі масштабними та

різновекторними стосовно джерел їх виникнення та терміну існування, який досить часто самопродовжується. Такими проблемами є: податкова дискримінація, надмірне податкове навантаження та державні запозичення, недосконалість податкової дисципліни, проблеми інтерференцій бюджетних циклів, проблеми бюджетної незбалансованості тощо. Усунення таких проблем, на нашу думку, вимагає проведення зваженої політики урядом країни стосовно запровадження заходів стратегічного управління ФБД, яке повинне бути засноване на загальних принципах управління державою. Окрім цього мають бути реалізовані заходи щодо формування сприятливого фіскального простору, що сприятиме досягненню стійкості фіскальної політики, максимізації наповнення державної казни, ефективному використанню бюджетних коштів, врегулюванню питань фіскальної децентралізації.

По-п'яте, обґрунтовано потенційні джерела максимізації рівня ФБД. Доведено, що збільшити надходження до казни держави у перспективі можливе за рахунок використання нанотехнологій, біотехнологій та ІТ-технологій. Саме такі напрямки діяльності мають великий невичерпний потенціал, оскільки характеризуються незначними затратами матеріальних ресурсів на їх реалізацію.

Основні результати дослідження, пов'язані з проблемами стратегічними орієнтирами забезпечення ФБД є [21; 24; 25; 126]

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є теоретичне узагальнення та розв'язання актуального наукового завдання щодо визначення концептуальних засад і шляхів забезпечення фіскальної безпеки держави. Сформовано низку висновків теоретичного, методичного та науково-практичного характеру, які відображають вирішення завдань дисертаційної роботи відповідно до поставленої мети:

1. У дисертації встановлено, що ФБД є складовою національної безпеки та відіграє особливо важливу роль у процесі забезпечення фінансової безпеки держави. На основі дослідження наукових праць з теорії безпекознавства та фіскальної політики обґрунтовано авторське бачення сутності даної економічної дефініції. Встановлено складові елементи ФБД, до яких віднесено: безпеку фінансових надходжень, безпеку державних витрат, безпеку міжбюджетних відносин. Конкретизовано понятійно-категоріальний апарат ФБД, який сприяв ґрунтовному пізнанню її змісту.

2. Встановлено, що на рівень ФБД мають позитивний або негативний вплив чинники, які формуються за певних умов і ситуацій, що складаються на локальному чи глобалізаційному рівнях. Тому відповідно до джерел походження чинників запропоновано їхній поділ на екзогенні й ендогенні. Акцентовано увагу на деструктивному впливі “фіскальних термітів” щодо забезпечення ФБД на прийнятному рівні. Аргументовано, що комплексне дослідження чинників ФБД дає змогу з'ясувати потенційні небезпеки та загрози, що сприяє зменшенню можливої шкоди при реалізації необхідних управлінських дій. Дослідження механізму виникнення загроз ФБД дозволило конкретизувати етапи їхнього розвитку (зародження, вияв, загострення) та форми вияву (виклик, вплив, ризик). Для здійснення оцінки рівня фіскальної безпеки України запропоновано використовувати такі індикатори: рівень монетизації економіки, рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, рівень дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до ВВП, відношення

дефіциту (профіциту) зведеного бюджету до видатків зведеного бюджету, відношення загального обсягу державного боргу до ВВП, рівень боргового навантаження на бюджет, рівень податкового навантаження на економіку, відношення обсягу податкового боргу до ВВП, частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів зведеного бюджету, рівень інфляції, рівень тінізації доходів зведеного бюджету до ВВП.

3. У результаті дослідження зарубіжного досвіду забезпечення ФБД вдалося виокремити придатні для впровадження у вітчизняну практику державного управління заходи, які сприятимуть стабілізації фіскальної сфери та зміцненню фіскальної безпеки України загалом. Ними визначено: доцільність запровадження пруденційного регулювання фіскальної сфери, що завдяки забезпеченню безперервного моніторингу фіскальних показників сприятиме утриманню їх значень у прийнятних межах; застосування бенчмаркінгу щодо управління державним боргом, що передбачатиме реалізацію ефективної боргової політики; можливість запровадження диференційованого підходу до фіскального навантаження на різні сектори економіки з метою підтримки виробничого, але за умови стабільної банківської системи; дотримання політики бюджетної економії з одночасним недопущенням неефективного використання бюджетних коштів; необхідність зменшення тіньової економіки шляхом скорочення нелегальної зайнятості через зменшення податкового тиску та посилення контролюючих дій податковими органами, що, у підсумку, матиме позитивний фіскальний ефект; застосування комплексного підходу щодо паралельного впливу як на рівень державного боргу, так і на ВВП.

4. Завдяки проведеному аналізу окремих макроекономічних і фіскальних показників за 2004 – 2013 роки розраховано числові дані індикаторів фіскальної безпеки України. На основі застосування методів функціональних залежностей, макроекономічного моделювання, експертних оцінок, аналогового й законодавчого встановлено їхні порогові значення (нижній поріг, нижнє

оптимальне, верхнє оптимальне, верхній поріг) та здійснено поділ на стимулятори та дестимулятори. Це дало змогу виявити реальні та потенційні “зони небезпеки”, в яких перебувають чи можуть знаходитися індикатори, а також встановити умови, необхідні для зміцнення ФБД.

5. У результаті проведення інтегральної оцінки рівня фіскальної безпеки України зроблено такі висновки: лише у 2006 – 2007 роках спостерігається знаходження інтегрального індексу у сприятливій зоні (між нижнім і верхнім оптимальними порогами), починаючи з 2008 до 2013 року спостерігається його знаходження у несприятливій зоні (між нижнім і нижнім оптимальним порогами). Встановлено, що зниження рівня інтегрального індексу фіскальної безпеки України зумовлено тим, що числові значення більшості індикаторів перебувають в межах нижніх порогових значень, а деякі з них – перетинають таку межу. Дослідження вагових коефіцієнтів і коефіцієнтів еластичності фіскальної безпеки України до зміни індикаторів дозволило встановити міру їхнього впливу на інтегральний індекс, що є необхідною інформацією для визначення важелів зміни загального рівня безпеки та розробки пріоритетних заходів щодо її максимізації.

6. Теоретичне й аналітичне обґрунтування взаємозв'язків між ФБД та іншими складовими фінансової безпеки дозволило продемонструвати існуючу взаємозалежність між ними. Визначення інтегрального індексу фінансової безпеки, розрахунок вагових коефіцієнтів індикаторів, коефіцієнтів еластичності фінансової безпеки до зміни індикаторів ФБД дозволили аргументувати значний взаємовплив між складниками фінансової безпеки. Встановлено, що найбільший вплив на рівень фінансової безпеки України має фіскальний індикатор “рівень трансфертів Пенсійному фонду України до загальних доходів Зведеного бюджету”. Загалом отримані результати дослідження рівня фінансової безпеки України вказують на її спадну динаміку впродовж останніх років, що свідчить про недосконалу економічну політику.

7. Дослідження аналізу взаємозв'язку макроекономічних і фіскальних показників проведено на основі розрахунків коефіцієнтів чутливості у

2014 році, що дозволило зробити ряд висновків. Встановлено, що збільшення доходів Зведеного бюджету України на 1,0 млрд. грн. зменшує номінальний ВВП на 2,79 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,05 в.п., дефлятор ВВП – на 0,135 в.п. Навпаки, зменшення доходів Зведеного бюджету України збільшує номінальний ВВП на 3,0 млрд. грн., реальний ВВП – на 0,05 в.п., дефлятор ВВП – на 0,139 в.п. Збільшення видатків Зведеного бюджету України, що спрямовані на споживання, на 1,0 млрд. грн. збільшують номінальний ВВП на 3,96 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,068 в.п., дефлятор ВВП – на 0,19 в.п. Якщо збільшення видатків зведеного бюджету спрямовується на інвестиції, то номінальний ВВП збільшується на 3,96 млрд. грн., реальний ВВП – на 0,112 в.п., дефлятор ВВП – на 0,145 в.п. Навпаки, зменшення видатків Зведеного бюджету України зменшує номінальний ВВП на 3,53 млрд. грн., приріст реального ВВП – на 0,063 в.п., дефлятора ВВП – на 0,169 в.п., що свідчить про нелінійність економічних процесів. На основі проведених розрахунків доведено, що мультиплікатор державних видатків переважає мультиплікатор державних доходів для стимулювання економічного зростання, тому дефіцитний бюджет більшою мірою стимулює економічне зростання. При цьому, якщо збільшення видатків зведеного бюджету спрямовано на збільшення інвестицій, а не на споживання, то темпи приросту реального ВВП збільшуються в 1,6 рази завдяки тому, що приріст інфляції (дефлятора ВВП) уповільнюється в 1,36 рази.

8. Аргументовано, що поліпшення стану ФБД можливе за рахунок максимізації ВВП, оптимізації видаткової частини бюджетів і приросту фіскального потенціалу. Завдяки моделюванню взаємозалежності між фіскальним потенціалом і ФБД із застосуванням методів диференціального числення, теорії ймовірностей та математичної статистики встановлено їхню пряму залежність. Результати дослідження свідчать, що за допомогою методів диференціального числення можна розрахувати не будь-які значення ФБД, а визначити найоптимальніші. Застосування методів теорії ймовірностей та математичної статистики дозволяє оцінити вплив випадкових величин при

оцінюванні майбутніх значень показників ФБД. Доведено, що дана модель дає можливість оцінювати рівень майбутньої ФБД на основі її оцінки в базовому періоді та запланованих бюджетних показників, а також дозволяє визначати, які зміни варто здійснити із фіскальними показниками для досягнення бажаного рівня ФБД.

9. Проведене дослідження дало змогу систематизувати наявні проблеми фіскальної сфери, що сприяють зменшенню рівня фіскальної безпеки України. Встановлено, що зміцнення ФБД можливе за рахунок проведення зваженої політики держави щодо формування сприятливого фіскального простору й ефективного стратегічного управління ФБД. Акцентовано увагу на відсутності єдиного державного органу, який би займався комплексним вирішенням проблем ФБД. Обґрунтовано, що в умовах фінансової нестабільності та неможливості збільшення видатків на утримання апарату управління доцільно надати функції гарантування ФБД Раді національної безпеки і оборони України за тісної співпраці з Міністерством фінансів України. Визначено потенційні можливості покращення стану ФБД за рахунок диверсифікації джерел дохідної бази бюджетів (використання нанотехнологій, біотехнологій та ІТ-технологій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопр. экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
2. Аведян Л. Й. Фіскальна політика: [конспект лекцій] / Аведян Л. Й. – Харків: Вид-во ХДЕУ, 2003. – 80 с.
3. Агапова Т. А. Макроэкономика: [учебник] / Т. А. Агапова, С.Ф. Серегина; под общей ред. А. В. Сидоровича. – [3-е изд.]. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, Изд-во “Дело и Сервис”, 2000. – 416 с.
4. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: [Коллективна монографія] / За заг. Ред. Г. Є. Жуйкова, Я. В. Сухій, В. С. Ніценка. – Книга 2. – Одеса: ТОВ “Лерадрук”, 2012. – 656 с.
5. Азаров обмежив селян у дешевих кредитах [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 30.07.2010. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2010/07/30/243364/>.
6. Азаров придумал, как поднять экономику [Електронний ресурс]. – 28.09.2010. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2010/09/28/211>
7. Аналіз руху прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в Україні за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/analiz-ruhu-pryamih-inozemnih-investiciy-akcionernogo-kapitalu-v-ukrayini-za-2012-rik>
8. Андреева Є. Літні страхи [Електронний ресурс] / Є. Андреева – 08.08.2010. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2010/08/08/205378>.
9. Андрущенко В. Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 2003. – № 6. – С. 27–35.
10. Арбузов С. Час реформ і розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=76306>.

11. Бабич Л. М. Засади формування бюджетної політики держави: [монографія] / Бабич Л. М. –КНАУ, 2003. – 320 с.
12. Баженова О. В. Застосування системного підходу до аналізу економічної безпеки держави / О.В. Баженова // Вісник КНУ. Серія: економіка. – 2003. – Вип. 66–67. – С. 122–124.
13. Базилевич В. Д. Макроекономіка: [опорний конспект лекцій] / В.Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К.: Четверта хвиля, 1997. – 224 с.
14. Балацкий Е. В. О природе несостоятельности российской фискальной системы / Е.В. Балацкий // Общество и экономика. – 2004. – № 11–12. – С. 127–136.
15. Баранецька О. Аналіз показників фіскальної сфери / Ольга Баранецька // Наукові записки. Серія “Економіка”, м. Острог. – 2011. – № 17. – С. 4–16.
16. Баранецька О. Вплив інфляційного податку на фіскальну безпеку держави / Ольга Баранецька // Фінансово-економічні проблеми розвитку України в умовах ринку: матеріали другої Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та науковців, м. Рівне, (26–27 лютого 2009 р.). – Рівне: РІ ВМУРОЛ “Україна”, 2009. – С. 17–20.
17. Баранецька О. Загрози фіскальній безпеці держави / Ольга Баранецька // Пріоритети економічного розвитку України: історія та сьогодення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Вінниця, (10–11 квітня 2007 р.) – Вінниця, 2007. – С. 444–450.
18. Баранецька О. Інфляційний податок / Ольга Баранецька // Економіка та фінанси в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку: матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф., м. Макіївка, (22–24 квітня 2009 р.); ред. рада: В. І. Веретенников та ін. – Макіївка: Макіївський екон.-гуманітарний ін-т, 2009. – С. 16–18.
19. Баранецька О. Координація зв’язків фіскальної безпеки держави: позитивні та негативні аспекти взаємовпливу / Ольга Баранецька // Проблеми

розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України: матеріали III наук.-практ. семінару з міжнародною участю, м. Тернопіль, (26–27 лютого 2009 р.); відп. за вип. Мартинюк В. П. – Тернопіль, 2009. – С. 13–15.

20. Баранецька О. Методи оцінки фіскальної безпеки держави / О. Баранецька, В. Мартинюк // Проблемы и перспективы становления финансовой системы Украины: материалы XII Всеукраинской наук.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, г. Севастополь, (14–17 октября 2009 г.). – Севастополь, 2009. – С. 175–177.

21. Баранецька О. Модель взаємозалежності між фіскальним потенціалом та фіскальною безпекою держави / Ольга Баранецька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5. Т.3. – С. 161–165.

22. Баранецька О. Обґрунтування взаємозв'язків між фінансовою безпекою страхового ринку та фіскальною безпекою держави / Ольга Баранецька // Проблемні аспекти функціонування фінансової системи України в умовах дестабілізаційних економічних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет - конференції, м. Хмельницький (24–25 січня 2013 р.). – Хмельницький: Хмельницький економічний університет, 2013. – С.43–45.

23. Баранецька О. Проблеми та стратегічні орієнтири забезпечення фіскальної безпеки держави / Ольга Баранецька // Легалізація економіки та протидія корупції в системі економічної безпеки держави: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – м. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – С. 39–44.

24. Баранецька О. Проблеми фіскальної безпеки держави в умовах сьогодення / Ольга Баранецька // Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті і науці: матеріали II наук.-практ. Інтернет - конф. – Луганськ: Державний заклад “Національний університет імені Тараса Шевченка”, 2012. – С. 25–27.

25. Баранецька О. Теоретичні аспекти моніторингу фіскальної безпеки держави / Ольга Баранецька // Тенденції та перспективи розвитку податкової системи України: матеріали наук.-практ. конф. до 10-річчя Науково-дослідного

центру з проблем оподаткування. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2008. – С. 457–459.

26. Баранецька О. Теоретичні засади фіскальної безпеки держави / Ольга Баранецька // Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали IV Міжнародної наук.-практ. конф. молодих вчених, м. Тернопіль; відп. за вип. Монастирський Г. Л. – Тернопіль, 2007. – С. 38–40.

27. Баранецька О. Характеристика фінансово-економічних чинників та індикаторів фіскальної безпеки держави / Ольга Баранецька // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 4. – С. 436–442.

28. Баранецька О.В. Оцінка фіскальної безпеки України / О. В. Баранецька, В.П. Мартинюк // Світ фінансів. – 2013. – №1. – С. 114–122.

29. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): [монографія] / Барановський О. І. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. – 759 с.

30. Бачо Р.Й. Державний борг Угорщини: ретроспективний аналіз та політика управління / Р.Й. Бачо // Вісник ЖДТУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 218 – 221.

31. Беседіна О. Приплив капіталу: благословення чи прокляття? [Електронний ресурс] / О. Беседіна, О. Шепотило. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/06/14/>.

32. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Ш. Бланкарт; [пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенко; Передмова та наукове редагування В.М. Федосова]. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.

33. Букач Б. А. Анализ основных допущений кривой Лаффера / Б. А. Букач // Вестник СевНТУ: Экономика и финансы. – 2011. – № 116. – С. 17–24.

34. Букач Б. А. Обоснование и анализ различных вариантов графической интерпретации кривой Лаффера / Б.А. Букач. – Вісник СевНТУ:

зб. наук. пр. Вип. 130 / 2012. Серія: Економіка і фінанси. – Севастополь, 2012. – С. 30–38.

35. Буковинський С. А. Фінансова криза в Україні: вплив на розвиток економіки та деякі заходи з досягнення фінансової стабілізації / С. А. Буковинський // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С. 10–30.

36. Бюджет та економіка. Основні тенденції 2009 року / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]. – К.: ДГВПП “Зовнішторгвидав України”, 2010. – 12 с.

37. Бюджет та економіка. Основні тенденції 2010 року / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]. – К.: ДГВПП “Зовнішторгвидав України”, 2010. – 12 с.

38. Бюджет та економіка. Основні тенденції січня – вересня 2011 року / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]; ІБСЕД, Проект “Зміцнення місцевої фінансової ініціативи”, USAID. – К.: ДГВПП “Зовнішторгвидав України”, 2011. – 12 с.

39. Бюджет України – 2006: статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/archive/docview?typeId=85132&search_param=%F1%F2%E0%F2%E8%F1%F2%E8%F7%ED%E8%E9&searchDocarch=1&searchPublishing=1.

40. Бюджет України: актуальні проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.referatcentral.org.ua/finance_load.php?id=255.

41. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / [редкол.: М. Я. Азаров (голова) та ін.]. – К.: НДФІ, 2004 – Т. 1: Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, В. М. Геєць (кер. авт. кол.) та ін.]. – 2004.

42. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / [редкол.: М. Я. Азаров (голова) та ін.]. – К.: НДФІ, 2004 – Т. 6: Підвищення ефективності боргової політики держави / [М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Барановський та ін.]. – 2004. – 348 с.

43. Бюджетний Кодекс України від 21 червня 2001 р. №2542 – III // Урядовий кур’єр. – №131 від 25 липня 2001 р. (із змінами № 2478-VI (2478-17) від 09.07.2010 р.).
44. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2009 рік [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitir%20Quarter%202009/KV_IV_2009_Monitoring_ukr.pdf.
45. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2010 рік / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]. – К., 2011. – 142 с.
46. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2011 рік / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]. – К., 2012. – 96 с.
47. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В.]; ІБСЕД, Проект “Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ - II) впровадження”, USAID.– К., 2013. – 73 с.
48. Валовий регіональний продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
49. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізми зміцнення: [монографія] / Васильців Т. Г.– Львів: Арал, 2008. – 384 с.
50. Венгрия будет экономить [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dv.ee/?PublicationId=4d7b76af-b2fa-4456-8389-0283e0069a3>.
51. Виклюк Я. І. Імітаційне моделювання фінансових зловживань у туристичній галузі / Я. І. Виклюк, Б. М. Гаць // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.9. – С. 248–255.
52. Вилкс: латвийская экономика пролетела над Европой, как «сверкающий болид» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.db.lv>.
53. Висновки про виконання Державного бюджету України за 2004 рік [Електронний ресурс]: [підготовлено департаментом з питань контролю,

аналізу та експертизи державного бюджету і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 10 травня 2005 р. № 10–1]. – К.: Рахункова палата України, 2005. – № 8. – Режим доступу: http://www.acrada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/printable_article?art_id=345922.

54. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2005 рік [Електронний ресурс]: [підготовлено департаментом з питань фінансової та бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 11 травня 2006 р. № 12–5]. – К.: Рахункова палата України, 2006. – № 6. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/printable_article?art_id=651008.

55. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2006 рік [Електронний ресурс]: [підготовлено департаментом з питань фінансової та бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 16 травня 2007 р. № 13–8]. – К.: Рахункова палата України, 2007. – № 10. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=883551&cat_id=412.

56. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1462353>.

57. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2009 рік [Електронний ресурс]: [підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати] / Рахункова палата України. – К., 2010. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728123#_Toc2590225.

58. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2010 рік [Електронний ресурс]: [підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати] / Рахункова палата України. – 2011. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Bulet_vykonan_DBU_2010.pdf.

59. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2011 рік: [підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати] / Рахункова палата України. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/img/files/Buletен_vykon_budg_2011.pdf.

60. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2012 рік: [підготовлено департаментом з питань бюджетної політики і затверджено постановою Колегії Рахункової палати] / Рахункова палата України. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/>.

61. Вишневецький В. П. Можливі наслідки зменшення експортного мита в рамках приєднання України до СОТ / В. П. Вишневецький, О. В. Лук'яненко // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 28–35.

62. Відшкодування ПДВ у 2012р. зросли майже вдвічі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.guru.ua/news/297939/Vidshkoduvannja_PDВ_u_2012r_zrosli_majzhe_vdvichi_.html.

63. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О. С. Власюк. – К: ДННУ Академія фінансового управління, 2011. – 480 с.

64. Влияние энергетического фактора на экономическую безопасность регионов Российской Федерации / [Благодатский В. Г., Богатырев Л. Л., Башуев В. В. и др.]; под ред. А. И. Татаркина. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 1998. – 197 с.

65. Гайдучський П. І. Міжбюджетні відносини – на новий рівень науки і практики / П. І. Гайдучський // Наукові праці НДФІ. – 2004. – Вип. 6 (29). – С. 57.

66. Гасанов С. С. Бюджетна політика в умовах структурно-інноваційної перебудови національної економіки / С. С. Гасанов // Наукові праці НДФІ. – 2004. – Вип. 6 (29). – С. 63.

67. Глобальный налог на банки – реальность [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.ruvr.ru/2010/04/07/6123813.html>.
68. Глухова В.І. Відшкодування ПДВ в процесі його адміністрування в Україні / В.І. Глухова, М.А. Нікітіна // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 3.
69. Гончарук В. Повернути своє [Електронний ресурс] / Гончарук В. – 05.11.2009. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/toplist/~2/2/176781>.
70. Горбулін В. П. Методичні засади розробки стратегії національної безпеки України [Електронний ресурс] / В. П. Горбулін, В. П. Качинський // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue2004_3.
71. Горегляд В. П. Анализ российской практики регулирования и контроля государственного долга Российской Федерации, выраженного в государственных ценных бумагах, проведения операций с государственными ценными бумагами / В. П. Горегляд // Бюллетень Счетной палаты Российской Федерации. – 2008. – № 12 (132).
72. Госдолг Казахстана за год вырос до 13% ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/finance/890646-gosdolg-kazahstana-za-god-vyiros-do-13-vvp.html>.
73. Гроші МВФ: благо чи консервація кризи? [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 08.07.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/07/8/241044/>.
74. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: [монографія] / Губський Б. В. – К., 2001. – 122 с.
75. Державний та гарантований державою борг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
76. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995–2009 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
77. Длугопольський О. В. Застосування системи міжбюджетних трансфертів в напрямку усунення проблем диспропорційного розвитку територій: міжнародна практика та реалії України / О. В. Длугопольський //

Наука й економіка. – 2009. – № 1 (13). – С. 14–20.

78. ДПСУ розраховує повністю ліквідувати заборгованість із ПДВ у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/detail/122702>.

79. Думка експерта: кредит МВФ допоможе [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 29.07.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2010/07/29/243213/>.

80. Ейфінгер С. Борги назавжди [Електронний ресурс] / С. Ейфінгер // Економічна правда. – 04.06.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2010/06/4/237382/>.

81. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи: [навчальний посібник] / Н. Й. Реверчук, Я. М. Малик, І. І. Кульчицький, С. К. Реверчук. – Львів: ЛФМАУП, 2000. – 192 с.

82. Економічна безпека держави: [збірник нормативно-правових актів України] / Ковальчук Т. Т., Варналій З. С., Фещенко В. В., Сидорчук О. В. – Київ: Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при РНБО України. – 2001. – 106 с.

83. Економічна безпека України : проблеми та пріоритети зміцнення // З.С. Варанлій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – Київ: Знання України, 2011. – 299 с.

84. Економічна безпека України: внутрішні і зовнішні чинники: навч. посібник / [Я. Й. Малик, С. Д. Гелей, М. Д. Лесечко та ін.]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 256 с.

85. Елисеєва И. И. Общая теория статистики: [учебник] / И. И. Елисеєва, М. М. Юзбашев ; под ред. И. И. Елисеєвой. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 656 с.

86. Ершов Э. Б. Распространение коэффициента детерминации на общий случай линейной регрессии, оцениваемой с помощью различных версий метода наименьших квадратов / Э. Б. Ершов // Экономика и математические

методы. – М.: ЦЕМИ РАН, 2002. – В. 3. – Т. 38. – С. 107–120.

87. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Єрмошенко М. М. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.

88. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку [Електронний ресурс] / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2004_3.

89. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: [монографія] / Жаліло Я. А. – К.: НІСД, 2003. – 368 с. – (Серія “Нац. безпека” ; вип. 8).

90. Заблоцький М. Тіньова нація [Електронний ресурс] / М. Заблоцький // Економічна правда. – 13.04.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/13/232545/>.

91. Загородній В. З., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник / В. З. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Л.: Вид. Національного університету “Львівська політехніка”, 2005. – 713 с.

92. Загальний держборг Вірменії на кінець року склав 4,59 млрд. дол. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/879456-zagalniy-derjborg-virmeniji-na-kinets-roku-sklav-459-mlrd-dol.html>.

93. Загорський В. С. Бюджетно-податкова система: теорія і практика: [монографія] / Загорський В. С. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 306 с.

94. Звіт Міністерства фінансів України “Про виконання Державного бюджету України за 2013 рік” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=397457&cat_id=53608.

95. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2009 рік у розрізі економічної класифікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/file/link/244339/file/Zvit.pdf>.

96. Звіт про виконання Програми управління державним боргом за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=375216&cat_id=255473.

97. Звіт про нарахування, обчислення та сплату єдиного внеску за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=199475&cat_id=94750.

98. Звіт про нарахування, обчислення та сплату єдиного внеску за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chp.com.ua/all-news/item/22204-zvit-pfu-pro-narahuvannya-obchislennya-ta-splatu-edinogo-vnesku-za-2012-rik>.

99. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс]: [статистичний збірник] / Державна служба статистики України. – К., 2012 – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

100. Інтегральний індекс фондового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua/ShowPage.aspx?PageID=276&AspxAutoDetectCookieSupport=1>.

101. Інфляція в Україні та реальний ВВП: прогноз на 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/113-inflyaciya-v-ukrayini-ta-realniy-vvp-prognoz-na-2012-rik.html>.

102. Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Державного бюджету України за 2011 рік [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 29 лютого 2012. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-ministerstva-finansiv-ukrayini-2012/p/>.

103. Інформація про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/pfu_budget_report_apr2011.pdf.

104. Інформація щодо виконання Державного бюджету України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16724385;jsessionid=66CB4F11DDFEB>

CB1792CC250736E149E.

105. Капітальні інвестиції в Україні за 2010 рік [Електронний ресурс]: [стат. бюлетень] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

106. Капітальні інвестиції в Україні за січень-вересень 2011 року [Електронний ресурс]: [стат. бюлетень] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

107. Капітальні інвестиції за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/ibd/invo/invo_u/invo_1209.htm/.

108. Квашук О. В. Ретроспектива та перспектива економіко-математичного моделювання в оподаткуванні / О. В. Квашук // Наукові записки. Серія “Економіка”. – 2010. – Вип. 13. – С. 430–437.

109. Клейнер Г. Б. Эконометрические зависимости: принципы и методы построения / Г. Б. Клейнер, С. А. Смоляк. – М.: Наука, 2000. – 104 с.

110. Ковтун Н. В. Теорія статистики: курс лекцій, практикум / Ковтун Н. В. – К.: ІМЕКС, 2007. – 276 с.

111. Колісник О. Я. Бюджетна безпека у забезпеченні стратегії соціально-економічного розвитку держави: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / Олег Ярославович Колісник. – Тернопіль, 2009. – 237 с.

112. Концепція економічної безпеки України / [Недін І. В., Ревенко А. Ф., Точілін В. О. та ін.]; кер. проекту В. М. Геєць. – Київ: Логос, 1999. – 56 с.

113. Косевцов О. В. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / О. В. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К.: Рада національної безпеки і охорони України; Національний ін.-т стратегічних досліджень, 1996. – 54 с. – (Сер. “Нац. Безпека”; вип. 1).

114. Кравців В. Актуальні питання реалізації політики стимулювання розвитку регіонів України в сучасних умовах / В. Кравців, Ю. Стадницький //

Регіональна економіка. – 2005. – № 3. – С. 77–84.

115. Кредиторы Латвии: Обуздайте теневую экономику и сократите государственные расходы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/polit/1291965.html>.

116. Крисоватий А. І. Податки і фіскальна політика: [навч. посібник] / А. І. Крисоватий, А. І. Луцик. – Тернопіль, 2003. – 312 с.

117. Кульпінський С. В. Фіскальні наслідки державної підтримки проблемних банків / С. В. Кульпінський // Наукові праці НДФІ. – 2009. – №1 (46). – С. 118–125.

118. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: [навч. посіб.] / Куценко Т. Ф. – К.: КНЕУ, 2006. – 508 с.

119. Лагутін В. Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці: [монографія] / Лагутін В. Д. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 248 с.

120. Линник А. Всемирный банк поддержал Казахстан миллиардом долларов / Антон Линник // Казахстанские новости. – 26.05.2010 г.

121. Линьов К. До проблеми нелінійності як визначальної характеристики державної ієрархії / К. Линьов // Управління сучасним містом. – 2002. – № 10–12. – С. 31–39.

122. Ліпкан В. А. Національна безпека і національні інтереси України / Ліпкан В. А. – К.: КНТ, 2006. – 68 с.

123. Лугінін О. Є. Статистика: [підручник] / Лугінін О. Є. – [2-е вид., перероблене та доп.]. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 608 с.

124. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин в Україні / І. О. Луніна // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 12. – С. 39–44.

125. Любіч О. О. Теоретичні основи прийняття фінансових рішень на макrorівні. – Київ: НДФІ, 2004. – 348 с.

126. Лютий І. О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики

держави / І. О. Лютий // Финанси України. – 2009. – № 12. – С. 13.

127. Лютий І. Суперечності планування видаткової частини бюджету України / І. Лютий, Л. Савич // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 81–87.

128. Лямець С. Виконання бюджету-2010: уроки малювання [Електронний ресурс] / С. Лямець // Економічна правда. – 16.04.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/16/232936/>.

129. Лямець С. Мінфін не дав банкам заробити [Електронний ресурс] / С. Лямець // Економічна правда. – 04.08.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/08/4/243813/>.

130. Лямець С. Тимошенко пред'являть 95 мільярдів [Електронний ресурс] / С. Лямець // Економічна правда. – 20.04.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/20/233197/>.

131. Ляшенко О. М. Моделі комерціалізації та трансферу технологій в умовах глобального середовища / О. М. Ляшенко. – Тернопіль: Економічна думка, – 2007. – 366 с.

132. Макконнелл К.Р. Економікс: принципи, проблеми і політика: в 2 т. Т.2/ К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; [пер. з англ.].

133. Макроекономічні тенденції у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kinto.com/reports/year2011/23305.html>.

134. Манжос С.Б. Влив рівня доларизації економіки України на стан валютного ринку / С.Б. Манжос, М.С. Носенко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2 (24).

135. Мартинюк В. Модель моніторингу економічної безпеки держави / Володимир Мартинюк, Ольга Баранецька // Наука молода. – 2007. – № 7. – С. 119–124.

136. Мартинюк В. Національні інтереси України в сфері фіскальної безпеки / Володимир Мартинюк, Ольга Баранецька // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 119–124.

137. Мартинюк В. П. Митна система та економічна безпека держави: теорія та методологія: [монографія] / Мартинюк В. П. – Тернопіль: Астон, 2010. – 256 с.
138. Мартинюк В. П. Митна складова економічної безпеки держави: наукове обґрунтування та оцінка сучасного стану / В. П. Мартинюк // Наука молода. – 2009. – № 11. – С. 118–123.
139. Мартинюк В. П. Фінансові аспекти розбудови митної системи в інтересах економічної безпеки України: [монографія] / Мартинюк В. П. – Київ: Кондор, 2011. – 326 с.
140. Мартинюк В.П. Окремі заходи щодо забезпечення фіскальної безпеки держави: зарубіжний досвід / В.П. Мартинюк, О.В. Баранецька // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – Одеса, 2013. – № 26 (205). – С.23–31.
141. Мартинюк В. П. Оценка отдельных показателей фискальной безопасности государства / В. П. Мартинюк, О. В. Баранецкая // Бизнес Информ. – 2013. – № 8. – С. 15–21.
142. Марчук Г. И. Методы вычислительной математики / Марчук Г. И. – М.: Наука, 1977. – 456 с.
143. Махмудов А. Г. Инвестиционная политика и управление / Махмудов А. Г. – Донецк: Донбасс, 2000. – 592 с.
144. МВФ предоставил Армении стабилизационный кредит в 540 млн.долл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/arch/finance/10mar2009/arm.html>.
145. Мельник В. М. Домінанти податків і оподаткування та забезпечення повноти їх дії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора економічних наук: 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / В. М. Мельник. – Київ, 2007. – 31 с.
146. Мельник П. В. Податкова система та механізм її реалізації у перехідній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора

економічних наук: 08.04.01 “Фінанси, грошовий обіг і кредит” / П. В. Мельник. – Київ, 2001. – 32 с.

147. Мельничук В. Державні фінанси України: на межі колапсу? [Електронний ресурс] / В. Мельничук // Економічна правда. – 06.04.2009. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/04/6/188495/>.

148. Мельничук В. Українська пенсія: ні жити, ні вмерти [Електронний ресурс] / В. Мельничук // Економічна правда. – 31.05.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/05/31/236867/>.

149. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс]: [затв. наказом Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. № 60]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/publish/article?art_id=97980.

150. Мингазинова Е. Р. Проблемы оценки эффективности государственного регулирования потребительского рынка / Е. Мингазинова // Материалы Международной научно-практ. конф. Васильевские чтения [“Национальные традиции в экономике, торговле, политике и культуре”]. – М.: РГТЭУ, 2006. – Ч. 2. – С. 187–192.

151. Минфин Чехии требует сократить бюджетные расходы [Електронний ресурс]. – 24.07.2010. – Режим доступу: <http://news.liga.net/news/N1021257.html>.

152. Миронов О. Г. Показники та критерії ефективності при прогнозуванні розвитку промисловості / О. Г. Миронов // Формування ринкових відносин в Україні. – К.: НДЕІ, 2000. – Вип. 9. – С. 24–27.

153. Митний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України: [пийнято ВР 13.03.2012 № 4495-VI]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

154. Михайлов А. П. Моделирование оптимальных стратегий ограничения коррупции / А. П. Михайлов, Д. Ф. Ланкин // Математическое моделирование. – 2006. – Т. 18, № 12.

155. Миценко І. М. Організаційно-економічний механізм регулювання безпеки життєдіяльності / Миценко І. М. – Донецьк, 2004. – 455 с.
156. Міграційний рух населення України у 2003–2009 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
157. Міжбюджетні трансферти за 2013 рік (оперативні дані) Веб-портал Державної Казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/205395>.
158. Місцеві фінанси: Підручник / За ред. О. П. Кириленко. – К.: Знання, 2006. – 677 с.
159. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформаціях [Текст]: монографія / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 376 с.
160. Молдован О. В пошуках “тіньових” мільярдів на пенсії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2011/04/11/282178/view_print/.
161. Молдован О. Псевдосеквестр бюджету: уряд робить ставку на кредити [Електронний ресурс] / О. Молдован // Економічна правда. – 13.07.2010. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/07/13/241420/>.
162. Молдован О.О. Нова архітектура бюджетної системи: ризики та можливості для економічного зростання / О.О. Молдован, О.В. Шевченко. – К.: НІСД, 2010. – 35 с.
163. Монетарний огляд за 2006 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Департамент монетарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.
164. Монетарний огляд за 2007 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Департамент монетарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

165. Монетарний огляд за 2008 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Департамент монетарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

166. Монетарний огляд за 2009 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Департамент монетарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

167. Монетарний огляд за 2010 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Департамент монетарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

168. Монетарний огляд за 2011р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Генеральний департамент грошово-кредитної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

169. Монетарний огляд за 2012 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Генеральний департамент грошово-кредитної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

170. Монетарний огляд за 2013 р. Офіційне інтернет - представництво Національного банку України. Генеральний департамент грошово-кредитної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

171. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / Мунтіян В. І. – К.: Вид. КВІЦ, 1999. – 462 с.

172. Научно-технологическая безопасность регионов России: методические подходы и результаты диагностики / [Буланов В. Я., Львов Д. С., Мызин А. Л. и др.] ; под ред. А. И. Татаркина, А. А. Куклина. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2000. – 414 с.

173. Не в этой жизни [Електронний ресурс] // Бизнес. – 2009. – № 1 (832). – Режим доступу: <http://www.business.ua/i832/a24775>.

174. Несторова О. “Кузница” в Бутово. Именно там будет построен колледж на 2000 мест / Ольга Несторова // Российская газета. – 12.12.2007. – № 278.

175. Німецький уряд скорочує 10 тисяч бюджетників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/ukr/news/news-380485.html>.

176. Обслуживание государственного долга Армении возросло в 2,5 раза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/172420/>.

177. Обсяги экспорту – імпорту послуг за регіонами за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/oep/oep_u/oep12_09.html.

178. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснюється Держфінпослуг, за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uainsur.com/wp-content/uploads/2010/01/OGLYAD2010.pdf>.

179. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: [монографія] / Огонь Ц. Г. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. – 580 с.

180. Озабоченность [Електронний ресурс] // Бизнес. – 2007. – № 20 (747). – Режим доступу: <http://www.business.ua/i747/a23417/>.

181. Орищак Я. Основы курсу “Макроекономіка”: [лекції, семінарські заняття та завдання для самостійної роботи] / Орищак Я. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 120 с.

182. Основні засади грошово-кредитної політики на 2006 рік [Електронний ресурс]: [затв. рішенням Ради Національного банку України від 9 вересня 2005р. № 17]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Rada_NBU/OsnovZasad-2006.pdf.

183. Основні засади грошово-кредитної політики на 2009 рік: [схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 вересня 2008 р. № 14 (зі змінами та уточненнями, внесеними рішенням Ради Національного банку від

10 лютого 2009 р. № 1, від 22 квітня 2009 р. № 5] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB08027.html.

184. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/img/st_img/osnovni-zasadi2011.doc.pdf.

185. Основні показники економічного та соціального розвитку України у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=78198.

186. Основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=146319&cat_id=105325.

187. Основні характеристики проекту Закону України “Про державний бюджет на 2012 рік” (реєстр. № 9000 від 15.09. 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ibser.org.ua/UserFiles/File/Analysis_Draft_Budget_2012_ukr.pdf.

188. Охріменко О. Чому нам зроби́ть долар... [Електронний ресурс] / Охріменко О. – 26.06.2010. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/10/all/2010/06/26/201642>.

189. Павловська О. Нова загроза для світової економіки: крах євро неминучий? [Електронний ресурс] / Павловська О. – 08.06.2010. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/10/all/2010/06/08/199686>.

190. Панчишин С. М. Макроекономіка: [навч. посібник] / Панчишин С. М. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.

191. Папава В. Г. Лафферов ефект с последствием / В. Г. Папава // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 7. – С. 34–39.

192. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави: [підручник для тих, хто навчається за фахом “Службовець державного

управління” / за ред. Богдана Кравченка]. – К. : Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 140 с.

193. Пашко П. Митна безпека України / П. Пашко, П. Пісной // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2006. – № 2. – С. 138–144.

194. Піщанська В. В. Вплив відмивання брудних грошей на національну фінансову безпеку України [Електронний ресурс] / В. В. Піщанська // Магістеріум. – 2009. – Випуск 35. – Режим доступу: http://www.library.ukma.kiev.ua/elib/Mahisterium/MAG_ISSUE35_2009_economy/08_pishchanska_vv.pdf.

195. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 02.12.2010 р. № 2755-VI]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

196. Показники виконання Державного бюджету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643.

197. Поліщук Є. С. Метрологія та вимірювальна техніка / Поліщук Є. С. – Львів: Вид-во “Бескид Біт”, 2003. – 544 с.

198. Понятие и сущность кривой Лаффера. Основные проблемы кривой Лаффера. Положительный опыт применения теории Лаффера [Електронний ресурс]: МАУП. – 26 июля 2011 г. – Режим доступа: taxman.org.ua/news.php?id=98.

199. Потемкин А. В Долг до последнего. Взрывоопасный рост внешнего корпоративного долга принял неуправляемый характер / Александр Потемкин, Андрей Шабалин // Российская бизнес-газета. – 6 мая 2008 г. – № 652.

200. Предборський В. А. Економічна безпека держави: [монографія] / Предборський В. А. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

201. Представитель MasterCard: норма соотношения евро/доллар – 1,2 – 1,15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rian.ru/economy/20100802/261076361.html>.

202. Пріоритети реформування податкової політики України: як перейти від фіскалізму до стимулювання ділової активності? [Електронний ресурс] / [за ред. Я.А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2010. – 80 с. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Zhalilo_podatkova/Zalilo_podatkova.pdf.

203. Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 25 березня 2005 р. № 2505-IV]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2505-15&p=12108751_61043845.

204. Про Державний бюджет України на 2004 рік [Електронний ресурс] : закон України: [прийнято ВР 27 листопада 2003 р. № 1344-IV]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1344%2D15&p=1165435872099_368.

205. Про Державний бюджет України на 2005 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 23 грудня 2004 р. № 2285-IV]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2285%2D15&p=116535872099_368.

206. Про Державний бюджет України на 2006 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 20 грудня 2005 р. № 3235-IV]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3235%2D15&p=1165435872099_368.

207. Про Державний бюджет України на 2007 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 19 грудня 2006 р. № 489-V]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=489%2D16&p=1167654242018_095.

208. Про Державний бюджет України на 2010 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 27.04.2010 № 2154-VI] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 22-23, 24-25. – Ст. 263. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2154-17>.

209. Про Державний бюджет України на 2012 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 22.12.2011 № 4282-VI (зі змінами, внесеними згідно з Законом № 4647-VI від 12.04.2012)]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>.

210. Про Державний бюджет України на 2013 рік [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 6 грудня 2012 року № 5515-VI (зі змінами, внесеними згідно з Законом № 715-VII від 19.12.2013)]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>.

211. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку / Державний комітет статистики України, наказ № 114 від 15.04.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/.

212. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html.

213. Про звіт про виконання Закону України “Про Державний бюджет України на 2010 рік” [Електронний ресурс]: постанова: [прийнято ВР 15.03.2011 № 3128-VI] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 27. – Ст. 251. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3128-17>.

214. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]: закон України: [прийнято ВР 19 червня 2003 р. № 964-IV]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15&p=1210875161043845>.

215. Про основні напрями бюджетної політики на 2012 рік [Електронний ресурс]: постанова: [прийнято ВР 13 травня 2011 року № 3358-VI]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=294389&cat_id=294388.

216. Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної

кризи [Електронний ресурс]: постанова: [затв. Кабінетом Міністрів України та Національним банком України від 29.01.2009 № 44]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP090044.html.

217. Про соціально-економічне становище України за січень 2008 року / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 105 с.

218. Про схвалення основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2011 рік [Електронний ресурс]: постанова: прийнято Кабінетом Міністрів 11 серпня 2010 р. № 701 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1119 (1119-2010-п) від 08.12.2010, № 587 (587-2011-п) від 06.06.2011). – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=701-2010-%EF>.

219. Про схвалення Стратегії реформування податкової системи [Електронний ресурс]: розпорядження: [затв. Кабінетом Міністрів України від 23 грудня 2009 р. № 1612-р]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR091612.html.

220. Прутська О. О. Особливості управління державним боргом умовах фінансової кризи / О. О. Прутська, В. М. Чубатюк // Актуальні проблеми економічного розвитку України в умовах глобалізації. – 2009. – С. 276–281.

221. Прямі інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

222. Ревенко А. Асиметрії регіонального розвитку [Електронний ресурс] / А. Ревенко // Дзеркало тижня. – 2006. – № 18 (597). – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/53333/>.

223. Ревенко Д. С. Статистическая оценка динамических процессов с неопределенными данными / Д. С. Ревенко, В. М. Вартанян, Ю. А. Романенков // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – № 4 (4). – С. 53–64.

224. Реформа митниці в Грузії і в Україні: п'ять розбіжностей [Електронний ресурс] / Ю. Бутусов // Дзеркало тижня. – 2010. – № 27. – Режим

доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/60768#article>.

225. Реформування податків в Україні: непочате поле роботи [Електронний ресурс] / Ю. Сколотяний, В. Пасочник // Дзеркало тижня. – 2010. – № 15 (795). – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2040/69186/>.

226. Реформи в фінансовому секторі: в пошуках системи координат. Отчет о мероприятии [Електронний ресурс]. – 17.07.2010. – Режим доступу: http://www.zn.ua/projects/banks_efficiency/events/partnerstvo-gosudarstva-i-chastnogo-kapitala/articles/60773#article.

227. Рівень тінізації української економіки сягнув 36 % ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/27oct2009/shadow.html>.

228. Річна звітність ДКЦПФР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua/activities/annual>.

229. Річний звіт Національного банку України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>.

230. Річні звіти Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/>.

231. Савченко А. Г. Макроекономіка: [підручник] / Савченко А. Г., Пухтаєвич Г. О., Тітьонко О. М. – К.: Либідь, 1999. – 288 с.

232. Самолян-Міхєєва К. Д. Міжбюджетні відносини як фінансовий механізм держави / К. Д. Самолян-Міхєєва // Економіка, фінанси, право. – 2009. – № 3. – С. 19–25.

233. Сводная таблица индексов инфляции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://currency.in.ua/index/infl/>.

234. “Серая” проблема Венгрии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hungary-ru.com/?mode=news&id=2916214>.

235. Система економічної безпеки держави / [Власюк О. С., Сухоруков А. І., Недін І. В. та ін.] за ред. А. І. Сухорукова. – Київ: ВД “Стилос”, 2009. – 685 с.
236. Смирнов С. Економічне обґрунтування прийняття управлінських рішень в системі забезпечення фінансової безпеки регіону / С. Смирнов, В. Смирнов // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2008. – Вып. 33-1. – С. 249–255.
237. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія та практика становлення: дис. д-ра екон. наук: 08.04.01 / Алла Михайлівна Соколовська. – Київ, 2002. – 491 с.
238. Солодков Є. Витрати на виробництво: облікова політика / Євген Солодков // Бухгалтерія. – 11 червня 2001. – № 24/1 (439).
239. Соломенко С. М. Ефективність функціонування податкової системи України / С. М. Соломенко // Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. – К.: НДЕІ, 2007. – № 10 (77). – С. 19–25.
240. Соломко Л. Г. Оценка эффективности системы профессионального образования / Л.Г. Соломко // Профессиональное образование. – 2005. – № 1. – С. 5, 6.
241. Сорокун С. С. Еволюція кореляційного аналізу та використання його для дослідження зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК / С. С. Сорокун // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 68–71.
242. Статистика страхового рынка Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com/stat/>.
243. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
244. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону: монографія / [Мокій А. І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Мокія, д-ра екон. наук, доц. Т. Г. Васильціва; Регіон. філ. Нац. ін-ту стратег. дослідж. у м. Львові, Лаб. дослідж. пробл. міжнар. інтеграції

та безпеки Львів. комерц. акад., Укр. асоц. економістів-міжнародників. – Л.: ПАІС, 2010. – 486 с.

245. Сусіденко Ю. В. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку України [Електронний ресурс] / Ю. В. Сусіденко, О. В. Шкребета. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2010/Economics/76068.doc.htm.

246. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України: [монографія] / Сухоруков А. І. – К.: НІПМБ, 2005. – 140 с.

247. Сухоруков А. І. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.

248. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави: [навч. посібник] / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.

249. Сьогодні День звільнення від податків: кінець 194-денній державній панщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mamayinstitute.org/wp-content/uploads/2011/07/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2-2011_ukr_small1.pdf.

250. Таблиця основних показників економічного розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=78203&cat_id=78198.

251. Таранич О. В. Особливості визначення міжнародної конкурентоспроможності України на галузевих та світовому ринках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2010_3/tom3/993.pdf.

252. Теоретико-методологічне та програмне забезпечення реформування місцевого самоврядування / [авт. кол.: І. В. Козюра, Ю. Г. Іванченко, Л. Є. Шкляр та ін.]. – К.: НАДУ, 2008. – 32 с.

253. Тидеман Н. Самоорганизация и организация власти [Електронний ресурс] / Николаус Тидеман // Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе: материалы четвертого Всероссийского постоянно действующего семинара. — Режим доступу: http://vasilievaa.narod.ru/gu/mat_conf/SOV/SOV5.htm.

254. Ткаченко Т. Порівняльний аналіз податкового навантаження в економіці України та країнах з розвинутою ринковою економікою / Т. Ткаченко // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — Вип. 19. — С. 460–464.

255. Тропіна В. Соціальна функція держави та фіскальний механізм її реалізації: теоретико-практичні аспекти дослідження / В. Тропіна // Економіка України. — 2006. — № 11. — С. 54–61.

256. У Азарова нарахували більше 16 мільярдів заборгованості з ПДВ [Електронний ресурс] // Економічна правда. — 19.07.2010. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2010/07/19/242040/>.

257. У Мінфіні прогнозують, що зростання ВВП в 2013 р. складе 4,5 % [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/en/node/632>.

258. У Пенсійному фонді представили звіт про виконання бюджету за 2011 рік [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245051808&cat_id=244277212.

259. Україна в системі міжнародної безпеки / [Бодрук О. С., Ожеван М. А., Парахонський Б. О. та ін.] за заг. ред. О. С. Власюка. — Київ : ПЦ “Фоліант”, 2009. — 572 с.

260. Україна: перспективи розвитку. Консенсус-прогноз [Електронний ресурс]. — 2011. — Вип. 26. — Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/164206/file/Consensus_2011_03.pdf.

261. Українським банкам терміново потрібні депозити [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://budukraine.com.ua/article/a-216.html>.

262. Уряд затвердив бюджетну декларацію на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/2018896.html>.

263. Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

264. Харазішвілі Ю. М. Моделювання взаємовпливу фіскальних та макроекономічних показників у забезпеченні фіскальної безпеки держави / Харазішвілі Ю. М., Баранецька О. В. // Наука молода. – 2014. – №1. – С. 76–88.

265. Харазішвілі Ю. М. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності / Ю. М. Харазішвілі, О. П. Коваль, І. М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 191–200.

266. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України / Ю. М. Харазішвілі. – К.: ТОВ “ПоліграфКонсалтинг”, 2007. – 324 с.

267. Харазішвілі Ю. М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України / Ю. М. Харазішвілі. – К.: ТОВ “Поліграф-Консалтинг”, 2007. – 324 с.

268. Харазішвілі Ю. М. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України: Аналітична записка / Ю. М. Харазішвілі, А. І. Сухоруков, Т. П. Крупельницька – НІСД, вересень 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>.

269. Чи загрожує банкірам токсикоз? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ccg.ua/ua/ua/news/243/>.

270. Чибіскова Г. С. Оцінка впливу міжнародного ринку біопалива на ринок зерна та олії в Україні / Г. С. Чибіскова // Актуальні проблеми економіки: наук.-економ. журн. – 2009. – № 11. – С. 83–94.

271. Чили поднемет налоги для иностранных инвесторов [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <http://ubr.ua/market/industrial/chili-podnimet-nalogi-dlia-inostrannyh-investorov-58018>.

272. Чорна Н. Стабілізуючі варіації НБУ: чи втримають курс... [Електронний ресурс] / Чорна Н. – 13.04.2010. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2010/04/13/193480>.

273. Шабров О. Ф. Разнообразие как фактор эффективного государственного управления / О. Ф. Шабров // Успехи современного естествознания. – 2004. – № 5. – С. 228–231.

274. Швабій К. І. Вплив глобалізації на систему оподаткування та податкову політику України / К. І. Швабій // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 1(10). – С. 137–144.

275. Швайка М. Лихварство банків і безпека країни [Електронний ресурс] / М. Швайка // Персонал Плюс: тижневик. – 2009. – 4–10 листопада. – № 44 (346). – Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/346/5672.html>.

276. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с. – (Сер. “Нац. безпека” ; вип. 2).

277. Шуба В. Б. Бюджетный федерализм: взгляды зарубежных исследователей / В. Б. Шуба // Финансы. – 2004. – № 8. – С. 26.

278. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ibser.org.ua/UserFiles/File/Month%20bank-budget/2010/2010_12_bank&budget_new_ukr.pdf.

279. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/429/129859/?fpage=13>.

280. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/429/130076/?fpage=5>.

281. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua/news/429/130247/?fpage=2>.
282. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / [В. С. Гусев, В. А. Демин, Б. И. Кузин и др.]. – СПб.: Питер, 2004. – 288 с. – (Серия «Учебник для вузов» ; 2-е изд.).
283. Экономическая безопасность: [энциклопедия] / Руковод. проекта А. Г. Шаваев. – М.: Изд. дом “Правовое просвещение”, 2001. – 512 с.
284. Юрій С. І. Сучасні тенденції розвитку європейського оподаткування та новітня парадигма податкової політики в Україні / Юрій С. І., Крисоватий А. І., Кошук Т. В. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 292 с.
285. Юрій С.І. Державні фінанси і демократія: до проблеми раціоналізації бюджетного вибору / С. І. Юрій, А. Ю. Дерлиця // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 3–10.
286. Юрій С.І. Концептуальні засади сутності бюджету / С. І. Юрій // Фінанси України. – 2001. – № 10. – С. 3–10.
287. Януль І. Є. Бюджетний процес в Україні та напрями його вдосконалення / І. Є. Януль // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 25–29.
288. Aben J. *Economie politique de la defense* / J. Aben. – Editions Cujas, Paris, 1992. – 170 p.
289. Fehler W. *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa* / W.Fehler, I.T.Dziubek. –Ekspertyza przygotowana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Warszawa,2010 – 177s.
290. Fujing Y. *Financial Opening and Financial Security* / Y.Fujing// *Chinese Journal of International Politics*. Oxford University Press. – 2007. – №1(4). – p.559 – 582
291. Koziej S. *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*/S. Koziej// *Polityczno-strategiczne aspekty bezpieczeństwa*. – 2011. – №18. – S.20.

292. Kukułka J. Bezpieczeństwo a współpraca europejska: współzależności i sprzeczności interesów/ J. Kukułka// Sprawy Międzynarodowe. – 1982. – №7. – S.34
293. Martynyuk V., Baranetska O., Klimchuk V. Bewertung ausgewählter Indikatoren der Fiskalsicherheit des Staates // Osteuropa: Schwierigkeiten bei der Neuorientierung. – Berlin. – 2013. Juli-September. – S. 48 – 53.
294. Norrin M. Ripsman. Globalization and the National Security State/ N.M. Ripsman, T.V.Paul. – Oxford:Oxford University Press, 2010. – 294p.
295. Olvey L.D. The economies of state safety/ L.D.Olvey, J.R. Golden, R.C.Kelly. – Avery Publishing Group. – New York, 1984. – 404p.
296. Pokruszyński W. Teoretyczne Aspekty Bezpieczeństwa/W. Pokruszyński.- Józefów, 2010. – 154 s.
297. The World Bank [Electronic recourse]. – Regime of access: <http://www.worldbank.org>.